TÜSTAV
Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı

KANATLI GENÇLİK

Mara Kolarova Bilen
Çeviri: Cemal Kıral

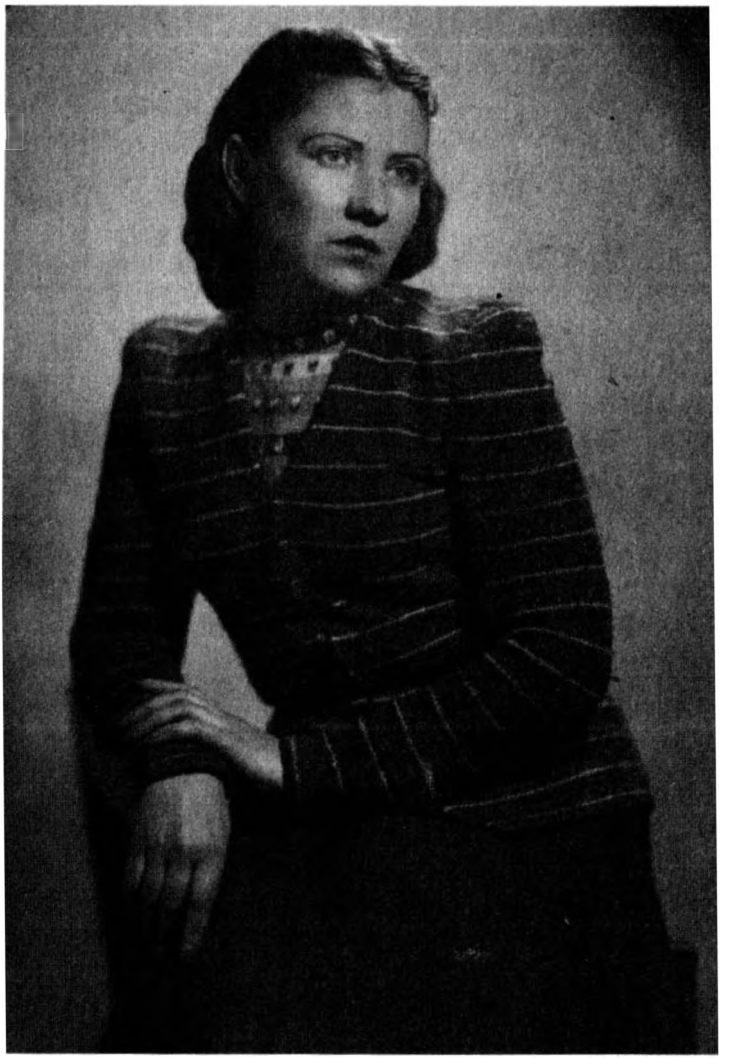

Anı

1. Basım Haziran 2003

İçindekiler

Sunu
Birinci Kısım
ikinci Kısım
Üçüncü Kısım
Belgeler

Mara Todorova Kolarova, Moskova 1946.

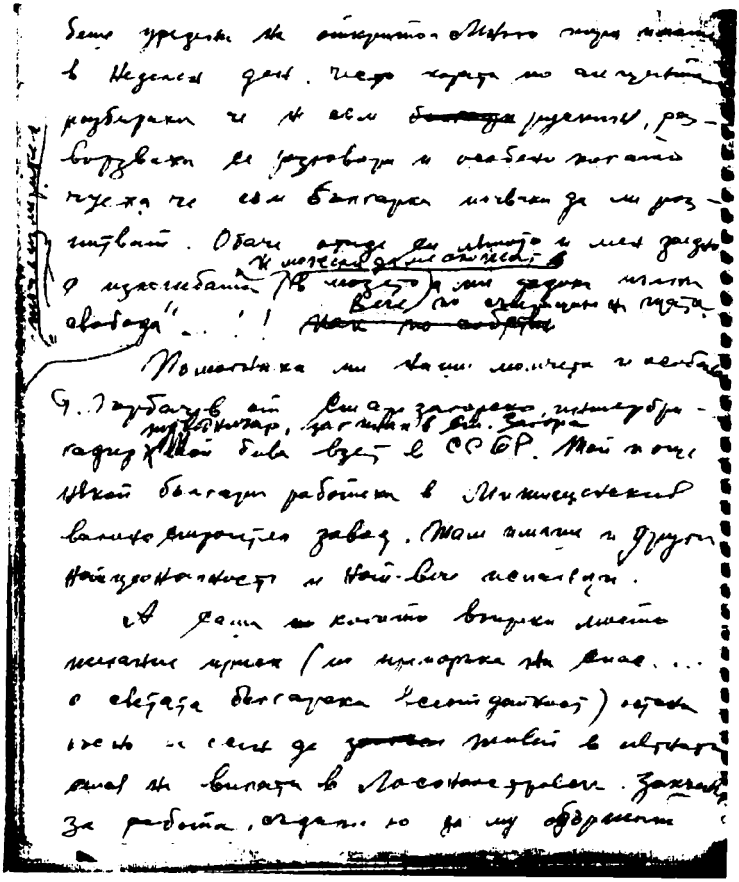
Sunu

Mara Kolarovâ Bilen'in anıları, genç yaşta kaybettiği eşi Nataşa'nın hatırasına saygıyla, Bilen ailesinin tüm manevi mirasını büyük bir özenle korumuş olan Dr. Miroslav Durmov sayesinde gün yüzü görebildi. Mara Kolaroya'nın el yazılarını bilgisayara aktaran Durmov, ayrıca dipnotlardaki bilgileri de ekledi.

Mara Kolarova'nm anılarının ilk bölümü düzenli olarak kaleme alındıktan sonra notlar haline geliyor ve ne yazık ki 1960'lı yılların başlarında birdenbire kesiliyor. Kitapta yayımlanan kimi fotoğraflar ve Ekler bölümüne koyduğumuz kimi belgeler de Bilen ailesinin Sofya'daki evinden Miroslav Durmov tarafından TÜSTAV arşivine bağışlanmıştır.

Kitabı Türkçe'ye kazandıran Cemal KıraFın sözleriyle sizleri *Kanatlı Gençlik* ile başbaşa bırakıyoruz.

> Bu anılan okuyanlar, insan merakını gıdıklamaya yönelik dedikodu unsurlarını bulamayacaklar. Mara'nın, anılarını bunu hesaba katarak yazmadığı anlaşılıyor. O, kişisel ilişkilerin dışına çıkıyor ve ilkesel konulardaki diyeceklerini demekten geri durmuyor. Bazı durumlarda ve tutumlarda resmi görüşlere ters düşse de, 1936 sonrası ve savaş yıllarındaki Sovyetler Birliği'ni, Stalin dönemini anlatıyor, kendi yaşadığı gibi. Komintern'i, içinde yaşamış biri olarak, ama resmi halkaların dışında yaşamış biri olarak, gördüğü gibi anlatıyor. BKP içindeki çekişme ve sürtüşmelere de kendi yaşadığı kısmıyla değiniyor. .,
>
> işlerin iyi gitmediğini, yaşadıkları ile, Sovyetler'i ve kendi ülkesi sosyalist Bulgaristan'ı bekleyen tehlikeyi adeta elleriyle tutuyor ve kaygılarını hissettiriyor. Ama asla umutsuz değil.
>
> Mara'nın anılan Marat'la (İsmail Bilen) evlendikten sonraki

Mara Kolarova'nın anılarını yazdığı spiralli kareli defteroen bir sayfa.

Liseyi bitirdikten sonra ticaret şubesi öğretmeni îvan Popov beni Populyarna Banka'da staja gönderdi. Üç ay çalıştıktan sonra ayrılmak için dilekçe verdim. Yeniden Andonov&Mihaylov fabrikasına girdim. Bundan kısa süre önce BKP îl Komitesi Kadın Bölümü yöneticiliğine atanmıştım. MK'nın isteği üzerine Kristü îvanov[4] II Komitesi'ne kadın almamız sorununu gündeme getirdi. O güne kadar kadın bölümü bir erkek yoldaş tarafından yönetiliyordu.

II komitesi şöyleydi: Kristü îvanov (sekreter), Dimitır Dankov (ikinci bölge, Asenov boğazındaki fabrikalar), Boris îvanov Byanov, Vasil Stavrev, îliya Milev, îvan Nedelçev (komsomol sekreteri), Georgi Lalev-Gabrovets. îl Komitesi'nde durumun iyi olmadığı ortaya çıktı. Oturumlarda Kristü îvanov ile Gabrovets arasında küçük sürtüşmeler başladı. îliya Milev de toplantılara seyrek olarak geliyordu, îl konferansı yaklaşmaktaydı. îvanov bana tarif ettiği halde, adresi bulamadığım için konferansa katılamadım. Ertesi gün îvanov'un ağzından konuyla ilgili tek kelime çıkmadı. Fakat birkaç gün sonra Boris îvanov[5] bana geldi ve Kristü îvanov'un konferansta görevden alındığını, kendisinin yeni il komitesini oluşturmakla görevlendirildiğini anlattı. Yeni komitede Kristü îvanov, Georgi Gabrovets ve îliya Milev yoktu. Sendika işleriyle ilgili olarak Panayot Dirnitrov komiteye alındı. Diğer yoldaşlar ise îl Komitesi'ndeki görevlerine devam ettiler. Kultshor ve Asenov boğazındaki fabrikaların yer aldığı ikinci bölgeyi Dimitır Dankov yönetiyordu; birinci bölgeyi (Novo Selo) ve o bölgedeki fabrikaları ise Vasil Stravrev. Üçüncü bölgeyi kimin yönettiğini hatırlamıyorum. Kavrakov ajitasyon ve propagandadan sorumluydu. Dimitır Kiskinov îşçi Partisi[6] sekrete-

4 Kristü îvanov Kristev: 1932 yılı Ağustos-Aralık aylannda BKP Sliven îl Komitesi sekreteri.

5 Boris îvanov Byanov: 1933 başından aynı yılın sonbaharına kadarki sürede BKP Sliven îl Komitesi sekreteri oldu. 1934 yılında 10 yıl hapse mahkûm edildi. SSCB'de politik mülteci.

6 îşçi Partisi: Legal faaliyet yürütmek için Şubat 1927'de Komünist Partisi tarafından kuruldu.

riydi. DKY,[7] Komünist Partisi militanlarının başlarının üzerinde Demokles'in kılıcı gibiydi.

Bizimle aynı düşüncede olanlar çoktu, ama herkes Toplumsal Güvenlik[8] ve cezaevi korkusunu yenebilecek güçte değildi. Öyle ki bazıları illegal çalışmayı doğrudan reddediyor, bazıları razı oluyor fakat iş yapmıyor ve onları serbest bırakmamızı istiyorlardı. Örneğin bir süre Sofya'ya işe giden Kristo Yanakiev, kendisini serbest bırakmamızı isteyen Nikola Nanzov, oturumlara katılmayan İvan Dimitrov Bıçvarov bu kişilerdendi.

1933 sonbaharında BKGB[9] sekreteri İvan Nedelçev ele geçirildi. Onun yerine, lise öğrencisiyken okuldan atılan Dimo Dimov İl Komitesi'ne alındı. Ama Dimov kısa sürede hırçınlaştı; psikolojisi pek iyi değildi. Kendi ricası üzerine mi, İl Komitesi'nin kararıyla mı hatırlamıyorum, İl Komitesi'nden çıkarıldı. Onun yerine erkek lisesinden atılmış olan Rayko Paruşev getirildi. Rayko'yla ilgili başka bir şey oldu; yanında saklandığı birisiyle ilgili bir çeşit itiraf olmuştu. Rayko'nun babasıyla birlikte savcıya gittiğini öğrenince çok şaşırdık. Tutuklamalar devam etmedi. İl Komitesi Rayko'yu bütün görevlerinden aldı.

1933 sonunda BKP İl Komitesi Sekreteri olan Çerniya,[10] MK'nın gönderdiği illegal bir yoldaştı ve kısa zaman önce buraya gelmişti. Komsomol sekreterliğine, iyi bir komünist olan Dinko Ohov atandı

7 DKY (Devleti Koruma Yasası): Komünist Partisi'nin faaliyetlerini yasaklayan yasa, 1924 ocak ayında kabul edildi.

8 Toplumsal Güvenlik: İstihbarat, karşı istihbarat ve devlet aleyhine faaliyetlerle mücadele işi ile uğraşan Polis Müdürlüğü Birinci Şube'ye verilen ad.

9 BKGB (Bulgar Komünist Gençler Birliği): Komünist Partisi'nin gençlik örgütü.

10 Çerniya: (Takma ad) BKP MK üyesi Rayko Damyanov'un vekili, 1934 Eylül ayına kadar Sliven İl Komitesi üyesi. 1944 yılından sonra BKP MK Politbüro üyesi.

ve işler yoluna girdi. Kısa süre sonra komsomol kanalıyla MK'dan bir enstrüktör [destekçi] geldi. Kendisine Meloç diye bir lakap taktık. Bu lakap şuradan çıkmıştı: II Komitesi oturumlarından birinde iki yoldaş bir konuda tartışıyorlardf. Enstrüktör birden onlann sözünü keserek çıkıştı: "A be yoldaşlar, bırakın bu meloçlan." İyi ama, Meloç ne demekti? "Ivır zıvır şeyler" diye açıkladı ve böylece adı Meloç kaldı. O zamanlar herkesin bir takma adı vardı. BKP II Komitesi'nde tek kadın olduğum için bana da erkek adı verdiler: Tsvyatko. Kadın bölümüne benden başka şu yoldaşlar dahildi: BKGB îl Komitesi'nden Kiranka Ivanova, îşçi Partisi îl Komitesi'nden Zina Popova[11] -daha sonra Simeon îvanov'un eşi oldu-, BÎSB'den[12] Stanka Georgieva ve ÎGB'den[13] Tsveta Kostova-Çobanova.

Tsveta Kostova yaşlı bir komünistin kızıydı. Onunla okul arkadaşıydık. Lisedeki dernek toplantılarına birlikte katılıyorduk. Liseyi bitirdikten sonra yalnızca ikimiz ilerici ve devrimci harekete katıldık.

Kapitalistlerin 1933 yılı sonunda ücretleri düşürmeye hazırlandıkları haberini almıştık. Bu sorunla BKP îl Komitesi ilgileniyordu. Tekstil işçileri arasında çalışma yapma ve direniş hazırlığı karan alındı. Çok geçmeden, bir cumartesi gecesi Antonov&Mihaylov kapitalistleri ücret düşürme işini işçilere bildirdiler. Yaptıkları ücret düşüklüğü beklenenden çok büyüktü. İşçilerin öfkesi de büyük oldu. Gece BKP îl Komitesi oturumu yapıldı ve işçiler arasında yapılacak çalışmalarla ilgili tedbirler tespit edildi, grev karan alındı. Cumartesi gece vardiyasından önce, Andonov&Mihaylov fabrikasının önünde, işçileri pazartesi sabah grev ilan etmeye çağırmak üzere bir

11 Zina Vasileva Ivanova: 1936 yılında altı yıl hapse mahkûm edildi. 1935 yılından beri SSCB'de politik mülteci. Kampa gönderildi. 1946'da Bulgaristan'a döndü.

12 BISB (Bağımsız İşçi Sendikaları Birliği): Komünist Partisi kontrolü altında olan sendikal örgüt. 1925 yılında kuruldu.

13 İGB (İşçi Gençlik Birliği): 1928 yılı Mayıs ayında kurulan İşçi Partisi gençlik örgütü.

miting düzenledik. Böylece tekstil işçilerinin ağır düellosu başladı. Çok üyeli bir grev komitesi seçildi; başkan D. Fankoy, sekreter M. Kolarova'ydı. Grev komitesi olarak fabrika sahiplerinden biri olan Dimitır Rusçev'e gittik. Ancak o, görüşmeyi reddetti.

Grev komitesi Komluka'da eski bir dükkânda toplanıyordu. Dükkânın arkasında grevcilerin miting yapabileceği oldukça büyük bir yer vardı. Dükkânın kapısına tebeşirle "Georgi Dimitrov" yazılmıştı. Grev ilanından kaç gün sonraydı hatırlamıyorum, kapitalistler lokavt ilan etti. Durum her an daha da gerginleşiyordu. Grev bültenini ben yazıyor ve karanlık basınca Çerniya'ya götürüyordum. Bir ara şöyle dedi: "Gecikme, doğrudan basıma ver." Kaç bülten çıkardığımızı hatırlamıyorum. BKP îl Komitesi sık sık toplanıyordu. Takibe karşı çok tedbirliydik. Oturumların birinde Çerniya işletmeleri işgal etmeyi ve işyerlerinde grev yapma sorununu gündeme getirdi. Şaşırdık; Sliven tekstil işçilerinin böyle bir geleneği yoktu. Çerniya herkese tek tek sordu. Herkes reddetti. Beni sona bırakmıştı. Ben de reddettim. Daha önce hiçbir görevi reddetmemiştim. Ancak, başlarında Çarıkçıev'in olduğu Burgaz polisi, insanları bir av köpeği gibi boğmak için harekete hazırdı. Daha sonra Çerniya, grev sonucunu değerlendirirken bizim fedakârca çalışmalarımızın altını çizmeyi ihmal etmedi; ama kararda İl Komitesi üyelerinin yeterli direnci göstermediklerini, MK sloganını yığınlara ulaştıramadıklannı hatırlatmayı unutmadı. îşte sol sekterliğin tipik yanlış çizgisi. Ama, bizim için bunun değeri neydi?!

Grev süresince halk bizi destekledi ve grevcilere yardım etti. Köylerden kolilerle gıda geliyordu. Bütün Bulgaristan'dan para yardımı alıyorduk, ihtiyacı olanlara sıcak yemek hazırlamak için mutfak kurulmuştu. BÎSB MK'dan Avram Stoyanov[14] geldi, Dobri Di-

14 Avram Stoyanov Petrov: Sliven'den seçilen işçi Partisi milletvekili. 1935'ten 1941'e kadar SSCB'de politik mülteci. 1942 yılında öldürüldü.

mitrov'da kaldı. Mitinglere katılmadı. Rapor almak için beni yanına çağırıyordu. Dobri Dimitrov'dan sonra Nikola Lankov geldi. Bilgi almak üzere o da beni çağırıyordu. Yorulmuştum. Komluka nerede, Bay Dobri'nin evi nerede... Üstelik yapacak o kadar çok işim vardı ki. Para ve gıda yardımını ben teslim alıyor ve grev komitesinin kararıyla kalabalık ve en yoksul ailelere dağıtıyordum.

Grevin gergin havasında bir de belayla karşılaştık. Polis, oturum halindeki BKGB 11 Komitesi'ni bastı ve herkesi gözaltına aldı. Gözaltına alınanların arasında BKGB MK temsilcisi Meloç[15] da vardı. Onları erkek lisesinin karşısındaki birinci polis karakoluna götürdüler. Meloç sorgulama sırasında kaçmayı başardı; önce pencereye tırmanmış, oradan helanın damına geçmiş, oradan da komşu evin avlusuna atlayıp çabucak gözden kaybolmuştu. Biz BKP İl Komitesi üyeleri, hepimiz gizlendik. Bu arada illegaldeki G. Çankov'un sahte kimliği polisin elinde kalmış. Bundan başka, yapılan aramada, BKGB İl Komitesi sekreteri olarak oturumlara katılan D. Ohov'un yanında BKP'ye ait bir evrak bulunmuş. Tutuklananları derhal Burgaz Toplumsal Güvenliğine götürdüler. Bu durum yüzünden grev başsız kaldı. M. Milev, Iliya Zahariev ve ben, güvenli bir yer olduğu düşüncesiyle Mileva'da gizlendik. Tutuklananların Burgaz'dan Sliven cezaevine getirilmeleri üzerine, onların polise verdikleri ifadeleri ele geçirebilirdik. BKP 11 Komitesi üyelerinden sadece ben ele verilmiştim.

Çerniya'yla birlikte yeni il komitesinin oluşturulması işine başladık. Çerniya illegaldi ve sadece geceleri dışarı çıkıyordu. Ayrıca bizim kadroları tanımıyordu. Bu yüzden, yoldaşlarla ben görüşüyordum ve razı olanları, randevu ayarlayarak Çerniya'yla buluşturuyordum. Yeni BKP İl Komitesi'nde illegal biri olarak Dimitır Kiskinov bölge çalışmasına devam etti. Ben ikinci bölgeyi -Asenov Boğazı

15 Meloç: BKPMK Politbüro üyesi.Georgi Çankov'un takma adı.

ve Kultshor tarafı- yönetiyordum, Stoyanka Georgieva-BÎSB, Ziva tvanova-Işçi Partisi, cezaevinden yeni çıkan Simeon Ivanov,[16] BÎSB sekreterliği için Penço Apostolov ve AMÎ (ordu içinde çalışma) için Torna Tomov koopte edildiler. 19 Mayıs 1934'te[17] ben ve Tsveta Kostova SAY[18] tarafından sorguya çağrıldık. Savcılık her birimiz için 15 bin leva kefalet istedi. DUYÖ[19] çok yüksek olan bu parayı mahkemeye havale edemediğinden, cezaevine konulduk. Davanın ilk duruşmasında temyize başvuru hakkı olmak üzere 4 ay hapis cezasına çarptırıldık ve üç bin leva kefalete bağlandık. DUYÖ, avukat vasıtasıyla kefaleti yatırdı ve hapisten çıktık. Çerniya artık gitmiş ve Stoyana Georgieva'yı[20] sekreter olarak bırakmıştı. BKP MK'dan başka bir destekçi gelince, illegal işlerde deneyimli ve politik açıdan da yetkin biri olan Simeon îvanov'u sekreter seçtik. Herhalde 1934 yazı sonlarıydı.

1934'te 1 Aralık'ı 2 Aralık'a bağlayan gece, aynı yıl grevle gelen darbeden beri illegal olan Kiskinov ve Todor Namçev Dimitrov'un evinde yakalandılar. Polis Todor Naçev'i ve kızları Mara ile Viçka'yı da tutukladı. Onları Burgaz'daki Toplumsal Güvenliğe götürdüler. BKP II Komitesi üyelerinin tamamı illegale geçti; ama eskisine göre daha seyrek olmakla beraber, oturumlara devam ettik. Simeon Iva-

16 Simeon Ivanov Beliliev: 1934 Kasım-Aralık döneminde BKP Sliven tl Komitesi sekreteri. SSCB'de politik mülteci. 1941 yılında kampta öldü.

17 19 Mayıs 1934'te hükümet darbesi yapıldı. Ülkede her türlü politik faaliyet yasaklandı.

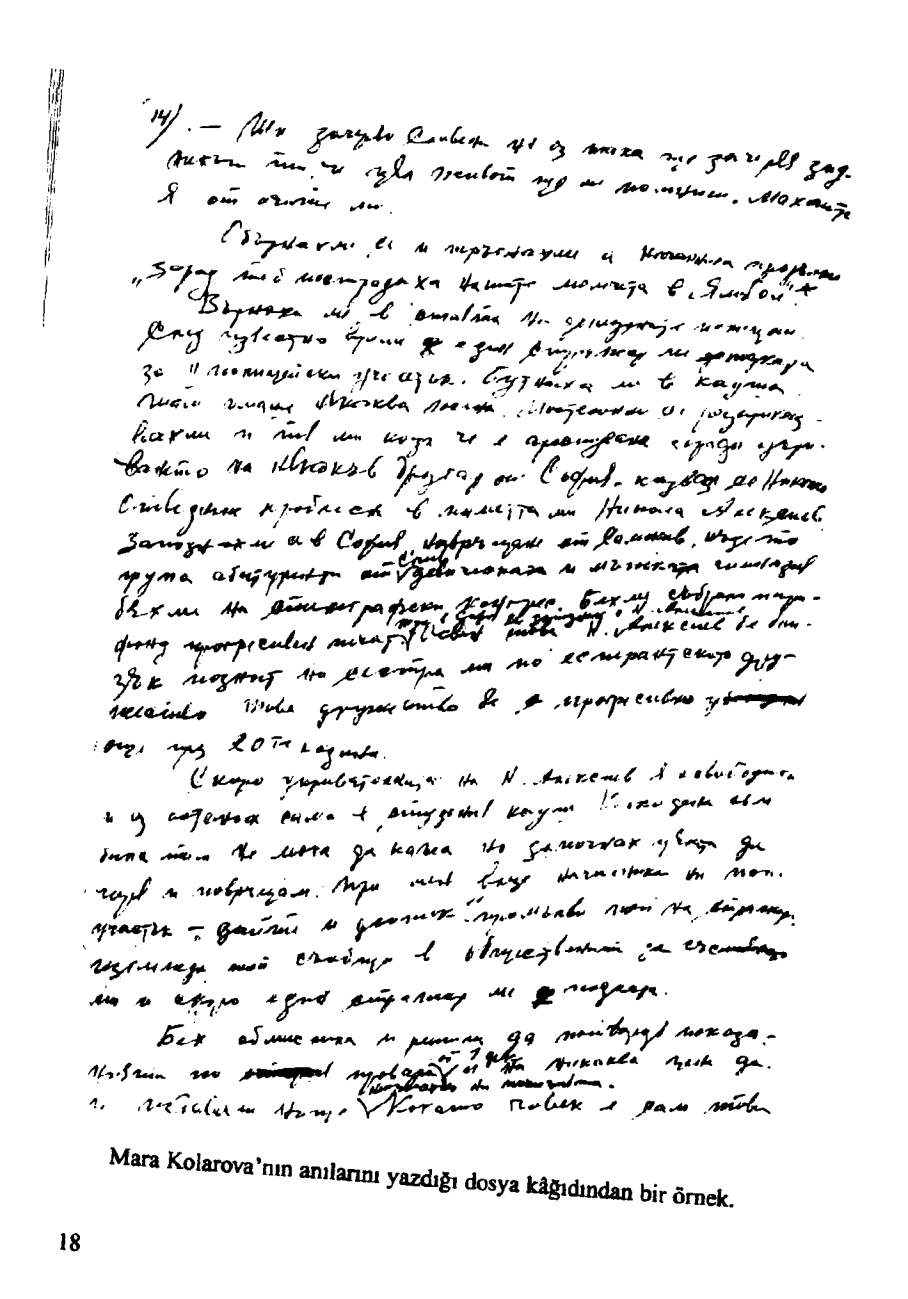
18 SAY (Suçlan Azaltma Yasası): Politik suçlara cezai tedbirleri artırmayı öngören, 1933 Nisan ayında kabul edilen, kişisel ve toplumsal güvenliğe karşı işlenen suçlan azaltma yasası.

19 DUYÖ (Devrimcilere Uluslararası Yardım Örgütü): Devrimcilere yardım için 1922 yılında kurulan uluslararası örgüt. 1947 yılına kadar faaliyetini sürdürdü.

20 Stoyana Nikolova Georgieva: 1934 yılı Eylül-Kasım döneminde BKP Sliven II Komitesi sekreteri.

nov baria BKP İl Komitesi'nin Yambol Bölge Komitesi'yle ilişkisinin koptuğunu söyledi. Yambol'da teyzem ve başka tanıdıklarım vardı. Dayım Todor Mundrov ve yengem Nedyalka Mundrova'yla birlikte onların at arabasıyla Yambol'a doğru yola çıktık. Dayımla yengem önde oturuyorlardı, ben arkada otların altındaydım. Yambol'a varınca bizim aileden Yürukovlara gittim. Yaşlı Yürukova bana, komünist partisiyle hiçbir bağlarının olmadığını söyledi. O sıralarda Yambol'da tutuklamalar vardı. Karakaçanov ve bazı diğer yoldaşlar tutuklandı. Bu kez yaşlı komünistlerden Minkovlara gitmeye karar verdim. Kızları Mara Minkova'yla konuştum. Bana hiçbir yardımda bulunamayacağını söyledi. Korkmuş ve sinmiş oldukları belliydi.

Ertesi gün Yambol darbesinde ele verilmiş olan Mara Minkova tutuklandı. "Size kimler geliyor?" diye sorulduğunda benim ismimi vermiş. Oysa asıl isimler, bir yıl önce onlarda gizlenmiş olan Ovçarov ve Sotir Atanasov'muş. Bunun üzerine iki jandarma ve iki sivil polis teyzemin evine baskın yaptılar. Aramaya, alt katta teyzemle birlikte yattığımız odadan başladılar. Üst kattaki odadan paltomu almak için izin istedim; izin verdiler. Yukarı çıktım. Paltomu askıdan aldım. Pencereye doğru yürüdüm. Bahçede ve avluda kimseler yoktu. Paltoyu bıraktım, pencereyi açıp bahçeye atladım ve kaçtım. Şehir merkezine yöneldim. Çok iyi bir rastlantı oldu; yazlan Nanzovlara gelen bir akrabalannı, Aleksandır Ançev Yoldaş'ı gördüm. Ançev önüme düştü, ben onun arkasında. "Diş Doktoru Belopitov" tabelası asılı bir eve girdik. Orada bir tanıdık daha çıktı; Nanzovlann evinde Ançev'in arkadaşı olarak tanımıştım. Hasta kabul odasında ve içeride hastalar vardı. Boş bir sandalyeye oturdum. Diş doktoru müşterilerini alırken muayene odasına ben de girdim. Orada kalmama karar verdik. Pencerelerinde perde olmayan iki oda daha vardı, alt katta ise bir meyhane vardı ve bütün sesler duyuluyordu meyhaneden. Bir köşede büzüldüm, Ançev bana ceketini verdi. Üstümde sadece bir elbise vardı. Bu günler galiba 1935'in ocak veya şubatıydı.

Mara Kolarova'nın anılarını yazdığı dosya kâğıdından bir örnek.

Kaçışımdan sonra polis teyzemi ve teyzeoğlunu tutuklamış, ancak kısa süre sonra serbest bırakmış, illegal olduğumu bilmediklerini söylemişler. Burgaz eyalet amiri dört polisin de işten atılmasını emretmiş. Polis büyük gürültü koparmış; yollan kesip arama yapmışlar. Ben kaçtıktan sonra polisler çantamla paltomu polis karakoluna getirmişler. Çantamda, aynanın altında, Simeon Ivanov'la bağlantı kurmak için şifreli bir not vardı. Herhalde kaçışım üzerine koparılan büyük gürültünün nedeni buydu.

Aleksandır Ançev'in gelişine kadar, belki bir hafta-on gün diş doktorunun evinde kaldım. Benim Sliven'e dönmem üzerine konuştuk. Ançev, hareketsizlikten ve soğuktan şişmiş ayaklanma bakıyor, başını sallıyordu. Ayakkabılarımı giyemedim. "At bulayım Mara, bu ayaklarla nasıl yürüyeceksin?" dediğinde "At sadece engel olur. 2-3 çift terlik bul." diye cevap verdim. Ayaklanmda terlikler, bir gecede Sliven'e vardık. Nehrin kenarında, köprünün yanında birbirimizden aynldık. Ben nehirden geçtim ve Kultshor'da Damara yakınlannda, daha önce bir kez daha yanında gizlendiğim Kosta Vasilev'e gittim. Tabanlanm ve ayak parmaklarım su toplamıştı. Yengem T. Mundrova geldi, kabarcıklan kesip pansuman yaptı.

Maalesef bir hafta sonra, Kosta Vasilev bana: "Mara, bize misafir gelecek" dedi. "Tamam Bay Kosta, gideceğim." dedim ve dayım Todor Mundrov'a gittim; orada daha ilk darbe zamanında benim için yapılmış bir gizli bölme vardı. (Çok sonra Ivan Grudev'in tutuklanması sırasında açığa çıkarıldı.) Her tarafım ağnyordu, öksürüyordum. Kardeşim bizim evde benim için bir gizlenme yeri yapmıştı. Eve gittim. Annem beni tedavi etmeye başladı. Sırtıma hardal tohumu koyuyor, aspirin ve çay içiriyordu. Kendimi daha iyi hissetmeye başladım. O sıralar Simeon ve Zina da evde gizleniyorlardı. Ahırda kendilerine gizlenmek için bir yer yapmışlardı. Simon, BKP II Komitesi'nin Sveti Kristo'da[21] yapılacak oturumuna katılmak üzere dı-

21 Sveti Kristo: Sliven yakınlannda bir yer.

şan çıkmam için kızkardeşiyle bana bir pusula gönderdi. Ayazmo[22] yakınlarında, açık havada yapılan oturuma benden ve Simeon'dan başka tvan Marinov ve Dimitır Çobanov katıldılar. Bir-iki kişi daha vardı ama kim olduklanm hatırlamıyorum. Az sonra aşağıdan birilerinin geldiğini fark ettik. Dağıldık. Ben ve Çobanov Ayazmo çeşmesinin yanından geçtik, duvardan atlayarak eve girdim.

Bundan kısa zaman sonra, bir gün babam sabah erkenden ekmek almak için fınna gitmiş ve sokak kapısını aralık bırakmış. Kötü kader! Bir grup muhafız ve sivil polis[23] içeri dalmış. Yataktaydım. Birden fırladım ve gizlenme yerini açmak için eğildim. Annem alt kattaki odadan çıktı, ama Torna -bir muhafız- oraya gitmedi, çizmelerinin topuklannı basamaklara vura vura yukandaki odaya çıktı. Saklanamayacağımı anladım. Deliği kapadım, örtüyü üstüme çektim, üstümde gecelik, yatağa oturdum. "Hah şimdi elimize düştün mü!" "Çık da giyineyim" "Hayır... Karşında budala yok; biz Yambollu değiliz... Pencereye doğru arkamı döneceğim, sen giyin" İşe bak! Yastığın altında Simeon ve Zina'nm mektubu vardı. Neyse ki askıdan paltomu alırken mektubu babamın paltosunun cebine koymayı başardım.

Muhafız ve polis tayfası beni alıp götürdü. Görülmedik bir şeydi bu. İnsanlar durup bana bakıyor ve özellikle işçi kadınlar telaşla ellerini ağızlarına götürüyorlardı. Beni lisenin karşısındaki birinci polis karakoluna götürdüler. Nöbetçilerin odasına koydular. Muhafız polisler pencereden beni görmek için avluda sıraya giriyorlardı. Sonra, ilk trenle göndermek üzere iki polis refakatinde istasyona götürdüler. Treni beklerken Vasil Tomov'u fark ettim. Vasil, polislerden Petır Mançev'i parmağıyla yanına çağırdı. Polis geri gelip bana

22 Ayazmo: Sliven yakınlarında bir park.

23 Mara Kolarova Sliven'de geniş çaplı bir polis harekâtı esnasında 21 Mart 1935 tarihinde tutuklandı. İçişleri Bakanlığı Arşivi, dava no. 2072 I/A.

"Bay Vasil neye ihtiyacınız olduğunu soruyor." dedi. "Bir mendil" diye cevap verdim. Polis gitti, sonra geri döndü ve bana bir mendil-"e 50 levalık iki madeni para verdi. Gerçekten cebimde tek kuruş pa-

yoktu. Tren geldi ve hareket ettik. Kısa süre sonra Zimnitsa'ya vardık. Kompartımanda üç kişiydik; ben ve iki polis. Aşağıda, pencerenin önünde bir adam fark ettim; elinde köfte-ekmek, bir elini kaldırmış, polislere beni işaret ediyordu. Petır Mançev aşağı baktı, pencereyi açtı. Adam yiyeceği ona verdi: "Birisi ona gönderiyor, adını bilmiyorum." Polis köfte-ekmeği bana verdi. Bunu yapanın kim olduğunu bugün de bilmiyorum.

Kısa zaman sonra Burgaz'a vardık, istasyonda bizi Toplumsal Güvenlikten iki sivil polis karşıladı. Bileklerime kelepçe taktılar. Deniz kenarından Toplumsal Güvenliğe doğru yola çıktık. Kötü talih: Karadeniz'i ilk görüşümde bileklerimde kelepçe vardı. Toplumsal Güvenliğe varınca beni burada da nöbetçi polislerin odasına koydular. Bileklerimden kelepçeyi çıkardılar, bir kanepeye oturdum. Karşıdaki kanepede de canlı bir "Isa" oturuyordu: San, zayıf, sakallan uzamış, bilekleri sargı beziyle sanlı. Bileklerini kestiğini düşündüm. O zamanlar parti yönetimince mahkûm edilmiş ve yasaklanmış olsa da, ağır işkence altında böylesi davranışlara rastlanabiliyordu. Temiz ve şerefli bazı gençler, itirarafta bulunmak yerine ölmeyi tercih ediyorlardı, işkence görmüş bu yoldaşla ihtiyatlı bir biçimde bakışıyorduk. Beni çok şaşırtan bir şey yaptı; görülmekten sakınarak parmağıyla göğsüne dokundu ve başını eğdi. Anladım; "Beni tanıyor musun?" diye soruyordu. Omuz silktim. ikinci defa uygun bir fırsat yakalayınca parmak işaretiyle bana "Seni tanıyorum" dedi. Kimdi, kimdi bu yoldaş?!

Az sonra Manrov ve Çarakçıev telaşla odaya girdiler. "Haydi kalk!" Kalktım ve bütün vücudum ürpermiş, onlara doğru yürüdüm, ikinci kata çıktık. Karşıda "Eyalet Amiri" yazılı bir tabela vardı. "Onurlu" eskortlanmla, bir yanımda Mandroy, öbür yanımda Çarakçıev, içeri girdim. Masanın arkasında salkım saçak apoletli polis üni-

forması içinde, ufak tefek bir adam yavaştan biraz doğruldu: "Sen kimsin, Mara Kolarova mı?" "Mara Kolarova benim" dedim sakince. "Sen Sliven'i kızarttın ama ben senin kıçını öyle kızartacağım ki, hayatın boyunca beni unutamayacaksın. Def edin şunu gözümün önünden!" diye bağırdı. Döndük ve yürüdük "Senin yüzünden YamboPdaki bizim çocuklar mahvoldu." diye devam ediyordu.

Beni önce nöbetçilerin odasına götürdüler. Bir müddet sonra bir muhafız ikiaci polis karakoluna götürdü. Koğuşa attılar. Koğuşta bir kadın vardı. Sohbete başladık. Adı Nikola olan bir Sofyalı arkadaşa yataklık yaptığı için tutuklandığını söyledi. Birden hafızamda bir şimşek çaktı: Nikola Aleksiev. Sliven erkek ve kız liselerinden mezun olmak üzere olan bir grup olarak, stenograf kursuna gittiğimiz Samakov'dan dönerken Sofya'da tanışmıştık. İlerici basın için para toplamıştık. Nikola Aleksiev'le Sofya'da tanışmam böyle olmuştu. Ayrıca Nikola Aleksiev, esperanto derneğinden kızkardeşimin yakın bir tanıdığıydı. Burası daha yirmili yıllarda ilerici bir dernekti.

Daha sonra Nikola Aleksiev'e yataklık eden kadını serbest bıraktılar. Ben buz gibi koğuşta tek başıma kaldım. Orada ne kadar kaldığımı hatırlamıyorum, ancak ateşler içinde yanmaya başlamıştım ve kusuyordum. Karakol amiri yanıma geldi. "Ona bir döşek verin" diye mırıldandı muhafıza. Durumum hakkında Toplumsal Güvenliğe bilgi vermiş olacak ki, kısa bir süre sonra bir muhafız beni alıp götürdü. Düşünüp taşındım ve 1 Aralık bozgunundaki ifademi kabul etmeye ve ne pahasına olursa olsun polisin bilmediği hiçbir şeyi söylememeye karar verdim. İnsan yalnız olunca bu mümkün oluyor. Böyle de yaptım. Burgaz Toplumsal Güvenliğine yalnız girdim ve sonunda bir muhafız tarafından trenle Sliven Cezaevi'ne götürülürken de tek başımaydım. Muhafız Sliven'i tanımıyordu, bu yüzden beni caddeden götürüyordu. Yolda pek çok tanıdık yoldaş duruyor, yumruklarını kaldırarak beni selamlıyor ve gülümsüyordu. Cezaevinde, Sliven ve Yambollu yoldaşlarım beni sevinç çığlıklanyla karşıladılar. Birbirimize sarıldık, öpüştük.

Kadın bölümü hapishane içinde hapishaneydi. Biri gardiyan kadın, diğer ikisi mahkûmlar için olmak üzere üç oda vardı. Ben hapse girmeden önce, politik mahkûmlar adi mahkûmlardan ayrıymış. Ancak, bir gün kaçmaya niyet etmişler, pencereden çıkmışlar ama duvardan daha alçak olan mutfağın çatısına çıkamamışlar ve odaya geri dönmüşler. Ertesi gün Mara Naçeva olayı gardiyan kadına anlatmış. O zaman kâh nasihat kâh tehditle politik ve adi mahkûmları birleştirmişler. Cezaevindeki bu duruma ben de yetiştim. Sliven'den politik mahkûmlar şunlardı: îl Komitesi'ne grev sırasında yapılan ilk saldırıdan, Kirana Ivanova[24] ve 1 Aralık 1934'teki saldırıdan, Sliven'den Mara Kolarova, Kaludka Kostova[25], Donka Kuteva, Mara Georgiova,[26] Viçka Naçeva ve Mara Naçeva. Mara Naçeva, gardiyan kadının odasmdan çıkmadığı için kolektiften çıkarılmış ve boykot edilmişti. Yambol'dan ise Vera Yürükova, Mara Atanasova, Mara Minkova, Radka Kristeva vardı. İçerde "kolhoz" oluşturduk. Yakınlarımızın getirdiği ve DÜYO'nun gönderdiği yiyecekleri birleştiriyor ve bölüşüyorduk. Yemek hazırlamak için her yoldaşın nöbeti vardı. Mara Minkova komüne katılmayı reddetti. Hapishane yemeği kötüydü. Kızlar fasulye çorbasıyla ilgili şakalar yapıyorlardı: "Fasulyeleri muhafızlarla kovacaksın."

Burgaz Toplumsal Güvenliğindeki ifademin BKP îl Komitesi'ne gönderilmesi gerekiyordu. En sonunda bir miras meselesiyle ilgili olarak mahkemeye giden Donka Kuteva sayesinde bunu başarabildim. Lulçeva'nm katili Malina Şileva, annesiyle birlikte Donka'nın kaldığı odada kalıyordu. Malina bizi gözünün önünden hiç ayırmıyordu. Bundan dolayı tuvalette kısaca yazmak zorunda kaldım. 1 Aralık 1934 darbesindeki (Dimitır Kisnikov'un tutuklanması ola-

24 Kerena Ivanova Kristeva: 1934 yılında 3 yıl 4 ay hapse mahkûm edildi.
25 Kolunka Kostadinova Biçvarova: 1936 yılında 3 yıl 4 ay hapse mahkûm edildi.
26 Mariya Nikolava Georgieva: Bir yıl hapse mahkûm edildi.

yıyla ilgili ifademi kabul ettiğimi, hiç kimseyi elevermediğimi, dolayısıyla yeni tutuklamalardan korkulmamasını belirttim. Ne yazık... Beni, ifademi partiden saklamakla suçlayan, bunun hesabını vereceğime ve bizzat kendi mektubumdan ne olduğumun anlaşıldığına dair suçlayıcı bir mektup aldığımda çok şaşırdım. Dehşete düşmüştüm. Bir mektup yazarak hangi delillere dayanarak beni böylesine ağır bir şekilde suçladıklarını, aralarında olduğum sırada nerede olduklarını ve partiye yalan söylediğime dair bu gadddar ve haksız suçlamayı neden tam şimdi, demir parmaklıklar arkasında, kendimi savunabileceğim fizik şartlara sahip olmadığım sırada yaptıklarını sordum. "Benim ne olduğuma gelince... Bazı yanlışlarımın olması mümkündür, genç bir insanım; ancak, bunu neden bana şimdi söylüyorsunuz? " dedim. Mektubu gönderdim, ancak nasıl gönderdiğimi hatırlamıyorum. Mektubum, Sıbi[27] Sovyetler Birliği'ne gitmeden önce, kısa bir süre için Sliven'e geldiği sırada alınmış.

1940 yılında Sıbi de ben de Moskova'da, Komintern'e ait otel "Lüks"ün beşinci katında kalıyorduk. Bir sohbetimizde kendisine, mektubumun akıbetinin ne olduğunu, o sıralarda Sofya'dan herhangi bir yoldaşın Sliven'de olup olmadığını sordum. Sıbi başını eğdi ve "Ne iyi bir cevap gönderdin Mara o mektupla!" dedi. İçim burkuldu. İkimiz de sustuk. Fakat bir keresinde omzuma dokunarak alçak bir sesle şöyle dediğini hatırlıyorum: "Sofya'dan Sliven'e gelen kimse, dönüşünde seni çok övdü." Poliste hiçbir şeyi itiraf etmediğime inandıkları anlaşılıyordu. Sıbi'nin gizlenme yeriyle ilgili bir korkusu varmış... Peki ama benim tutuklanmamı yeni tutuklamalar izlememiş miydi?

1935'te hapishanedeki 1 Mayıs eyleminden acı bir hatıra geliyor aklıma. Kızılbayrak hazırlamıştık. Erkek bölümünden de görülsün di-

27 Sibi Dimitrov Denev: İşçi Partisi'nden BKP milletvekili. SSCB'de politik mülteci. 1941 yılında illegal olarak Bulgaristan'a döndü. Polisle çatışmada öldürüldü.

ye bayrağı duvarın üstüne atmayı denedik, ancak gerisin geri bizim avluya düştü, ikinci denemeye başlamıştık ki gardiyan kadın bir yerlerden çıkageldi. Avluya, bir köpek gibi sırıtan genç bir asker girdi, kılıcını çekip sallamaya başladı ve üzerimize saldırdı. Gardiyan kadın hücre kapısını açmıştı bile. Bizi sardalya gibi içeri tıkıştırdılar. Hücre helayla aynı çatı altında çok küçük bir yerdi; bitişikteki heladan korkunç kokular geliyordu. Oturamıyorduk bile. Yoldaşların bazıları bayıldılar. Bizi bu hücrede ne kadar tuttuklarını hatırlamıyorum.

Bir gün hepimizi sorgu hâkimine götürdüler. Hepimiz, ağır işkence altında alındığını beyan ederek polisteki ifadelerimizi reddettik. Yambol davasından da yargılandığım için, bu davayla ilgili olarak da, Yambollu yoldaşlarla birlikte sorgu hâkimliğine götürüldüm. Sağlığım kötüye gidiyordu. Hemen hemen hiçbir tedavi görmeden atlattığım soğuk algınlığı ve zatülcenp yapacağını yapmıştı. Ateşim vardı, kan tükürmeye başlamıştım. Mara Georgiova ve Vera Yürükova hastaneye gidip gelmişlerdi. Hastanede kadın tutuklular bölümü yokmuş. Düşündüm ve karar verdim: Tedaviye gönderilirsem belki kaçabilirdim. Annem ve dayıkızım beni ziyarete gelmişlerdi. Ivanka'ya, kaçma fikrimle ilgili olarak pati yönetiminin ne düşündüğü sorusunu iletmeyi başarmıştım. O günlerde apandisit ameliyatına gönderilmiştim. Annem ve dayıkızı hemen beni ziyarete geldiler. Beni bekleyen kadının fark etmemesini başarıp, elime kıvrılmış kâğıttan küçük bir masura tutuşturdular. Onlar gittikten sonra tuvalete gittim, kâğıdı açtım, şöyle yazıyordu: "Yarın gece saat onda tuvaletin penceresinden... Patikadan yürü ve üç defa öksür." Her şey aynen oldu, ama öksürüklerime cevap veren çıkmadı.[28] Hastane giysileri içinde sekerek kaçıyordum. Nehrin kenarına doğru koştum, nehri geçip Kristyö Yankiev'e girdim. Kendisi evde yoktu, kızkardeşi kor-

28 Mariya Kolarova 1935 yılında 26 Haziran'ı 27 Haziran'a bağlayan gece, hastanenin tutuklular bölümünden kaçtı. İçişleri Bakanlığı Arşivi, no. 20721/A.

kuyla şöyle dedi: "Komşumuz sivil polis. Sen gideceksin, seninle beraber biz de yanacağız!" Kristö'nün annesi yatmıştı, siyah etekliği ile atkısı sandalyenin üstündeydi. Etekliği giydim, atkıyı da sarınıp çıktım. Yanımdan birileri geçtiğinde kamburu çıkmış bir nine gibi yürüyerek, bazen de var gücümle koşarak Penka Milieva'ya vardım. Heyhat... Sokak kapısı kilitliydi. Sol taraftaki komşularının kapısını çalmanın daha iyi olacağma karar verdim. "Kim o?", "Açın, ben, Mara!" Yaşlı kadın kapıyı açınca içeri daldım ve kapıyı kapattım. Kadıncağızın aklı başından gitti. "Kimsin?", "Sus, Mara Kolarova'yım, korkma. Korkma. Pekinlere geçeceğim." Zavallı, donup kalmıştı. Bense avluyu süzüyorum. Avlu duvarına yakın bir ağaca tırmandım, oradan evin çatısından Pekinlere atladım ve artık nefesim tükendi. Her hücrem dehşetle titriyordu. Kendime gelince yukarı çıktım. Umudum, daha önce grev saldırısı esnasında Mitko Milev ve İliya Zahariev'le birlikte saklandığımız gizlenme yerindeydi.

Milevlerde birkaç gün kaldım. Penka'nın karnı burnundaydı; onları rahat bırakmaya karar verdim. İl Komitesi'nden bir yoldaş çağırdım. İvan Agelov Bıvçarov[29] geldi. Galiba bir yıl önceydi, Sıbi onu konferansta İşçi Partisi sekreterliğine önermiş, ancak İvan sekreterliği reddetmişti. Oysa o tarihte İşçi Partisi henüz legal bir partiydi. Sibi kızmış, "İşten kaçıyor" diye mırıldanmış ve onun İşçi Partisi'nden ihraç edilmesini önermişti. Toplantıda, İvan Bıçarov'un ihracına oybirliğiyle karar verilmişti. İvan benim yanımdan geçerken nefretle "İhracıma sen de oy veriyorsun" diye mırıldandığında, ben de "Gerekirse iki elimle" diye cevap vermiştim.

Oturur oturmaz bana sordu: "Ee, Mara, partinin kararını biliyor musun?" Şaşkınlık içinde ona baktım. O ise heyecanla sürdürdü: "Polisteki onursuz davranışı ve ifâdesini partiden gizlediği için BKP saflarından ihracına!" "Ne gizlemişim, söyle? Kimseyi tutukladılar

29 İvan Angelov Biçvarov: İllegal örgüt üyesi olarak 1937 yılında 2 yıl hapse mahkûm edildi.

mı? Il Komitesi bu suçlama konusundaki cevap mektubumu aldı mı?" "Benim bir mektuptan haberim yok." Her şeyi anlamıştım. Adam olmaz emir kulu öç alıyordu. Partideki en kötü şey! Bu günahta yalnız da değildi üstelik. Toplumsal Güvenlikte bana yerli yersiz yüklenen Çerniya ve Kisnikov da aynı şeyi yaptılar. Beni en çok hayrete düşüren, Çarakçiev'in Kisnikov'a vermek için nereden para aldığıma dair sorusuydu. Eğilip eski pabuçlarımı çıkardım ve tabanındaki 4-5 santimlik deliği gösterdim: "Bakın, beyefendi, param olsaydı, hiç değilse ayakkabılarıma pençe yaptırmaz mıydım? Biliyor musunuz, grevden sonra fabrikadan kovuldum." "Haydi devamını yaz..." Bir ara odaya girdi ve "Çabuk bitir, trene yetişeceksin" dedi. Gene bir numara var ortada diye düşündüm. Ama bir muhafız beni gerçekten istasyona götürdü. Daha sonra annemden öğrendiğime göre, o günlerde babam her gün savcılığa gidermiş. Hayatıma dair bu notlan okuyan kimseler inşallah beni kötü niyetli biri olarak görmez. Biz de insandık, insana dair hiçbir şey bize yabancı değildi. O günkü genç kuşağımızı bir iki kelimeyle tanımlamak gerekse şöyle diyebilirim: "Göz kamaştıncı aydınlık, içinde küçük kara lekeler."

İkinci gün geç vakit, karanlıkta, îvan Marinov Milevlere geldi ve çıktık. Beni onlara götürmesine çok şaşırdım. Gece orada kaldıktan sonra ertesi gece kendi başıma dayım Todor Mundrov'a gittim. Umudum gizlenme yerindeydi. Temmuz sonuydu. Bütün aile kaplıcalardaydı. Annem günaşın gündüz vakti çiçekleri sulamaya geliyor ve bana süzgeçli kova içinde yiyecek getiriyordu. Gizlenme yerinin bulunduğu odanın anahtarı dışarıdan, pencerenin üstündeki soba borusuna bırakılıyordu. Bu arada sağlığım kötüleşiyordu, güç kaybediyordum. BKP îl Komitesi'nden birilerini çağırdım. Gece Ivan Marinov[30] geldi. Ama îvan kısa zaman sonra yakalandı ve tutuklan-

30 İvan Marinov Ivanov: 1935 yılında 3 yıl 4 ay hapse mahkûm edildi. 1938 Eylül-1939 Mart döneminde BKP Sliven İl Komitesi sekreteri oldu. 1941-1944 arası sürgüne gönderildi.

dı. Bunu öğrenen dayım, îvan'm benim yanıma geldiğini bildiği için, atına atlayıp bana geldi, ben hayretler içerisindeydim. İçeri girdi, bana amcaoğlum Dunço'nun[31] öğrenci kıyafetlerini verdi ve şöyle dedi: "Çabuk giyin, gidiyoruz. Yine saldıracaklar!" Ata bindik ve Kultshor civarındaki tepelerden geçerek Tunca Nehri kıyısından dayımların komşusu Boyan Rundov'un bahçesine vardık. Ev tek odalıydı, merdivenden tırmanıp tavana, doğrudan çatının altına çıktım. Ama İvan Marinov beni elevermiş. Dayıma baskın yaptılar, ama ben yokum tabii... Ancak, bir-iki gün sonra Boyan kaplıcalara dayımın yanına gitmiş ve komşularının onların e\inin etrafında dolaştığını söyleyerek beni oradan almasını istemiş. Aynı gece karanlık basınca dayım atla geldi. Beni kuru otların altına gizleyerek Cinovo köyüne götürdü.

Orada iki kadın, iki Mara -biri Mara Camcıeva- fırın işletiyorlardı. Sofya'ya gitme işi halledilinceye kadar orada kaldım. Gene dayımla at arabasına atlayıp Nova Zagora'ya hareket ettik. Oraya varınca dayım atı ve arabayı hana bıraktı, iki bilet aldı ve trene bindik. Üstümde siyah bir entari vardı, başıma siyah bir başörtüsü bağlamıştım. Dayım kompartımandaki diğer yolculara "Çocukcağızı ölmüş. Sofya'ya doktora götürüyorum" dedi.

Sofya'da istasyonda bizi amcaoğlum Yambollu Minko G. Minkov-Voroşilov[32] karşıladı. Kardeşim ona dayımı karşılamasını yazmış. Birkaç gün sonra MK'dan birileri beni alıp iyi bir eve yerleştirdiler. Doktora götürdüler, ciğer filmim çekildi. Kalsiyum iğnesi vurmaya başladılar. İyi beslenerek çabucak kendimi toparladım. 1936 yılı Mayıs ayına kadar Sofya'da illegal yaşadım. DKY'nca, Sliven ve Yambol mahkemeleri tarafından mahkûm edilmem üzeri-

31 Duço Todorov Mundrov: Ünlü Bulgar sinema rejisörü. BKP askeri örgütüne katılması nedeniyle 1942 yılında ölüme mahkûm edildi. Yaşı küçük olduğu için cezası infaz edilmedi.

32 Minko G. Minkov: Partizan olarak Eylül 1944'te öldürüldü.

ne MK, SSCB'ye gitme hazırlıklarıma başladı. Yaşım küçük olduğu için Sliven'de 6 yıl 8 ay, Yambol'da 8 yıl 4 ay olmak üzere toplam 15 yıl hapis cezasına çarptırıldım.

Sahte pasaportla MK ve Komintern kanalıyla Varna-Bükreş-Brno-Prag üzerinden Moskova'ya hareket ettim. Mayıs'ta Sofya'dan çıktım ve 11 Haziran'da Moskova'daydım. O zamanlar "Lenin" kütüphanesi ve manej karşısında bulunan binadaki Komintern'e gittim. Az sonra odaya esmer, şişmanca bir erkek girdi. Onunla birlikte aralarında kapı olan iki odaya geçtik. İkinci odadaki yoldaş tokalaşma esnasında "Bognadov (Anton İvanov)"[33] dedi; daha sonra onun Komintern'deki BKP temsilcisi olduğunu öğrendim/Diğeri teknik sekreter Tsarev'di. Az sonra odaya uzun boylu, yuvarlak mavi gözlü, yaşlı bir adam girdi. Bogdanov, "Vasil Kolarov[34] yoldaşla tanış" dedi alçak sesle. "Senin adı neydi?" Ha ... şaşaladım. "Bulgar adım Mara Kolarova, Sliven'denim" Kolarov yoldaş elini kaldırdı, omzumdan sarıldı. "Oo... adaş" ve bana Sliven hakkında sorular sormaya başladı. Onlara tekstil işçilerinin grev savaşlarını ve BKP'nin sık sık uğradığı saldırıları anlattım. Bir süre sonra, o sıralar DUYÖ'nün Balkan ülkeleri sekreterliğini yapan Traçyo Kostov[35] yanımıza geldi. Beni "Bolçuk" oteline o götürdü. Şimdi orada "Rusya" oteli bulunuyor. Beni Rosa Boymler adında bir Alman kızıyla aynı odaya yerleştirdiler. Rosa'nın babası, İspanya'da ölen bir Alman interbrigadistiydi [uluslararası tugay üyesi]. Beni daha sonra beni Kırım'da

33 Anton İvanov: BKP MK sekreteri, partinin askeri örgüt yöneticisi. 1942'de Bulgar iktidar güçleri tarafından yakalandı, ölüme mahkûm edildi ve aynı yıl kurşuna dizildi.

34 Vasil Kolarov: BKP kurucularından. 1922-1924 arası Komintern genel sekreteri. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti başbakam. 1950 yılında öldü.

35 Trayço Kostov: Politbüro üyesi ve BKP sekreteri. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti başbakan yardımcısı. Düzmece bir dava ile 1949 yılında ölüme mahkûm edildi ve idam edildi. Stalin'in ölümünden sonra iadei itibarı gerçekleşti.

Yalta şehrindeki "17. Kongre" adındaki senatoryuma gönderdiler. Burada iki ay kadar kraldım, sağlığıma yeniden kavuşunca, Varnalı yaşlı komünistlerden Miho Mihov'un muhasebeci olarak çalıştığı Kalifikasyon Yükseltme Enstitüsü'nde işe girdim. 1938 yılında KOGİZ Yayınevi'nin merkez ofisinde işe başladım. Kuybişev bölgesinin DUYÖ bölge konferansına delege olarak gittim. Bölge komitesi beni prezidyuma seçti, 2-3 ay sonra DUYÖ Bölge Komitesi'nde sorumlu sekreter oldum. 1940 yılında tensikata uğradım ve fabrikanın yeniden yapılandırılmasına bağlı olarak işten çıkarıldım. Ardından Komintern'in Bulgarca yayınlarında işe başladım. 1941 Ekim'inde yayınevi ve matbaa Volga Nehri kıyısındaki Engels şehrine nakledildi. Kışı ve 1942 ilkbaharını orada geçirdim.

Daha savaşın ilk günlerinde, diğer genç politik mültecilerle birlikte DUYÖ MK'ya başvuru yaptık. Orada bizi bir Sovyet subayı kabul etti. Kısa bir süre sonra subay yanına çağırarak beni düşmanın içinde çalıştırmak istediklerini söyledi. İstihbarattan söz ettiğini anladım. "İyice düşünmen ve karar vermen için sana bir ay veriyorum!" Hayret ettim. "Savaşta..." diye cevap verdim "milyonlarca insan cephelere gidiyor, acaba onlara düşünmek için bir tek gün veriliyor mu? İllegal işlerde bir tecrübem var benim, ancak herhalde özel bir hazırlık lazımdır." "Size bunu söylemem gerekiyordu" dedi subay.

Bu sırada, ekim ayında, Moskova'ya saldın oldu ve aynı günlerde yayınevi Engels şehrine taşındı. 1942 ilkbahannda NKVD (İİHK-İçişleri Halk Komiserliği)[36] Saratov şubesine çağınldım. Amir bana kırmızı balmumuyla mühürlenmiş bir zarf, aynca boş bir kâğıt ve boş bir zarf verdi. "Oraya oturun, mektubu açın ve okuyun; cevabınızı yazın, zarfa koyun ve mühürleyim" Oturdum, zarfı açtım ve mektubu okudum: "Değerli yoldaş. Size işinizle ilgili konuşmamızı hatırlatıyorum. Bildirin, razı mısınız?" Cevap yazdım: "Razı-

36 İİHK: İçişleri Halk Komiserliği.

nponycK ^. 0644

Toe. /Co S70.^00 &CL

Ha Kpactiym iMmna.ii.

B 4EHb ME^^yHAPO/lHOrO
nPA34HHKA TPy/lfl«JHXCfl —
1 MAfl 1953 roaa

Bxoa co ètopotiM rutoiy. Pc.oo-

JIEBAfl
TPHByHA

4

1 Mayıs 1953 törenleriyle ilgili Mara Kolarova'nın davetiyesi.

nponycKA: 0 62 3

ha KpacHym n.ÎOiuaAb
b %em> XXXVI ro«OBnpmu
BEJIHKOH OKTHBPbCKOH
COIJHAJIHCTHHECKOH PEBOJIIOUHH
7 Hoaöpa 1953 roAa

flEBAfl
TfHEyHA

7 Kasım 1953 törenleriyle ilgili Mara Kolarova'nın davetiyesi.

yım, izin kâğıdı gönderin." 1942 ilkbaharında, hâlâ, izin kâğıdı olmadan Moskova'ya kimse dönemiyordu.

Çok geçmeden Saratov'da izin kâğıdını aldım, yayınevinden bir grupla Moskova'ya döndüm. Eve haber göndererek bir randevu verdiler. Askerlerle birkaç görüşme oldu. Ancak gidişim bir türlü gerçekleşemiyordu. Çok üzülüyordum. Pek çok yoldaşın Bulgaristan'a gittiğini, ölenlerin olduğunu biliyordum. Komintern'e gittim. Kadro bölümünü Belov (Georgi Damyanov)[37] yönetiyordu. Bana şöyle dedi: "Kadroları çarçur etme zamanı geçti. Kızma, şenin de sıran gelecek." Çok geçmeden bir kalp rahatsızlığı geçirdim ve doktor raporuyla yayınevimdeki işimden ayrıldım. 1943 yılı sonbaharında diş teknisyenliği okuluna girdim, ama bitiremedim. Bulgaristan kurtarılmıştı. 1946 yılı sonbaharında Bulgaristan'a döndüm. Hamileydim, Moskova'ya eşimin yanına dönmek zorunda kaldım. Tümsovyetler Radyo Komitesi Bulgarca yayınlarında işe başladığım zaman oğlum altı aylıktı. İşler çok yoğundu ve sorumluluk istiyordu. 1951 başında, hamileliğimin ilerleyen günlerinde ağır hastalandım. Neyse ki her şey iyi gitti ve bir kız çocuğu doğurdum. Ancak, doktorlar işi bırakmamı önerdiler.

1957 yılı içinde kesin olarak Bulgaristan'a döndüm. Sağlık durumum düzeldi. Ancak çok geçmeden ailevi nedenlerle tekrar dışarı çıkma zorunluluğu doğdu.

37 Georgi Damyanov: BKPMK üyesi. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Halk Meclisi başkanı. 1958 yılında öldü.

İkinci Kısım

Kuntsevo[38] Üçüncü haftadır buradayım, iyileşeceğime, böbreklerimde yapılan tetkikten sonraki dört gündür ateşim 37.9'a kadar yükseliyor. Ne zamana kadar? Ayaklarımın üstünde sağlamca basabilecek miyim? Bana göre organizmamın imkânları tükendi. Bütün yıl hastanede yalnız, yalnız, yalnız... Yakınlarımdan bazıları seyrek olarak yanımda. Benim anne kuram çok acı oldu. Koca hakkında konuşmalıyım.

Çarşamba Ateşim düştü. Daha iyiyim. Puşkin'in ölümüyle ilgili *Zvezda'yı*[39] [1974, sayı 6] okuyorum. Bu konuda okuduğum ilk şey değil, içimde derin bir can sıkıntısı var. Ne zamana kadar, saf insan, sen tatlı sesli bir tarla kuşu gibi böyle yükseklerde uçacaksın ve aynı zamanda bukalemun gibi sürüneceksin yeryüzünde? Eh, benim kendi felsefem... Yarın kendi yaşam masalıma başlayacağım. Bir şeyler yapmak lazım.

10 Nisan Bugün galiba her şey "okey". iki gündür ateşim yok. Yarın çıkmama karar vereceklerini vaat ediyorlar.

13 Nisan Dün, gökyüzünde güney şimşekleri, dolu, gök gürlemesi ve yıldırım... Hava saat dörtte kararıyor. Bugün 13 derece. 18-20 dereceden, sabahlan 2 dereceye. Başım ağnyor, kalbimde bir sızı var.

17 Nisan En sonunda yarın sistoskopi. Kesin olarak sağlam, idrar kesesinde değişiklik yok. Böbreklerde tüberküloz mu? Profesör

38 Kuntsevo: Moskova yakınlarında hükümet senatoryumunun bulunduğu yer.

39 *Zvezda* (Yıldız): Edebiyat dergisi.

kesin tanı koymuyor. İlkbahar ve sonbahar üçer analiz gönderilsin. Şimdilik ilaca ihtiyaç yok. Üstelik imkân da yok. Ama kalp... Dün dilimin altına sık sık izoket koydum. Gece hardallı levha. Uyku her zamanki gibi tuz-buz. Bugün de yağmur. Malum.

22 Nisan 1975 Bugün veya yarın kalp cerrahı Malinovskiy ve Knyazev'le konsültasyon.

28 Nisan Günlüğümü unuttum, eski yılları hatırlamak ise kolay değil ya da basitçe gözlerimin önünde canlanıyor. Knyazov,[40] nihayet. Kunetseva'ya geleli artık beş hafta oldu. Konsilyum kötümserliği hissediyorum, pek çok diğer...

SSCB'de değilse nerede? Bizim yaşlı komünistleri de bu kategoriye koyuyorum. İllegal çalışmalardaki yoldaşlarımdan sağlam insan kalmadı. İyi ki emeklilikleri var da var olma kaygısına düşmüyorlar. Derken... Beni akademik Petrovskiy'nin enstitüsüne sevk etmelerini bekledim, perşembe, cuma... Pazartesiye bıraktılar. İnşallah... Saatler, günler öyle ağır akıyor ki... Yine de, dün gece iki bölümlük "Sabahlan Burası Sakindir" filmini seyrettim. Sanki kendi gençliğimi gördüm, tabii ki başka koşullarda. 15-25 yaşlanndaydık. Kanat takmış uçuyorduk. Her yaştan, her vesileyle kahramanlık ve fedakârlığa hep hazır gençlik! Şimdiki gençlik öyle mi? Hem evet, hem hayır. "Hayır" için bizim de suçumuz var, biz de sorumluyuz.

Nihayet yann gidiyorum. Beni ne mi bekliyor, ne?!... Korktuğumu söylersem yanlış olacak. İllegal zamanlarda sorumlu görevlerdeki gibi, acile en üst düzeyde hazırlık.

Mayıs Gösteriler başlıyor. Yatmış, seyrediyorum. Kardioskopi sonrası dermansızım. Ameliyat yapılmayacak; kalp dayanmazmış. Sol yandaki kan damarlan skleroze.

Göstericiler geçiyor; 30'lu yıllardaki 1 Mayıs'ları hatırlıyorum: Her yaştan göstericilerle birlikte "Büyük ülke, benim yurdum"u

40 Prof. Marat Knyazov: Ünlü Sovyet kalp cerrahı.

söylüyorum. SSCB bütün dünyadan mültecileri kanatları altına toplamış.

5 Mayıs Kalbim ağrıyor, ağrıyor. "Sustol" pek fayda etmiyor. Tetkiklerden bu reaksiyonu kim beklerdi? Tetkiklerin bunu yapması lazım mıydı? Evet. Koroner damarlarının görülmesi için. Pazartesiden bu yana yataktayım, bugün cumartesi. Ameliyat olmayacaksa yakın zamamda Sofya'ya gitmeyi umuyordum. Şimdi ise? Salı günü Erol[41] geliyor. Keşke tez elden iyileşsem.

9 Mayıs 1975 Enteresan. Birincisi, günlüğümü hatırladım galiba, bugün ayın dokuzu. Düşünceye dalıp gidişlerin göz kamaştırıcı alevleriyle bağlı, pek çok gençlik ve orta yaş izlenimi. Yaşlılıkta iyi anıların olsun diye... Sovyetler ülkesinde onur, metanet ve tedbir duygusuyla 9 Mayıs'ı kutlamak çok iyi. Belki bütün bunlar ruhlara yerleşmiş ve en samimi duygularla hafızalarda kalmış. Hastanede olmam bir şey değil. Belki o kadar yaşlı değilim, ama hastayım. Ebediyen genç kalacak olanlar, ölenler. Kaç dostum ve yoldaşım?.. Gözyaşlarımı tutamıyorum. Ölenler hafızamda, Kızıl Meydan'da bir seremonide Lenin mozolesi ve meçhul asker mezarının önünden geçerken canlanıyor.

Kalkıp televizyonu kapattım. Bu sene ilkbahar ne kadar güzel. Vaktinden önce, güneşin sıcaklığı kendini hissettiriyor, güneş toprağı ve ağaçlan yeşertti. Artık çiçekler de açtı. Dün ormana yürüdüm, kız gözyaşlarından bir buket yaptım. Odadaki vazoya koydum onlan. Çok güzel, görülmedik güzellikte bir buket. Oğlum... Geldi, köşede üç gül; anneye hiçbir çiçek yok. Onlar sevgilisi için. Ona artık

41 Mara Kolarova'nm oğlu. Bulgaristan'a dönüşünde Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nda işe atanması isteğiyle BKPMK'ya başvurdu. İhtisası bulunmadığı gerekçesiyle reddedildi. DAC'de (Demokratik Alman Cumhuriyeti) yaşamak üzere oraya göçtü. Edith Leach ile evlendi. İsmini Emil oalrak değiştirdi. Başlıca işi Rusça öğretmenliği. Halen federal Alman Cumhuriyeti vatandaşı.

yüzük de almış. Ver, Allah'ım, onun için her şey iyi olsun. Ama şu anda içimde bir sıkıntı var, kalbim bu işin iyi bitmeyeceğini söylüyor. Erkekler neden âşık oldukları zaman böyle zayıf da, sevmeyince bencil, hatta gaddar oluyorlar? Ve insana bu kadar çok keder niçin?! Orta dereceli bir zooteknisyenle büyük iddiaları olan, yüksek öğrenim görmüş, uluslararası politikaya böylesine ilgi duyan biri! Dün beni histeriye sokuncaya kadar mırıldandı durdu. Hüngür hüngür ağladım. O eğildi, ben de elimin tersiyle tokadı yapıştırdım. "Bas git, derhal! Şu dakika!" Duvara döndüm ve içim acıyarak ağladım. Biraz durdu ve gitti. Benim için de onun için de ne kadar acı. 28 yaşında bir insan; ama tedirgin, mızmız biri olmuş. "Git ve kork ve beğenmediğin ne varsa onu yap! Sen gençsin, bugünkü koşulları benden daha iyi tanımaya mecbursun!" Genler hakkında... Babasının zaman zaman hayattaki meraklarıma uyum gösterdiği olurdu! Varsa yoksa işi, bir hiç için büyük bir gürültü ve sadece kendi insanları. Bazı bazı insanlığın hafızası... Oo, yeter!

10 Mayıs Nihayet... Taburcu olacağım. Bugün değilse cuma, olmazsa pazartesi. Nasıl da sıkıldım. Ben de Marat gibi göçebe değil miyim? Ama... Sofya'ya gitmeyi sabırsızlıkla bekliyorum. Keşke Erol Sofya'da benimle kalsa. O zaman hastane ve Bankya veya Vladaya[42] yok demek. Oh, ne çok acı çekiyorum! Erol evvelki gün ve dün daha sakin. Acı çekiyorum. Erkek, ama karısının ülkesine gidecek?! Şüpheli mutluluk. Orada mutlu olacağına, babası gibi, beni inandırmaya çalışıyor. Orada bir buçuk senelik yaşamı sonunda törpülenmiş, fakat elbette o bunun farkında değil. Bunu hissediyorum, konuşmalarından anlıyorum. Onu üzenler iyilik yüzü görmesin! O Almanya fikrine kendi başına varmadı. "Ne yapayım? Bana tek şey kalıyor. İntihar! Daha ilk adımda bana böyle bir güvensizlik göste-

42 Sankya ve Vladaya: Hükümet senatoryumunun bulunduğu Sofya yakınlarındaki sayfiye yerleri.

riliyorsa, geleceğim ne olur?" "Hadi, babanın yanına git, arabanın yola koyulmasına yardım edersin."

MK'ya haber gönderdim, kendisine bilet aldılar ve gitti. Ama zehir işini görmüş: Bulgaristandaki hayat ona karanlık görünüyor. Gençlik aceleci ve kategorik şimdi... Büyük bir tempo ve delilik lazım; sadece bana değil, ona yardım edecek herkese, inşallah.

Ama ben de onun yaşlarındayken "tarikatçı sol kadro, maceracı vesaire"[43] yolundan geçmedim mi? Hatta partinin üst düzey yöneticilerinden, 1931 yılı İşçi Partisi'nden miletvekili olan Georgi Kostov Millet Meclisi'nde, komünistlere, hem de DUYÖ'de Aleksiev'in yerini alanlara verip veriştirmiş, hatta küfretmeye başlamıştı. Bazen komünistlerde de ne vicdan oluyor! Konuşmaya başladığı zaman, bilhassa Bulgaristan'da yaptıklarıyla övünürken dudaklarının kenarında köpükten iki baloncuk oluşurdu. Böyle heyecanlanırdı; üstelik ne soğan yemiş, ne soğan kokuyor... "Bay Vasir'e[44] yaslanmış sol sekterlere küfrediyordu, aslında Bulgaristan'da birlikte çalıştığı insanlara.

1 Haziran-Sofya-Bankya Bankya'ya geleli yarın bir hafta oluyor. Erol gitti. O bunu istiyordu ve arkasından su döktüler.

43 1929-1934 yılları arasında BKP'nin ülkede bulunan yöneticilerinden Petır Iskrov, Nikola Kofarciev ve Georgi Lambrev Bulgaristan'daki devrimci yükselişi değerlendiremedikleri suçlamasıyla yurtdışında bulunan Georgi Dimitrov ve Vasil Kolarov'un politik hattına karşı çıktılar. Tartışma Komihtern'e intikal etti. Georgi Dimitrov'un Komintern genel sekreterliğine seçilmesi üzerine, Dimitrov-Kolarov hattı zorunluluk oldu. Ülkede çalışanlar sol sekter olarak ilan edildi, "sol tarikatçı" denen bu kimselerin büyük çoğunluğu ya Bulgaristan'da öldüler ya da Sovyet kamplarında kayboldular.

44 Vasil Kolarov.

Üçüncü Kısım

13 Nisan 1975 Kuntsevo Hastanesi... Geçmişte yaşananları eşelerken hastanede olmak kolay değil. Üstelik geçmişte bu kadar acı varsa. Acaba sadece benim hayatım mı böyle? İnsan, eskiden olduğu gibi, daha uzun süre, tanıdık ve yakınlarının sebep olduğu acılarla üzülecek, ıstırap çekecek. Bazen bilinçle katılaşmış, itinayla bürokratlaşmış yaşlı bir komünist veya canlanıp koşullara uyum sağlamış kurnaz bir tilki. Kim daha tehlikeli?!

Yaşayıp görmeye devam ediyorum.

Prag'da işsiz işçiler konutunda dışarı çıkmadan bir ay yaşadım. Sütten ağzı yanan... Bir gün bir delikanlı geldi ve beni dışarı çıkardı. "Sovyet Büyükelçiliği'ne gideceğiz. Daha doğrusu oraya sen yalnız gireceksin, ben de yan sokakta seni bekleyeceğim. Vizenin geldiğini sanmam, ama biraz çıkmış olursun diye düşündüm." Delikanlı büyükelçiliği bana uzaktan gösterdi, kendisi beklemek için yan sokağa girdi.

Büyükelçiliğe girdim ve pasaportumu nöbetçiye verdim. Beni bir odaya aldı; masanın arkasında genç bir adam oturuyordu. Pasaportumu aldı, masanın üzerindeki kartoteksi incelemeye başladı. "Da vize est." Yüreğim hopladı. Demek ki Moskova'ya gidiyorum! Nihayet benim de sakin ve insan gibi yaşayacağım bir vakit gelecek, içinde bir biletle pasaportumu geri verdiler. Donup kaldım. Sovyet yoldaş gülümsedi ve elini uzattı. "Sçastlivovo puti..." [İyi yolculuklar]. Teşekkür edip yürüdüm. Yoldaş habere çok şaştı. "Breh, bu kadar çabuk?!" Beni bir şeyler almaya götürdü. Bir çift yazlık sandal, bluz ve iki takım çamaşır. Bavulum hemen hemen boştu. Yoldaş beni istasyona götürdü, el salladı ve yolcu etti. Prag, sen arkamda kaldın! Hiç

tanımadığım, bir ay boyunca evde kapalı kaldığım şehir. Oysa ne kadar da güzel. Çekler boşuna "altın şehir" dememiş buraya.

Son hafif tehlike (önceki ağır tehlikelerle kıyaslayınca...) Polonya-Sovyet sınırındaydı. Eski nesil, Pilsuda Polonya'sını iyi bilir. Yoklamada bir kadın bana dönüp "Proşu panu" dedi ve beni kabine itti. "Soyun!" Canım patırtı çıkarmak istiyordu, ama yanımda kimse olmadığı için... Soyundum. Iç ve dış giysilerimi dikişlerine kadar didik aradı.

"Nagoroloe": Sovyet sınır noktasının adı. Vagon birinci mevki; geniş kompartımanda dört yatak var, bembeyaz çarşaflar yayılmış. Daha önce diğer Avrupa ülkelerinde böyle bir görkem ve rahatlık görmemiştim. Ve ... tren hareket edip sol taraftaki pencereden görünen azametli bir kemere yaklaştıkça gözyaşlarımı tutamadım, işte iyice yaklaştık, kemere yukarıdan aşağıya biteviye kızıl bayraklar asılmış. Tren ağır ağır ilerliyor ve işe şimdi kemerin tam altındayız. Başımı sola çeviriyorum ve gözlerimi kemerden ve kızıl bayraklardan ayıramıyorum. Artık Sovyet topraklarındayız, trenin iki tarafında arkalara beyaz mozaik döşemişler, ortalarına kırmızı taşlarla orak-çekiç ve yıldız resmetmişler. "Nagoreloe", Sovyet topraklarına girdiğimdeki o ilk haliyle şimdi de gözlerimin önünde duruyor.

Sovyet sınır muhafızı kompartımana girdi, ben de pasaportumu öpücüklerle ona uzattım. Bu Kızıl Ordu askerinin boynuna atlamayı, sarılmayı ve onu öpmeyi öyle çok istiyordum ki. Ancak ... içimdeki o akıllı konspiratör tetikteydi. Kompartımana yaşlı bir Polonyalı kadın girdi, kızına misafirliğe gidiyormış. Biraz sonra da genç bir havacı geldi. Onunla sohbete başladık. Geç saatlere kadar konuştuk. Bana Bulgaristan hakkında sorular sordu. Oradaki mücadeleleri anlattım, kendimle ilgili olarak da dayıma misafirliğe gittiğimi söyledim. Bir ara uyumuşum, havacı da o sırada inmiş, ilk sovyet insanı... Kompartımana Minsk'ten yaşlı bir adam girdi. Onunla da sohbet ettik. Burası kapitalist dünya değil, diye düşündüm.

Bir istasyonda kulağıma Bulgarca konuşmalar çalındı. Çok şaşır-

dım. Açık pencereden insanları seyrediyordum. Gözlüklü, o zamanki modaya uygun bir spor elbise giymiş, kısa boylu bir adam, bir kadınla Bulgarca konuşuyor. Kalbim çarpıyordu. Ama kendimi tuttum; malum, sütten ağzı yanan meselesi. Daha sonra aynı adamı Moskova'da Bulgar mültecilerin bir toplantısında görünce nasıl şaşırmıştım... Demek kendi insanımızmış, gene de onun yanma gitmedimdi: konspirasyon âdeti. Bundan yıllar sonra bir gün BKP MK dış ilişkiler bürosunda Dimo Diçev'i[45] bir ziyaretimde o da oradaydı ve benimle şakalaşmıştı. "Büyük konspiratördü! Sen Moskova'ya giderken, biz de Traçyo Kostov ve eşiyle birlikte bitişik vagonda seyahat ediyorduk. Biz senin trende olduğunu biliyorduk, önceden uyarılmıştık ve Sovyet topraklarına girdikten sonra seninle pencerenin önünde konuşmaya karar vermiştik. Ama sen yanaşmadın. Biz aramızda şakalaşıyorduk: Bizim genç konspiratör!" O zaman 22 yaşındaydım.

Sovyetler'de tanıdığım ilk iki insan ne iyi ve sevimliydiler! Prag'da bana şöyle denmişti: "Eğer pazar günü varırsan şoföre 'Lüks' otel diyeceksin, çalışma günü olursa, Komintern." Çalışma günüydü. Sovyet yoldaş beni kendi arabasına davet etti. "Nereye, hangi adrese?" diye sorunca, "Komintern" diye cevap verdim. Şoförün yanında oturuyordu. Arkaya döndü, gözleri gülüyordu. "Aa... illegal... Demek boşuna hoşuma gitmemişsiniz." Az sonra araba durdu. 11 Haziran 1936'ydı. Komitem o tarihte manej ve "Lenin" karşısındaki binadaydı. Büroya girdim. Nöbetçi izin kâğıdı ve başka bir şeyler daha sordu. Bulgaristan'dan geldiğimi söyledim. Telefonla birilerini aradı. Az sonra iri, güçlü, kara gözlü, kara saçlı bir Bulgar indi. Birlikte bir odaya çıktık. Bana boş kâğıt verdi: "Yaz, kimsin, nesin. Kısaca." Beni bekliyordu. Sonradan bu şahsın Şterü Atana-

45 Dimo Diçev: BKP MK üyesi. BKP MK'da Dış Politika ve Uluslararası İlişkiler bölümü yöneticisi.

sov[46] olduğunu öğrendim. Sonra bir başka odaya girdik. Beni üç Bulgarla tanıştırdı. "Bu Vasil Kolarov Yoldaş." Ben utangaç bir telaşa kapıldım, kızardım. "Ben de baba taraftan Kolarova" dedim alçak sesle. "Aa ... adaş", Kolarov Yoldaş güleç yüzüyle beni kucakladı. Diğeri Bogdanov Yoldaş, üçüncüsü ise Anton Nedyalkov'du.[47] Parti ve mücadeleyle ilgili sorular başladı. Daha çok Sliven'den ve tekstil genel grevinden söz ettim. Odaya uzun boylu, orta yaşta bir erkek girdi. "Georgi Kostov yoldaşla tanış." Bu ismi biliyordum. 1932 yılında îşçi Partisi'nden milletvekiliydi. O ve Atanas Nenov,[48] Plodiv'de (Filibe) yargılanmışlar, Georgi Kostov buradan kaçmıştı.

22 Nisan 1975 Bugün veya yarın kalp cerrahı Malinovskiy ve Knyazov'la konsültasyon. Gelecek günler bana ne mi hazırlıyor? Hatıralarımla günlüğümü karıştırdım. Önemi yok... Çiziktirmem.

Kostov beni "Balçuk" oteline götürdü. Artık yıkılmış. Kremlin Meydanı'ndan Vasiliy Blajeni'nin yanından aşağıya, "Kraybrejna" sokağının köşesi. Bugün orada azametli "Rossiya" oteli yükseliyor. Beni bir Alman kızla aynı odaya yerleştirdiler: Roza Boymler. Daha sonra babası İspanya iç savaşında öldü; interbrigadist, ünlü bir Alman komünistti. O zamanlarda Moskova otelleri politik mültecilerle doluydu. "Sveta Nedelya" Kilisesi[49] suikastından mahkûm olmuş Adela Nikolova da otele geldi. Uzun yıllar hapiste yattıktan sonra tedavi ve dinlenme için Sovyetler'e gönderilmişti. Moskova'ya gelişim "Gorki" parkındaki karnaval gününe denk düşmüştü. Çocukluğumda

46 Şterü Atanasov: BKP fonksiyoneri, siyasi mülteci; Komintern'de çalıştı. BKPMK üyesi, tümgeneral.

47 Anton??

48 Atanas Nenov: 1931-1934 yıllarında İşçi Partisi milletvekili. Komünist faaliyetlerinden ötürü 14 yıl hapse mahkûm edildi. 1944 yılında partizan olarak öldürüldü.

49 Sveta Nedelya Kilisesi suikasti: Komünist Paw *isi tarafından organize edilen ve Kral III. Boris ile kabine bakanlarını o ı, 'irme teşebbüsü ile 16 Nisan 1925'te gerçekleştirildi.

Üstte, soldan sağa: Bilinmiyor, Marat Bostancıoğlu, Jale (Marat'ın ilk eşinden kızı) Bilinmiyor.
Altta, soldan sağa: Mara Kolarova, Bilinmiyor, Nataşa Kolarova Bilen, Oktay Kolarova Bilen, Bilinmiyor.

güzel masallardan ve kitaplardan yoksun olan ben, adeta büyülenmiştim. O akşam, bir çocuk masalı gibi hafızamda kaldı. Öylesine olağanüstü güzel, gösterişli ve ilginç maskeler... Kendi maskelerimizi hatırladım. Annelerimizin eski entarilerini giyer, rengârenk kumaşlardan yapılmış çiçekli şapkalarımızı takardık. Bizde böyle şeyler yoktu ama, merhum yengemin (dayımın eşinin) sandığında vardı. O varlıklı bir ailedendi. Modayı takip edermiş. Paskalya gibi yortu günlerinde, eski uzun elbiselerin eteklerini kıvırır, birtakım incik boncuk takıştırır, haydi dansa... Çocukluğumda kafama Allah Baba masalları kazınmamış ve dinsel saçmalıklarla eğitilmemiş değil miyim? Ne annem ne de babam dindardı. Annem son on senesini benim yanımda yaşadı: "Allah seni korudu, yaşlılığımı tatlandır diye." Gece yatmadan önce doğuya döner haç çıkarırdı. Bu sırada oğlum yatağından atlar, başlardı sormaya: "Allah yok, yukarıda, gökyüzünde ne var?" Sürekli Sovyet çocuk ansiklopedisini okurdu, hatta derslerini ve ev ödevlerini ihmal edercesine. Zavallının 27 yaşmda kafası karıştı. Bunun için de bazı yaşlıların "akıllı" kafaları ona yardım etti. Ona yardım edeceğim. Hayatta doğru yolu bulacağına inanıyorum.

1 Mayıs 1975 Erken Moskova ilkbaharı... Orman genç bir gelin gibi, ışıl ışıl, çiçekler açmış. Kardiyoskopiden sonra çıkamam ki! Yaşayıp gördüklerimi yazmaya başlıyorum, daha doğrusu devam ediyorum.

Biz de gençtik ve sevda çekiyorduk. Nasıl olsa, genç insanlar aşka karşı koysa da, aşk üstün gelecek. Ve biz hayatın anlamını çok konuşur, çok tartışırdık. Bilinçli gençlik nasıl yaşamalı? Yirmilerin sonunda ve otuzların başında, bizde, Sovyet yazan Nikolay Bogdanov'un komsomollu bir genç kızın hayatını anlatan *İlk Defa* isimli kitabı çıkmıştı. Katı örf ve âdetleri olan bir şehir olarak Sliven'de basan şansı olmayan serbest aşk tartışılıyordu.

İlk aşkım beni hazırlıksız, fakat karşı koymaya seferber bir halde yakaladı. Neden? Babam, anneme sık sık haksız yere hakaret ederdi. O zavallı sadece susar ve ayıplayan gözlerle ona bakardı.

Böyle durumlarda babamın küçümseyen bir hitap şekli vardı. A nem onu kınar, odadan çıkardı. Bu tatsız olaylar sonunda, o yaşt; tabii 16 yaşında olduğumu göz önünde bulunduruyorum- biz de timcilerin evlenmemiz gerekmediği kararını vermiştim. Gene de e lül ayaklanmasına[50] katılmış olan, bundan da önceki yaşlı kom nistler evlenmedi mi? Onların hemen hemen hepsi evlendiler, ail leri ve sorumlulukları oldu. Onlardan az, çok daha az sayıda kimi parti çalışması yapmayı sürdürdü. Hep yeni yeni kuşaklar geldi] ve savaş yolunu tuttular.

Sonra *Ve Çeliğe Su Verildfyi* okurken durdum ve düşündüm. l sana bir hayat verilmiştir ve insan onu öyle yaşamalı ki yaşlanın boşuna yaşadığı duygusu onu yormasın. Acaba bu, yaşamın anlaı konusunda genç yaşlarda yaptığımız tartışmalarla uyumlu değil m Bizim için hayatın anlamı sadece savaş yoluydu.

Sevgili oğlum bana bir gün, seni seviyorum dediği zaman, bu b nim için beklenmedik bir şey değildi. Ancak bu beni hayatta seç ğim yoldan alıkoymadı. Ben hayatımı gelecekteki yoldaşımla om omuza savaş olarak düşündüm. O, hayatta başarılı olmuş yaşlı k münistlerden birinin oğluydu; savaşa onunla omuz omuza girdik ikimiz de hapse girdik. Kanat takmış uçuyorduk!

Sofya'da o zamanlar âdetler daha serbestti. İnsanlar birbirleri taşra şehirlerindeki kadar iyi tanımıyorlardı. Bundan dolayı da ye yersiz dedikodulara zemin oluşmuyordu. İkinci aşkım daha çok l akıl işiydi, bir işçi. Bizi, kadın komünistleri engelleyen sadece kc ku değil. Evet, evet... zulüm korkusuyla beraber alaya alınmak, aş ğılanmak.

50 Eylül ayaklanması: 9 Haziran 1923'te askeri darbe ile iktidara gel Aleksandır Tsankov hükümetine karşı Komintern'in inisiyatifi ile E lül 1923'te Komünist Partisi tarafından organize edildi. Hızlı bir şek de bastırılması Komünist Partisi'ne karşı güçlü (mukabele-i bilmiş cezai tedbirlerinin alınmasının başlangıcı oldu.

Böyle durumlarda beklenebileceği gibi, SSCB'ye giderken hamile olduğum ortaya çıktı. Yoldaşımın mahkûmiyeti yoktu ve bundan dolayı Bulgaristan'da kalıyordu. Düşük yapmayı düşündüm, ancak geç kalmışım. SSCB'ye vardığımda beni bir Bulgar kadın jinekologa götürdüler. "Hayır, olmaz. Yoksa hayat boyu çocuğun olmaz. Sana düşük yaptırmaya vicdanım razı değil." Çok zor durumdaydım.

Bu sırada ciğerlerinden tedaviye gönderilen, 12 yıl hapis yatmış Angel Vilev Moskova'ya geldi. Sinirleri ve eklemleri çok kötüydü. Sık sık Georgi Kostov da çıkar gelir "dosf'luk gayreti gösterirdi. Arsızlık edince onu kovmak gerekti. Bu yüzden onun şahsında, intikamcı, dar kafalı, bir mahalle karısı gibi dedikodu meraklısı bir düşman kazanmış oldum.

Yazın ciğerlerimin tedavisi için beni Kırım-Yalta'ya gönderdiler. "Balçuk" oteline döndüğüm zaman beni tanıyamadılar. Tam bu sıra, 1936 yılı sonunda Simeon İvanov Moskova'ya geldi. Simeon, Çoçoohı, Velko ve Dede, asker elbisesi giymiş olarak, asker kaçağıymış gibi sınırı geçmişlerdi. Türkler onları Sovyet Elçiliği'ne teslim etmiş. Büyükelçilik kendilerini Sovyet vatandaşı kabul etmiş ve Moskova'ya göndermiş. Sovyet pasaportu aldıklarına seviniyorlardı. Oysa ben gelir gelmez evraklarımı verdiğim halde hâlâ Sovyet pasaportu alamamıştım. O sırada Zina İvanova Kursk'tan Moskova'ya geldi.

Ekimde bir kız çocuğu doğurdum: Maya. Mavi gözlü, kıvırcık sarı saçlı, çok zayıf bir kız. Ciğerlerimden dolayı aslında doğum yapmamalıydım. Ama beni önce ciğerlerim için bir doktora muayeneye göndereceklerine, jinekologa göndermişlerdi ve onların tutumları birbirine ters oldu. Sonuçta Mayacık doğdu. 1937 ilkbaharında Merkez Verem Enstitüsü'nden kendim ve çocuk için yazı şehir dışında geçirmem gerektiğine dair bir tezkere verdiler. Ama bir oda kiralamam lazımdı ve bunun için de 800 ruble paraya ihtiyaç vardı. Doğumdan sonra beni mülteci kampına sevk ettiler. Önce odada üç anne ve üç çocuktuk. Daha sonra odaya çocuğuyla beraber dördüncü anneyi de koydular.

Belgeyi DUYÖ MK'da Stasov'a[51] götürüp bir dilekçe verdim ve beklemeye başladım. Olacağından şüpheliydim. DUYÖ Balkan ülkeleri sekreterliğinin başında Georgi Kisnov bulunuyordu. Kendisi o sıralar görevli olarak başka bir yerlerdeydi. Döndü ve red... Bir ay geçmeden Mayacık dizanteriye yakalandı. Korkunç salgın. Onu bir hastaneden öbürüne taşıyordum, ancak boşuna. Emzirdiğim için her gün, gün boyu Maya'nın yanındaydım. Sanki bir balta, bir darbede küçük fidancığı kesti. Artık ben yaşayamam diye düşündüm.

Yoldaşlar ne kadar da hatırbilirdiler. "Stoyo,[52] rica ediyorum, hadi, çocuğu muayeneye götürelim." "Olur be, Stanke!"[53] Çocuğu öyle büyük ve kaim bir örtüyle sarıyorduk ki, içi pamuk kaplı kendi paltom da çok ağır olduğundan, onu tek başıma taşıyamıyordum. Bunun için kâh Stoyo Nedelçev Çoçoolu, kâh Burgaz'dan Petır Bogoev, kâh Simeon Ivanov taşıyorlardı Maya'yı. Uzak bir yere gitmem de söz konusu olunca beni teselli ettiler: "Geleceğiz oraya, sana yemek getireceğiz, endişe etme, seni bırakmayacağız." Sevgili yoldaşlarım benim, herkes kendi kaderiyle... Stara Zagora'dan [Eski Zağra] Stelyo ve Velko yaşıyorlar. Georgi Gırbaçev ve gerçek isimini bilmediğim en yaşlımız olan Dede öldüler. Angel Vılçev, Petır Bogoev, Simeon Ivanov, Zina Ivanova, Vasil Markov, Marko ve diğerleri 1937'de tutuklanmışlardı.

Maya hastalandığında bana en çok Şaşa Sankeviç[54] yardım ediyordu. Türkiye'den, Rum asıllı bir politik mülteciydi. Çocuğu def-

51 Elena Staseva: Bolşevik Partisi fonksiyoneri. RSÎP(b) MK üyesi. 1927-1928 döneminde DUYÖMK başkanı.

52 Stoyo Nedelçev-Çoçoolu: SSCB'de politik mülteci. 1941 yılında illegal olarak Bulgaristan'a döndü. Partizan komutanı. 1944'ten sonra tümgeneral.

53 Stanka Vasileva: Mara Kolarova'nın Komintern'de kullanılan takma adı.

54 Şaşa Senkeviç: Yunan asıllı Türk politik mülteci. Gerçek adı tespit edilemedi. Kampta öldü. [Türkiye yayınlarına göre, Niko Senkiyeviç]

nederken yine o yanımdaydı. Taktikçi biriydi, mizah gücü vardı. KUTV[55] Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'ni (DEKÜ) bitirmişti. İyi Rusça konuşuyordu. İş için Türkiye'ye gönderilmiş ve polis tarafından derhal yakalanmış, SSCB'ye iade edilmişti. Bu sırada Türkiye'de Atatürk dönemi sürüyordu. Mayacık henüz sağken sık sık "çocuk bahçesi" dediği odaya gelirdi. Daha çok Maya'nın karyolasının yanında oturur ve gülen gözlerle bana da bakardı. Ben hiçbir şey anlamamış gibi yapıyordum. Oda arkadaşlarım ise benimle şakalaşıyorlardı. İkisinin de kendi ziyaretçileri geliyordu.

Maya'nın ölümünden sonra Sankeviç beni yalnız bırakmadı: "Stanke, kendini böyle harap etme." DUYÖ (MOPR) politik mültecilerden pek çoğunu taşraya gönderiyordu. Sankeviç'e de önerdiler. Mariupol, şimdiki Jdanov şehrine gitti, ancak hoşuna gitmemiş. DUYÖ MK tükürdüğünü yalamadı: Ya gidersin ya da çek git nereye istersen. Ama, nereye gidersin, bunu düşünen yok. Gitmekten başka yapacak bir şey yoktu. Senkeviç taşradayken Kalifikasyonu Artırma Bilimsel Araştırma Enstitüsü'nde kasiyer olarak işe başlamıştım. Vlentine Vasilieva Gavrina'ya vekâlet ediyordum. Kasayı bana teslim ettiği birkaç gün içinde dost olduk.

Ve bir gün... Senkeviç, düşünceli, girişteki barakada oturuyordu. Kendisini içeri almamışlar. Beni dışarı çağırdı. "Mariupol hoşuna gitsin veya gitmesin, oraya döneceğim, ama seni görmeden nasıl yaşayacağım bilmiyorum. Seni çok seviyorum Stanke! Karım ol... Hadi, Mariupol'a beraber gidelim." "Neden olmasın Şaşa..." dedim. "Bu ağır zamanda şimdi benim sana yardım etme sıram geldi. Umarım birlikte daha iyi olur."

Saşa'nın gözleri parladı. Beni kucakladı. Böylece evlendik. Dü-

55 DEKU-"KUTV" (Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi: Parti fonksiyonerleri yetiştiren öğretim kurumu. O ve BHKÜ-"KTJNZ" (Batı Halkları Komünist Üniversitesi) Komintern kadrolarını yetiştiren temel halkalardı.

ğün yapmak moda değildi. Hatta nikâhlar tescil bile edilemiyordu. Pek çok yaşlı Sovyet insanı, burjuva yasalanna göre herhalde "kanunsuz" doğmuştur.

MariupoPa vardık. Limana yakın bir yerde, badana boyalı, çatısı kiremit kaplı bir evde oda kiraladık. Azak Denizi bulanık beyaz... Senkeviç tesviyecilik okuluna yazıldı. Bir müddet sonra beni de liman muhasebe bölümünde evrak memuru olarak işe aldılar. Azak Denizi'nin insanın ruhunu karartan dalgalan gibi tekdüze günler arka arkaya dizilmeye başladılar. Senkeviç bunun için mi okumuştu, (KUTV) DEKÜ'de otuz yaşında tesviyeci okuluna başlasın diye mi okumuştu? Ya da Sliven'de Populyarna Banka'daki işimden çıkıp, işçileri uyandırmak, onlan savaşa ve ekmek kavgasında greve çağırmak için Andanov&Mihaylov fabrikasında işe giren ben... yeni baştan evrak memuru. Ama yolu yok, benim sevgili ve aziz okurum, eğer sen politik olarak yetişmiş biriysen, bunu kendine bizzat sen izah edeceksin. Eğer bilmiyorsan, bu olanlar, 1937-1938 yıllannda, "kişiye tapma"nm yoğunlaştığı günlerde oldu. Bu döneme bazılan doğum lekesi, karanlık taraf diyorlar. Bense bürokratizm, dargörüşlülük, kariyerizm vs. sonucu, partinin sırtına inen ağır bir darbe diyeceğim ve bunun izlerini hâlâ hissediyoruz.

Saşa'yla Azak Denizi'nin kıyısında işte böyle yaşıyoruk. Şehir oldukça uzaktaydı, oraya seyrek giderdik. Şaşa yorgun dönüyordu; yemek yiyor, elinde gazete, yatakta... Bir de bakmışsın, kafanı o tarafa döndürünceye kadar uyumuş. Birbirinden hiçbir farkı olmayan günler bir boşluk içinde geçip gidiyordu.

Bu arada, "Yabancılar İçin Oturma Kâğıdı" belgemin süresi bitmişti. Şehirdeki milise gittim. Evrakımı alıkoydular ve militste olduğuna dair bir alındı makbuzu verdiler. Sonradan birkaç defa yokladım, ama her seferinde evrakımın Moskova'dan gelmediğini söylediler. Sürenin uzatılması için evrakın ta Moskova'ya kadar gönderildiği anlaşıldı. Alındı makbuzu gide gele çantamda yıprandı. Ne kimlik evrakıymış bu be!..

Sekiz ay sonra, 1938 yılında başmuhasebeci hışımla çalışma odasına daldı, bana kötü kötü bakarak kaba bir şekilde küfretmeye başladı: "Sen, Kolarova, çalışıyor musun, işi'baltalamakla mı uğraşıyorsun?" Ben yaban arısı sokmuş gibi fırladım. "Ne söylediğinizi kulaklarınız duyuyor mu?!" İki çalışma arkadaşım susuyorlardı. Başımı ellerimin arasına almış ve sersemlemiş bir halde odadan, sonra da binadan dışarı çıktım. Avluda ağaçtan yapılmış bir bank vardı. Oraya oturdum, acıyla ağlamaya başladım. Gözyaşlarını su gibi akıyordu. Bu ben miydim? "Kolarova, orada ne yapıyorsunuz?" Avluya giren parti sekreteri bana yöneldi. Ben daha çok ağlamaya başladım. Biraz sakinleşince olanları anlattım. Beni teskin etmeye başladı ve böyle ahmaklara kulak asmamamı söyledi. "O, Rus kardeşlerinin çoğu gibi, politikadan anlamıyor. Sen güçlü ol ve böyle bir şey tekrar olursa derhal bana gel. Şimdi de git, işine bak." Dönüşümde iş arkadaşlarımdan birisi özür diledi, liman amirinin emriyle, bazı liman işçilerinin ücret artışlarını kartotekse işlememiş. Tabii ben de ücret bordrolarını eski tarife üzerinden hazırlamışım.

1938 yılı yazıydı ve hâlâ evraklarım yoktu. Bir sabah yataktan kalkarken iki kürek kemiğimin arasına şiddetli bir ağrı girdi. Soluk alamıyordum. Senkeviç derhal doktora koştu. Omurga filmimi çektiler. Poliartrik, herhangi bir travmadan artmış olabilirmiş. Kadın doktor konuşmamdan Rus olmadığımı anladı. Ona faşist polisin elinden geçtiğini söyledim. "Sırtınıza darbe yediğinizi hatırlıyor musunuz?" diye sordu. Omuz silktim. Gerçekten hatırlamıyordum. Darbe sadece poliste değildi ki; sokaklarda, mahkeme sırasında, gösterilerde, grevlerde ve Burgaz Toplumsal Güvenlikte de vardı. "Siz burada yaşamamalısınız, yoksa çok ıstırap çekeceksiniz. Senatoryumda tedavi görmelisiniz. Komisyondan geçeceksiniz. Size sağlık raporu vereceğiz." Ben de zaten, bu olmasa da şu benim "oturma kâğıdı"mı aramak için Moskova'ya gitmeyi düşünüyordum. "Vize ve Yabancılar Tescil İşleri" bölümünde beni "nazik" bir şekilde karşıladılar. "Evraksız Moskova'ya gelmeye nasıl cesaret ediyorsunuz? Sizi mevcutlu olarak geri göndereceğiz." "İşte!", bi-

leklerim çaprazlamış bir halde ellerimi burnuma soktum. "Bulgar faşistleri kelepçeleyerek götürürlerdi. Sovyetler Birliği'nde de bunu hak ettiğim inanıyorsanız, siz de öyle götürün." O döndü ve odaya girdi. Benim mülteci yoldaşlarımdan çok kimse kalmadığını biliyordum, ikinci bir muhasebeci olayı olabilir, ben bu kez çileden çıkabilirdim. Ama hayret, kadın odadan çıktı ve bana 10 günlük yeni bir kâğıt verdi. Ben de onun eline, deniz kenarında yaşamam gerektiğine dair Sağlık Komisyonu raporunu sıkıştırdım. Raporu sakin bir şekilde okudu, bana verdi ve şöyle dedi: "DUYÖ(MOPR) MK'ya götürün." Bunu söylemese de biliyordum, ancak bir faydası olmayacağına hemen hemen emindim. Moskova'da kalmamla ilgili olarak bana yardım etmelerini rica etmek için Komitem Bulgar Seksiyonu'na gittim. Anton Ivanov'la konuştum. "Neden gittin? Seni taşraya gönderen yoktu!" Susuyor ve yere bakıyordum. Gerçekten öyleydi. Ama vaatlerden de bıkmış usanmıştım: 10-15 gün bekle. On gün sonra yeniden (OVIR) YVTB (Yabancılar Vize ve Tescil Bölümü)'ye[56] gittim. Oturma kâğıdımın ne olacağını beklerken, bekleme odasına Kisov girdi. O kuşak mülteciler, komünistler Kisov ve Kukuto'yu iyi bilirler. Kisov göz ucuyla baktı. İçeri girdi ve çabucak çıktı. Beni çağırdı, masada yeni oturma kâğıdım duruyordu. Ama nerede yaşayaktım? Moskova'da olmaz. "Hayır, hayır! Losinoostrinskoe'de -şimdiki Babuşkin şehri- oturacağım. Orada kiralık bir oda buldum." Mühürleri vurdular, evrakı bana verdiler ve ben neşeli ve mutlu dışarı çıktım, insana fazlası mı lazım...

Losinoostrinskoe'de oda için Spas bana yardım etti. Mülteci evinde sık sık görüşürdük. Buluşma yerimiz, eski Slivenlilerin deyimiyle "sberilo"ydu.[57] "Biliyor musun, Argir Dimitrov[58] ispanya'dan

56 Vize ve Yabancılar Tescil Şubesi.

57 Sberilo: Buluşma yeri. (Sliven'de bir bölgenin yerel ağzına göre.)

58 Argir Dimitrov Karapinov: 1922-1925 yıllarında BKP Sliven Askeri Organizasyonu üyesi. 1925 yılında bölgedeki partizan çetelerinin yöneticilerinden biri. 1925 yılında SSCB'de politik mülteci.

döndü." Beni onunla ve arkadaşıyla Bulgar mültecilerin bir toplantısında Spas tanıştırmıştı. Onlar "Hertzen" sokağındaki Enternasyonal evinde kalıyorlardı. Bir pazar günü onlara misafir gitmek üzere sözleştik. Genç bir meslektaşları olan Ira'nın Losinoostrovk'taki daçalarında kalıyorlardı. Argir Dimitrov Bilimsel Enstitü'de yöneticiydi.

Sohbetimiz Bulgaristan, özellikle de Kultshor üzerine yürekten gelen duygularla koyulaştı. Bana dayımı sordular. Argir saklanma yerinde nasıl gizlendiğini, Balkan'da nasıl çarpıştıklarını, bir keresinde asker kuşatmasını kimse farkına varmadan ve burnu kanamadan nasıl aşmayı başardığını anlattı. Kolu, kurumuş, sarı bir sargıyla boynuna asılıydı. Arkadaşının anlatımıyla ispanya Iç Savaşı'nda, iki cins bakteri taşıyan bir kurşunla yaralanmış. Birileri ölürken, diğerlerinin üremesi için gıda oluyorlar.

İlk önce Spas konuştu ve kalacak yerim olmadığını söyledi. Argir'le arkadaşı bakıştılar. Dimitrov bana şöyle bir dokundu ve: "Ev sahibimizle konuşacağım. Eşi görevli olarak iki seneliğine Uzakdoğu'ya gidiyor." Kısmetli değil miyim! Böylece oda sorununu da çözdüm. Yazın ikinci katta, kışın aşağıda. Milise kaydımı yaptırdım ve iş aramaya başladım. DUYÖ (MOPR) mü yardım etti, yoksa ilan sayesinde mi hatırlamıyorum, KOGIZ Yayınevi merkez ofisinde yazıcı olarak işe başladım. Her Allah'ın günü, günde sekiz saat, Sovyetler Birliği'nin her tarafından, her türlü dergiye abone olanların makbuzlarını işlemeye başladım. Maaşım 214 ruble. Kasiyer olarak Moskova'da ilk işimden aldığım para 155 rubleydi. Ne de olsa bir ilerleme... Ancak, yaşantımın getirdiği, içimdeki tatminsizlik ve hatta sıkıntı sürüyordu. Kara gözlü, topal bir delikanlı olan parti sekreteri beni komsomollu bir kızla DUYÖ'nün bölge konferansına gönderdi. Çok sevindim. Parti sekreteri bana VKP(B)[59] (Sovyetler Birliği Komünist Partisi-Bolşevikler) üyeliği önerdi. Komintern'e git-

59 TKP(B): Tümsovyetler Komünist Partisi (Bolşevikler).

tim. Ancak, yine hayal kırıklığı. Birkaç seneden beri diğer komünist partisi üyelerinin TKP(B)'ye (VKP[B]) nakilleri oluyormuş.

Komsomollu bir kızla birlikte -maalesef ismini hatırlamıyorum- DUYÖ (MOPR)'nün bölge konferansına gittik. Tek başına bu örgütün adı, niteliğini anlatıyor: Devrimcilere Uluslararası Yardım Örgütü. Örgüt sadece üye aidatı toplamaz, üyelerini enternasyonalizm ruhuyla eğitirdi. Enternasyonalist gecelerde pek çok insan toplanıyordu. Bunlardan Maliy Tiyatrosu'nda yapılandan birini hatırlıyorum. Prezidiyum'da DUYÖ yöneticilerinin yanı sıra Georgi Dimitrov[60] ve Malinoskiy[61] de vardı.

Katıldığım bu konferansta da yeni bölge komitesi seçimi yapılması gerekiyordu. Benim komsomollu kız bana sormadan fırladı ve bağırdı: "Bölge komitesine Bulgar politik mültecisi Stanka Vasileva'yı öneriyorum." Salondan alkış sesleri geldi. Çıkıp kendini tanıtma sırası bana gelince sessizlik oldu. Slivendeki tekstil proletaryasından bahsettim, kahraman grev savaşlarını ve faşist polisin yaptığı ağır işenceyi anlattım. Sesim titriyordu, boğazım kurumuştu. Ama konuşmamı sürdürdüm. Salonda çıt çıkmıyordu, bir ölüm sessizliği vardı sanki; benim heyecanım Sovyet vatandaşlara geçmişti. Bazı kadınlar gözyaşlarını siliyorlardı. Herhalde bunun için, ayağa kalkmış Sovyet insanlarının alkışları, bana gök gürlemesi gibi geldi. Kuybişev Bölgesi DUYÖ (MÖPR) bölge sovyetine böyle seçildim.

KOGIZ merkez ofisinde çalışmaya devam ediyordum. Bölge komitesinde ücretli olarak sadece iki kişi çalışıyordu: başsekreter ve teknik sekreter. Diğer üyelerle bölge komitesi ve Plenum üyeleri üc-

60 Georgi Dimitrov: 1935'ten 1943 yılına kadar Komintern genel sekreteri. BKP MK genel sekreteri. Bulgaristan Halk Cumhuriyeti başkanı. 1949 yılında öldü.

61 Dimitriy Manuilski: TKP(b) (VKP[b]) faaliyetçisi. 1925'ten 1943'e kadar Komintern sekreteri. 1946'dan 1953'e kadar Ukrayna SSC Bakanlar Sovyeti (Kurulu) başkan (başbakan) yardımcısı. 1959 yılında öldü.

ret almıyorlardı. İki de emekli personel vardı: Atasanov ve Kataeva. Kuybişev bölgesinde yedi bakanlık vardı, zira bu bölge Moskova'nın merkezinde bulunuyordu. Genç, sorumlu sekreter Kataeva hamileydi, üstelik mektupla öğrenimde öğrenciydi. Dolayısıyla işten ayrılması gerekiyordu. Bunun için DUYÖ şehir komitesi beni sorumlu sekreter olarak atadı. İşler yürümeye başladı. Bep bürodaki gündüz toplantılarına katılmaz, örgütleri dolaşırdım. Onların enternasyonal köşeler hazırlamalarına yardım eder, ölmüş ve uzun yıllar hapisanelerde yatan devrimcilerin fotoğraflarım ve diğer malzemeleri sağlardım. Devrim savaşçıları galerisine Bulgar devrimcilerden Saşo Kofarciev[62] -artık vefat etmiş-, Yordan Lütibrodski[63] ve daha pek çoklarının portreleri dahildi. Politik mahkûm Prestes,[64] bugün hâlâ hayatta olan Telman[65] ve diğer devrimciler. DUYÖ kadrolarına politik olarak yetiştirmek için, DUYÖ MK'ya bağlı üç aylık kurslar vardı. Şehir komitesi bu kurslara gitmem için karar aldı. Ben Bulgaristan'dan gelmiştim ve her komünist gibi o KOVUZ'da okumayı hayal ediyordum. Daha Bulgaristan'dayken KUNZ ve KUTV'den haberim vardı. Fakat Sovyetler'e geldiğim zaman öğrendim ki, iki KOMVUZ da kapatılmış. Niçin? Bunlar kardeş partilere kadro yetiştiren demirci dükkânlarıydı. Stalin'in tavsiyesiyle olduğu söyleniyordu. Doğru mu yoksa söylenti miydi, bilmiyorum. Bunu

62 Nikola Kofarciev (Saşo): BKPMK sekreteri. 30 Ekim 1931 tarihinde polis tarafından kurşuna dizildi.

63 Yordan Lütibrodski: Komsomol MK destekçisi. Ölüme mahkûm edildi ve 1935'te idam edildi.

64 Luis Karlos Prestes. İşçi hareketi faaliyetçisi. 1924 ve 1935 isyanlarının yöneticilerinden. 1936'da tutuklandı. 1943'ten itibaren Brezilya Komünist Partisi genel sekreteri.

65 Ernst Telman: Almanya Komünist Partisi faaliyetçisi. Hamburg isyanının yöneticisi. AKPMK başkanı. 1928-1943 yılları arasında Komintern İcra Kurulu üyesi. 1944 yılında Buchenwald toplama kampında öldürüldü.

için, DUYÖ'nün üç aylık kursuna çok sevindim. Ama olmadı. DUYÖ bölge komitesine, daha doğrusu RSFS savcılığı adına Prezyudum'a avcı Orlov giriyordu. O, küçük kalmuk[66] gözleriyle, şüpheci bakışlarla her şeyi süzer ve insana gözleriyle dokunurdu. Bundan başka yaşlı bir komünist olan Anasov da bana gücenikti. Anasov hâlâ Budönov miğferi ve kaputu[67] giyerdi. Bu halinden "Bakın, ben kimim" demek istediği anlaşılıyordu. Plenum üyesi olarak o, DUYÖ genel toplantıları düzenlerdi. Tamemen tesadüfî olarak, örgüt sekreterlerinden birinden, bu toplantılarda yaptığı konuşmalar için para aldığını öğrenmiştim. Bir konuşmamızda kibirli bir şekilde bunun çok doğal olduğunu söyledi. Ama ben yapamazdım, vicdanım susmaya izin vermezdi. Konuyu Plenum toplantılarından birinde gündeme getirdim ve her kuruluş, mağaza ve işyerinde DUYÖ köşeleri düzenleyebilmek için DUYÖ yönetim gruplarının elinde çok az imkân bulunduğu tezini savundum. Plenum önerimi destekledi. Eski bir Bolşevik olan Kutaeva oldukça sert konuştu: "Bu, faşizm kurbanlanyla ilgili kutsallığa tecavüzdür." Ama Orlov emekli olunca, sık sık gelmeye devam etti. Üstelik yakışıksız davranışları oluyordu. "Sen kim oluyorsun?" dedi bana bir gün. "Eğer ayrıntılı cevap istersen, Komintern orada, git, ayrıntılı bilgi iste, vereceklerdir, bulabilirlerse tabii, tabii mümkün olduğu kadar." dedim. Orlov sustu, ama bağrına bir taş oturdu.

O sıralar, evraklarımı daha 1936 yılında verdiğim halde hâlâ Sovyet pasaportum yoktu. Şimdi ise 1939 veya 1940. NKVD (ÎÎHK: İçişleri Halk Komiserliği) her üç ayda bir benim "oturma kâğıdı"mı uzatıyordu, tabii çalışma belgesi isteyerek. Kötü kaderime bakın ki, o zamanlar Losinoostrovsk'taki odamı artık kaybetmiştim. DUYÖ (MOPR) MK Başkanı Bogdanov'a başvurmaya karar verdim. Çok

66 Kalmıklan Hazar Denizi bölgesinde yerleşik mogoloid milliyet grubu.
67 1918 yılında Kızıl Ordu'nun ilk üniforması.

Başbaşa, Moskova 1957.

şaşırdım, beni çok kaba bir şekilde karşılamıştı. Ona yatacak yerim olmadığını, politik mülteci olduğumu ve DUYÖ'de çalıştığımı anlattım. Bogdanov beni süzdü, menşevik sakalını sıvazladı ve "Ev istemeye neden bana geliyorsunuz?" dedi. Oysa söz konusu olan, politik mülteciler yurdunda bir yataktı. "Ben sizin babanız mıyım?" Bu beklenmedik ve kaba cevap karşısında sandalyeden fırladım. Orlov'un onu ziyaret ettiğini duymuştum. Ona bir an baktım acı içinde titreyen bir sesle cevap verdim: "Babam olmayışınız büyük mutluluk. Benim babam cahil biriydi ama asla sizin gibi davranmazdı!" "Niçin öyle kaba konuşuyorsunuz" diye bağırdı. "Benim yaşamım faşizm altında sadece kaba değil, aynı zamanda ağırdı, kabalığa gelince, onu siz başlattınız." Odasından çıktım. Doğruca Komintern'e gittim. Komintern artık Ostankino'daki yeni iki binaydı. Beni Bogdanov -Anton İvanov- Yoldaş kabul etti. Komintern'de bizim temsilcimizdi. Orlov'la ilgili bölge komitesinde olanları ve DUYÖ başkanıyla aramızda geçenleri anlattım. Düşüncelere daldı. "Sovyet vatandaşlığına başvuralı 4 yıl olmuş... Hadi, Molotov'a[68] kendin hakkında kısaca yaz ve vatandaşlık sorununun çözülmesini iste. Bogdanov için ise, ne söylediyse hepsini anlat." NKVD (İİHK) eyalet yönetimi, artık Moskova'dan 101 km. ötede bir yerlere gitmemi ihtar etmişti. Sovyet vatandaşı olmayanlar, Moskova'dan 101 km. uzakta oturabilirlerdi. "Amir yoldaş, nereye gideceğim kış kıyamette? Ne akrabam ne tanıdığım var." "Bu bizi ilgilendirmez" dedi ve kendisine hiçbir şey olmadı.

Vatandaşlık sorunumun çözümünün çabuklaştırılması hakkında Molotov'a dilekçe yazdım ve bir hafta sonra bir kart aldım: "Değerli yoldaş, sorununuz, çözülmesi için gerekli makama iletilmiştir." "Ne olacak ki?" diye düşündüm. Ancak, bir ay sonra aynı NKVD

68 Vyaçeslav Molotov: TKP(B) PB üyesi. Dışişleri bakanı ve SSCB başbakanı.

(îlHK) eyalet amiri beni çağırdı. Bürosuna girdiğimde ayağa kalktı, bana gayet saygılı davrandı. Elimi sıktı, beni tebrik etti ve çıktım. Yürüyordum ve gözyaşlarını yüzünden önümü güçlükle görüyordum, yaşlar yanaklarımdan süzülüyordu. Heyhat!.. "Kendi isteğimle" sorumlu sekreterlik görevimden çıkarılmıştım. DUYÖ Bölge Komitesi'ne bir daha uğramadım. Gidecek halde değildim. Ceplerinde parti üyelik kartı olup da bunu hak etmeyenlerin kötü davranışları dehşetli bir biçimde canımı acıtıyordu, benimse bir parti kartım yok.

DUYÖ Bölge Komitesi beni "Sokolniki" parkındaki DUYÖ sergisine teşrifatçı olarak gönderdi. Sergi açık havada düzenlenmişti. Pazar günleri çok ziyaretçi oluyordu. Pek çok insan, aksanımdan Rus olmadığımı anlıyordu. Konuşmalar sırasında Bulgar olduğumu öğrendiklerinde özellikle sorular soruyorlardı. Ancak yaz gelip geçti ve sergiyle birlikte beni de içeri alacaklarına, tam özgürlük verdiler... Artık isteklerin kısıtlanması zamanıydı.

Bizim çocuklar yardım ediyordu bana, özellikle Stara Zagora (Eski Zağra)'dan denizaltıcı Georgi Gırbaçev. Stara'nın Zagora'da öldüğünü öğrendim. O ve birkaç Bulgar vagon üreten bir fabrikada çalışıyorlardı. Orada diğer uluslardan kimseler vardı, daha çok da ispanyollar.

Şaşa Senkeviç, istemediğim halde (Spas'ın tavsiyesi üzerine; ah o kutsal Bulgar fedakârlığı!) sonbahar sonlarına kadar Losinoostrovsk'taki daçada kaldı, işe geç kaldığı için ücretinden kesinti yapmak üzere yargıladılar. Kendine hâkim olamayarak Komintern'e yazmış,.eğer gereksiz bir kimseyse, ikinci defa geç kalacağını, böylece ev sorununu çözeceğini söylemiş (Hapisane-Stalin yasası).

Saşa'yla olan ilişkilerimizde onarılmaz çatlaklar oluştu. Daha önce söylemiştim, onunla MariupoPa ölesiye üzgün olduğu kötü bir anında sadık bir yoldaş olma duygusuyla gitmiştim. Ancak az zamanda anladım ki, işin içi başka türlü, dışı başka. Beni istasyondan uğurlarken yabancı bir erkeği bahane ederek aptalca bir skandal çı-

kardı; ahmakça bir kıskançlıktı bu yaptığı. Onu sevmediğimi biliyordu. Buna rağmen Spas'a bir mektup yazarak, kendisine mektup yazmamı Spas'm bana telkin etmesini, eğer yazmazsam hayatına son vereceğini söylemiş. Onun gibiler hayatlarına kendileri son veremezler, bunu biliyordum. Yine de, oda bulduğumu yazdım ve o vakit kaybetmeden yanıma geldi. O sıralar hâlâ KOGÎZ'de çalışıyordum. Şaşa geldi: Öğrenci -gene öğrenci-, bu sefer matbaada.

Bu sırada Stara Zagora'dan -eski Zğra-, Kunçev[69] İspanya'dan geldi, daha sonra da döndü. Elbet, ilk kırlangıç olarak onun için çok kaygılanıyordum. Küçük çocuklarımızla beraber dört anne olarak tıkıştırıldığımız aynı odaya, o tek başına yerleştirilmişti. Ey gençlik, senin senin kalp yaraların ne çabuk iyileşiyor! Kunçev beni dikkatle süzerdi, hatta Bulgaristan'daki ilk aşkına çok benzediğimi söylemişti. Beni sinemaya davet etmeye başladı. Gece saat ikide bilet için Balşoy Tiyatrosu'nun veznesi önünde sıraya girer, tiyatrodan sonra beni istasyona getirirdi. Beni Losinıstrovsk'a, hatta daçaya kadar getirmek istemişti de, ısrarla, dönmeye ikna edebildimdi.

Odaya girdiğimde Senkeviç yataktaydı ve kötü kötü bana baktı. "Ne oldu?" soruma karşılık hakaret etmeye başladı: "Sen namussuz, yalancı ve alçak bir kadınsın..." "Niçin?", "Neredeydin ve kiminle?" "Tiyatrodaydım, Kunçev'le beraberdim." "Onunla ortak neyin var?" "Henüz hiçbir şey yok, ama onu beğeniyorum, hatta belki seviyorum. Zaman gösterecek. Sen kendimle ilgili tavrımı bilirsin ve eğer birini seversem bunu sana söyleyeceğime dair söz verdiğimi de bilirsin. Gördüğün gibi sözümde duruyorum." Lambayı söndürdüm, soyundum ve yattım. Âşık Senkeviç derhal uyudu. Bense uzun müddet yatakta döndüm durdum. Ertesi gün işten çıkarken kapıda Senkeviç'i görünce çok şaşırdım. "Burada ne yapıyorsun? Seni çağırmadım." "Hadi eve!" "Ağzından çıkanı kulağın duyuyor mu komü-

69 Kunçev: kimliği tespit edilemeyen, SSCB'de Bulgar mülteci.

nist, KUTV mezunu, mülkiyetçü? Ben eşya değilim!" Yürüdüm. Mülteci evi uzak değildi, oraya gittim... Senkeviç de arkamdan. Ne rezalet... Ne alçalma... Onu sevmeyişim, hatta saygı duymayışım tesadüfi değilmiş... Bir fırsatını bulup, neler olduğunu anlasın diye Kunçev'in odasına girdim. Fakat... hayret, benim arkamdan derhal Senkeviç de odaya girdi. Kunçev ona elini uzattı, bu mülkiyetçi rezil, elini arkasına sakladı ve nefretle "Rakiplere el verilmez!" dedi. Melodram ve son... Kunçev şaşkın. Odadan çıkmasını rica etmem üzerine Senkeviç şöyle dedi: "Ancak seninle!" Ey gökler ve yeryüzü! Ne yaratıklarla karşılaşılıyor! Ki bu adam benim yakınım, hatta sevgilimdi... Bu Yunanlı, yarı Türk öyle duruyordu... Başım ellerimin arasında, odadan çıktım. O da arkam sıra yürüdü. Ben sersemlemiş halde önden yürüyorum, o arkamda... Eve kadar böyle yürüdük. Bu işyeri karşılaşmaları sürüp gitti. İstediğin kadar konuş, senin ne olduğun meydanda!

İşte, içimde gerçek duyguların yandığını ancak anladım... Kunçev'le karşılaşmamızda bir kararsızlık ve gayretsizlik vardı. O, aşkı için mücadele etmedi. Mülteci evine gitmez oldum. Koridorda tesadüfen karşılaştığımızda aradan üç ay geçmişti. Sevindiği belli oluyordu. Görüşmeyi ve benimle konuşup her şeyi anlatmak istediğini, hem de çok istediğini söyledi. "Seni sevmek istemiyorum, sevmeyeceğim de. Sen de öyle yap." dedim ve yürüdüm. Ruhumda aşktan çok acı vardı. Doğru yaptım. Gelecek de bunu doğruladı, ama Senkeviç'i de eskisi gibi sevmiyordum. Ancak oda tek ve gidecek başka bir yer yok! Birkaç ay böyle ağır acılar içinde yaşadım.

Sonbahar sonlarında bizim çocuklar beni vagon yapımı fabrikasının yurdunda barındırdılar. Ama bu uzun sürmedi. Bir ay sonra beni yönetimden çağırarak, yurtta kalamayacağımı bildirdiler. DUYÖ MK'ya gittim. Politik mülteci bölümünü Sinitken yönetiyordu. Ona sıkıntımı anlattım. Söyledikleri beni çok şaşırttı. Sovyet kimliğim olduğu için kendi emirleriyle yurttan çıkarılıp atıldığımı söyledi. İkinci olarak, o yataklar interbrigadistler içinmiş. "Evet, ama gördü-

Aile: Oktay, Mara, Marat, Nataşa.

günüz gibi, oda şöyle dursun, Sovyet kimliğiyle birlikte bana bir yatak vermediler." "Moskova Sovyeti'ne başvurun." Masanın yanındaki sandalyeden kalktım ve dîvana oturdum. Sinitkin şaşkın şaşkın bana bakıyordu. "Milisi çağırın. Beni tutuklasınlar. Artık gideceğim yer kalmadı." Başını salladı ve bir kâğıt alarak bir şeyler yazdı ve bana verdi. "Köylü evine gidin." Kâğıdı alıp bekleme odasına geçtim. İçerisi insan doluydu. Bulgarlardan biri, şimdi kim olduğunu hatırlayamıyorum, pusulayı aldı ve güldü: "Seni başından savıyor, sen Moskovalısın. Oraya sadece taşradan insan alıyorlar."

Yeniden üzüntü, dert günleri başladı. DUYÖ Şehir Komitesi'nde teknik sekreter olarak Antonia Nikaloevna Lvova çalışıyordu. Biraz dostluğumuz vardı. "Ah Maroçka, *kültür* öyle bir şey ki, bazıları onu kavrayabiliyor, bazıları hiç kavrayamıyor..." Kardeşi interbrigadistti. Sanırım pilottu. Geceleri sık sık onda kalıyordum. DUYÖ'nün sergisi kapanınca işsiz kalmıştım, o da beni tanıdıkları aracılığıyla Kursk istasyonunun arkasındaki "Toçizmeritel" fabrikasında işe yerleştirildi. Uçak termometrelerinin kalite kontrollerinin yapıldığı bölümde kısa boylu, kara gözlü, kara saçlı bir kızla çalışıyordu. Var gücümle çalışıyor, .-en bilinçlilerinden değil miyim!- ama planı dolduramıyordum. Tanya müstehzi, göz ucuyla beni izliyordu. En sonunda planı doldurmanın "hikrnetleri"yle ilgili olarak beni aydınlattı. İçi su dolu termostatlara 20-30'ar termometre yerleştirilirdi. Sonra ceryan verilir, su yavaş yavaş ısınmaya başlardı. Ağır ağır dönme sırasında termostatın küçük yuvarlak gözünden her termometrenin tepkisi gözlenirdi. Bir kişi verileri söyler, diğeri kaydederdi. Veriler öbür odaya gider ve bu veriler temelinde her termometrenin gösterdiği sapmalar hesap edilir, buna göre düzenlenen form termometrenin yerleştirildiği pakete konurdu. İşte, Tanya'nın bana öğrettiği bu plan doldurma sihri. Teknik talimatnamedeki gibi on değil, sadece üç turun verileri kontrol ediliyor ve kaydediliyordu. Yüreğim burkuldu. "Ama Tanya, bu iş değil, kurnazlık. Bu zararlı ve tehlikeli bir şey olabilir." Elini salladı: "Planı ancak böyle doldurabiliriz!" Sade-

ce üç turun verileri tespit edilip diğer turların hayali verileri, el çabukluğu marifet, kalemle uyduruluyordu ve sonra her şey tamam!. Çıkar ve yenilerini koy.

Ne yaparsın? Huzurum kaçtı. Bir kez, fabrikadan çıkmakta olan bölüm yöneticisi Fomin'i gördüm. Yanında yürürken bölümde planın nasıl doldurulduğunu söyledim. Benim komünist vicdanım böyle şeylerle uzlaşamazdı. Güya hayret etti, ama hiç telaşlanmadı... Hayretler içerisinde kaldım ve hatta bu durumu bildiğinden kuşkulandım.

1941 yılıydı. Birkaç gün sonra 22 Haziran geldi. Hitler Almanya'sı savaş ilan etmeden Sovyetler Birliği'ne saldırdı. Genç erkekler derhal celp almaya başladılar, kadınlar ise hemşirelik yapmak üzere sağlık taburlarına almıyorlardı. Gerçek askeri sağlık hazırlığı, ilkyardım hazırlıklarında ortaya çıkan yatkınlıklara göre bölüklere dağıtılarak yapılıyordu. Bunu yürüyüş talimi, atış ve diğer askeri hazırlıklar izledi. Savaş ilanından kaç gün sonraydı tam olarak hatırlamıyorum -belki 2 belki 3 gün sonra- Moskova'da alarm tatbikatı yapıldı. Fabrika ve işletmelerin sirenleri çaldı. İlk anda kadınların akılları başlarından gitti. Bir kadın çığlık attı, ondan sonra ikinci ... ve bütün atölye... Bir sürü gibi birdenbire herkes çıkış kapısına doğru koşmaya başladı. Dehşetli bir yığılma oldu. Ben böylesi korkunç dakikaları daha önce de yaşamış biri olarak soğukkanlılığımı koruyordum. Bağırdım: "Durun, ezileceksiniz!" iki kız yakaladım, onlarla birlikte kalabalığı geriye doğru itmeye başladık. Öbür taraftan insanlar kapıdan ve merdivenden çıkmaya başlamış ve avluya varmışlardı. Henüz hiçbir sığınak yoktu, sığınaklar yeni yapılmaya başlanmıştı. Alarm sadece eğitim içindi ama kadınlar bunu anlayacak durumda değildi. Kocalarını ve çocuklarını cepheye gönderenler ağlıyorlardı. Ama ciddi ve dikkatliydiler, her savunma çağrısına her zaman hazırdılar.

Mülteci evini ziyaret sırasında bizim çocukların DUYÖ MK'ya başvurduklarını öğrendim. Başvuruları Yüzbaşı Kapustin kabul ediyordu. Ben de gittim, doldurulmak üzere bir anket verdi.

"Yeniden yapılanma"ya bağlı olarak beni fabrikadaki işimden çıkardılar.

Komintem yayınevinin Bulgarca yayınlar idaresine sekreter olarak işe başladım. Başredaktör Poptomov'du.[70] Çevirmen ise, halen ekonomi profesörü olan Dobrev. Kısa süre sonra Dobrev ortalarda görünmez oldu. Mülteci evindeki çocuklar da ortadan kaybolmaya başladılar. DUYÖ (MOPR)'den Yüzbaşı Kapustin beni çağırdı "Sizden, doğrudan düşman içinde yararlanmak istiyoruz." "Neden söz ettiğinizi anlıyorum" dedim ve kalbim kasıldı. "Her şeyi iyice düşünmeniz için size bir ay süre veriyoruz, sizi gene çağıracağız." "Benim illegal işlerde deneyimim var, ancak bu özel hazırlık gerektiren bir şey. Bütün bir ay neden kaybedelim? Bu kadar insan bir gün bile düşünmeden cepheye gönderiliyor." "Şimdilik size bu kadarını söylemem istendi." Kalktı ve bana elini verdi. Vedalaştık.

Çıktım; nereye gideceğimi bilemiyordum. Mülteci evindeki çocuklar artık seferberlikteydi. Bizim yayın grubundan Dobrev de ortadan kayboldu. Yayınevinde yangın söndürme müfrezesine dahil edilmiştim. Sık sık girişte nöbet tutuyordum. Azgın faşist pilotlar Moskova'ya saldırıyorlardı. Moskova'nın savunması üç kuşaktan oluşuyordu. O zamanlar, 500 uçak birden saldırıyor deniyordu. Ancak savunma hatları her cins silahla, en çok da avcı uçaklarıyla bunları püskürtmeyi başanyordu. Buna rağmen, 10-15 uçak Moskova'ya ulaşıyor ve lanet yüklerini boşaltıyordu. Levitan (Savaş boyunca Moskova Radyosu'nun başspikeri) en endişeli sesiyle seferberliği anons ediyordu: "Yurttaşlar! Hava alarmı! Yurttaşlar..." Herkes görev yerindeki yerini alıyordu. Kimileri girişte, kimileri tavanda. Düşman daha çok, halkın çakmak dediği yangın bombasından

70 Vladimir Poptomov: Halk temsilcisi. Eylül ayaklanması Razlog ili yöneticilerinden biri. SSCB'de politik mülteci. 1934 yılında Komintern'de çalıştı. 1944'ten sonra BKP PB üyesi, Dışişleri bakanı, Bakanlar Sovyeti (kurulu) başkan yardımcısı.

yağdırıyordu. Gövde çatıyı, bazen de son katı delip geçiyor ve ateş püskürmeye başlıyordu. Nöbetçiler kazmaları ve kum kaplarını kapıyordu ve hemen yanan yerlere kum döküyorduk. Bombalar ağır ve korkunçtu. Bomba düşer, tüm mahalle sarsılır, sen oturur düşünürsün: "Hangi ev felakete uğradı? Kaç insan öldü?" Gözümü uyku tutmuyordu. Gençliğimden beri uykum kötüydü zaten.

Böyle bir gecede Komintern yurdu "Lüks" şiddetli bir patlamayla sarsıldı, elektrikler kesildi. Kadınlar ve sağda solda görünen çocuklar bağrışmaya başladılar. Sabahleyin Moskova Sovyeti'nin önündeki asfaltta belki de 30 metre çapında bir yama vardı. Faşist, Moskova Sovyeti'ni hedeflemiş, ancak isabet ettirememiş. Sabaha kadar bombanın verdiği zarar onarılmıştı ve "Gorki" sokağındaki hareketlilik aksamadı. Otel "Lüks" ise bu meydandan belki ancak yüz metre uzaklıktaydı. Bugün orada "Santralniy" (Merkez) otel bulunuyor.

Nöbetim olmadığı zamanlarda geceyi sığınakta geçirir, yayınevindeki işime oradan giderdim. Yayınevi eski Obraztsov Tiyatrosu'nun karşısında, "Gorki" sokağının köşesinde, 4 numaradaydı. "Mayakovski" meydanının köşesinde donakaldım. İki üç binada sadece duvar parçaları ayakta kalmıştı. Büyük binalardan pencereler sarkıyordu. Sığınakta kaç kişi ölmüştü acaba? Bu korkunç yıkıntı tablosu beni hep izledi, savaştan sonra yıllarca gözlerimin önünden gitmedi. 1951 yılında Marat'la[71] ikimiz Kırım'a tatile gidiyorduk. Garlar, köyler ve şehirler, her şey, her şey yıkılmıştı.

Yayınevinde öğleye kadar odaları temizler ve düzeltirdik. Cephe içinde de çalışılıyordu. PUR'a ait sayılıyorduk. (Şimdi bu üç harfin açılımını yapamıyorum.) Savaş başlayınca müdür olarak Albay Kasradze atandı. Cephe için çağrılar basılıyordu. Temel uğraşı olan Marksizm-Leninizm klasiklerinin çevirisine devam ediyordu. Bazı-

71 Marat: İsmail Bilen'in takma adı.

lan Moskova'da basılmadı, savaştan sonra bazı sosyalist ve kapitalist ülkelerde yayımlandı.

Savaş ilan edileli 3-4 ay olmuştu ve savaşın getirdiği günlük olaylara alışmıştık. 1941 yılı sonbahanna doğru, bir sabah bizi topladılar ve siper kazmaya gitmemiz gerektiğini bildirdiler. Söz konusu olan, her yayın grubundaki genç yoldaşlardı. 10-12 Ekim'di veya belki de Kasım. Ne kadar gittik hatırlamıyorum. Nereye, onu da hatırlamıyorum. Herhalde bir köydü; çünkü vardığımızda parti bürosunda Tsvetkova emir verdi: "Torbalarınızı alıp oraya gidin ve yığınlardan ot doldurun." Bagajlarımızı çözdük, torbalanmızı çıkartıp ot doldurmaya başladık. Birisi geldi ve akıl erdiremediğimiz bir şekilde şöyle dedi: "Torbalan boşaltın ve derhal Tsvetka'nın yanına gidin."[72] Benzi atmıştı ve ellerinin sürekli titrediği fark ediliyordu. Oysa o kadar yaşlı değildi, belki 40'ındaydı. Uzaklardan silah sesleri geliyordu. "Yoldaşlar, derhal eşyalarınızı toplayın, hemen geri dönüyoruz. Lütfen, mümkün olduğu kadar çabuk!" Hareket ettik. Ama sulu kar başladı. Yol buz tutmuş, kayıyordu. Yorgunluktan sendeliyorduk. Bazı yoldaşlar eşyalarını attılar. En sonunda vardık. Treni ne kadar bekledik, hatta bekledik mi hatırlamıyorum. Tren geldiğinde tıka basa doluydu. Vagonların çatılarında da insanlar vardı. Biz de zar zor binebildik. Yolculuğumuzun ayrıntılarını da hatırlamıyorum. Odaya girdiğimi, sırtımdan çantayı attığımı, ayakkabılarını çıkartıp yorgunluktan bitmiş halde kendimi yatağa bıraktığımı hatırlıyorum sadece. Hemen uyudum ve ne kadar uyuduğumu bilmiyorum. Ancak, kulağımda durmaksızın bir şey çınlıyordu. Sonunda uykuyu yendim. Telefon çalıyordu. Ahizeyi aldım: "Alo, Kalorova?", "Evet Kalorova", "Ben Ozrin.[73] Derhal kalk, giyin ve hole

72 Aynı mıntıkada Almanlar cephede yarma yaptı. Komintern çalışanlarının esir düşme ihtimali ortaya çıktı.

73 Ozrin: Komintern'de Alman yayınlarını yönetmekte olan Yugoslav politik mültecisinin takma adı.

in!", "Bir yere gitmiyorum!" Telefondaki, yayınevinin albay müdürü. "Kalorova, savaş zamanı, derhal hole inmeni emrediyorum!", "Tamam Kasradze yoldaş!" Kalktım, gaz maskemi alıp çıktım. Başım dönüyor, midem bulanıyordu, ağzım ve boğazım kurumuştu. İnsan ve eşya dolu hole ulaştım. Tahliye... Eğer gidiş hemen olsaydı, böyle gidecektim, sadece omzumda bir gaz maskesi. Ama epey bekledik ve ben bir şeyler almaya karar verdim. "Çok çabuk!" dedi Ozrin. Bazı geceler onunla birlikte nöbet tutmuştuk. Yayınevinde ve nöbet başında olmayan herkes gibi kahve içerdik.

Çabucak gittim, küçük bir bavul hazırladım ve bir palto daha aldım. Bekleyiş sabaha kadar sürdü. En sonunda bizi bindirdiler ve kuzey istasyonunda indirdiler. Burada akşama kadar bekledik. Faşist uçakları Moskova'ya saldırıyor, uçaksavar toplar sürekli ateş ediyordu. 16 Ekim'di. Tüm şehir ayaktaydı. Bize iki vagon verilinceye kadar, gece geç saate kadar istasyonda bekledik. Vagonlar çabucak insan ve eşyayla doldu. Panik başladı. Sorumlu bağırıyordu: "Eşyalardan sadece en gerekli olanları alın. Kalanlar başka bir vagonla gönderilecek." Ben bavulumu ve ikinci paltomu aldım ve kompartımanlardan birine geçmek için epey bekledim. Yolculuk başladı; sanki bir salyangoz sürünüyordu. İstasyonlarda uzun saatler boyunca kalıyorduk. Karşımızdan uzun asker ve silah katarları geçiyordu. Kubişev'e varmak iki hafta sürdü. Sekreteryası ve yardımcılarıyla Dimitrov da burada kalıyordu. Hareketten önce gaz maskesini attım ve torbaya, elime ne geçtiyse yiyecek bir şeyler koydum. İlk bir iki gün hem kendim yiyor hem ikram ediyordum. Ancak yiyeceklerim çabucak tükendi. Benim Slav ve Doğu misafirperverliğiyle ziyafet çektiğim kimseler, geceleyin kimseye çaktırmadan tıkmıyorlardı; benimse açlıktan midem kazınıyordu. İstasyonlarda sorumlumuz Miller, istasyon komutanlarına gidiyor, yiyecek bir şeyler koparmaya uğraşıyordu. Mahrumiyet her yerdeydi, fakat gene de... O zaman domates yemeye başladım. Tuhaf insanımdır, küçüklüğümden beri domates yemezdim. Bir istasyonda domates satıldığını gördüm. İnip

aldım. Çatlamış dudaklarımla emdim domatesleri. Benim domates yiyiş biçimim buydu. Maalesef, soğan-sanmsak ve pırasayı, bırakın yemeyi, kokuları bile beni dehşet rahatsız ederdi. Alerji, diyordu Profesör Gordon.

Kuybişev'e[74] vardık. Trenden indik. Yönetimimiz Komintern yöneticiliğine gitti ve Alman Cumhuriyeti'nin başkenti Volga kıyısındaki Engels şehrine gideceğimiz haberiyle döndü. Volga'nın bir sahilinde Saratov, öbür sahilinde Engels bulunuyordu. Engels'e vapurla hareket ettik.

Savaş başlayınca burada havadan Alman üniforması giymiş Sovyet paraşütçüleri indirildiği konuşuluyordu. Halk bunları canı gönülden karşılıyor, Sovyet hükümeti onları yöneticilerle birlikte Orta Asya'ya sürgün ediyordu.

Vardığımızda ortalık ıpıssızdı. Bir tek insan görünmüyordu. Ürün ovada kalmış! Hayretle baktım; kocaman, düzensiz, çirkin bir şehir.

Bizi, Alman Merkez Organı'nm yayın bölümü ve matbaasına yerleştirdiler. Bina ısıtılmıyordu ve tuvalet 200-300 metre dışarıdaydı. Soğuklar başlamış, sulu kar yağıyordu. Yolculuk başlarken Galya Gera isminde bir kadınla aynı kompartımandaydık; Gera eşinden boşanmıştı ve iki çocuğu vardı. İspanya iç savaşında İspanyol olan kocasıyla birlikte oradaymış. ikincisi, yaşlı bir Macar komünistinin kızı olan Roza Uykhoze. Üçüncüsü, renkli basın yöneticisi Yoffe. Ona Yoffe Amca diyorduk, iyi kalpli ve şakacı bir adamdı. Yayınevinde aynı odaya yerleştirildik. Çalışma yeri yoktu, yatak yorgan da. Isınmak için birbirimize sokulup sardalya gibi, tahtaların üstünde geceliyorduk. Ben paltomun birini altıma serer, öbürüyle örtünürdüm. Şilda Angarş ve bir Alman Yahudisi olan Hongari de yanımıza geldi. Hongari, Almanya'ya görevle gitmiş olan bir Rusla evlenmiş.

74 Kuybişev: Volga nehrinin sol sahilinde bulunan şehir. Bugün Şamara şehri.

Kocası daha sonra tenkil edilmiş. Hongari, Alman yayın grubunda çalışıyor ve çocuğuna bakıyordu. Avrora "da bizim odadaydı. Rus Musevisi bir ailedendi, devrim öncesinde göç etmiş, devrimden sonra geri dönmüş, Arjantin'de büyümüş. Orayla duygusal bağları sürüyordu ve ülkenin şarkılarını ruhunda taşıyordu. Her zaman şarkı söylemeye hâzırdı. Sonradan annesi ve kız kardeşi geldi. Onları da bizim odaya sıkıştırdık. Macar yayın grubundan da bir yoldaş geldi: davetsiz misafir. Ben onun yanındaydım ve... Hay Allah! Ertesi gün beni bir şey ısırdı. Bak sen, bit. Şimdiye kadar böyle bir şey olmamıştı. Ne iş diye düşünürken Macar'ın çantasını gördüm, içinde çamaşırlar vardı. Eşelerken bir de baktım, bit. O ise bu çamaşırları yastık olarak kullanıyordu. Hepimiz birden çamaşırları kaptığımız gibi koridora fırlattık. O gelince bizden biri bağırdı: "Bitli insan istemiyoruz, insan içine temizlenip de giremez miydin?" Bir şey demeden eşyalarını topladı ve başka bir odaya yöneldi.

Az sonra Şilda'nın 10 yaşındaki kızı geldi. Onun da başında bit vardı. Ancak bütün kumpanya elbirliğiyle onu temizledik ve himaye altına aldık.

Tekdüze ve ağır günler birbiri ardına geçip gidiyordu. Bazı yoldaşlar cephe haberlerini dinlemek için nöbetleşe Deniz Okulu'na gidiyorlardı. Sonra koridorlardan birinde toplanıp cepheden gelen tatsız haberleri dinliyorduk. Bizim binanın yakınlarında havaalanı vardı. Anayurt savaşı cephelerinde ünlenen şanlı kadın pilotların burada yetiştirildiğini daha sonra öğrendim.

Bu sıralar Almanlar Volga'nın üzerindeki köprüyü bombalamaya başladılar. Ekmek temini için nöbet tutuluyordu. Kuyruk gece 12'de başlıyor, insan başına 400 gram ekmek veriliyordu. Siyah, sert bir ekmek. Öğle yemeği için yemekhane vardı. Et, seyrek, çok seyrek misafirimiz oluyordu. Genellikle lapa...

Bize döşek ve az miktarda karyola verdiler. Sistitten rahatsız olduğum için bana karyola verildi. Pencerede, bizlerin soluğundan oluşmuş bir karış buz.

Almanların Moskova yakınlarında bozguna uğratıldığı haberini verdikleri zaman, sevincimiz tarifsizdi. Sarmaş dolaş olduk, öpüşüyorduk. Bazıları sevinçten ağlıyordu. İçimiz aydınlanmıştı.

Özellikle uyumadan önce "düşünüp taşınma ayı"nı sık sık hatırlıyordum. Çok zaman önceydi. 1942 yılı ilkbaharında, yönetimden birisi Saratov'daki NKVD (İİHK) amirine gitmemi söyledi. Büyük bir odaya girdim. Amir masasından kalktı, hal hatır sordu ve bana kırmızı balmumundan beş tane mühürle kapatılmış olan bir zarf, ayrıca boş bir kâğıt ve boş bir zarf verdi. Üzerinde divit ve mürekkep bulunan köşedeki masayı işaret etti. "Cevabınızı yazın, zarfa koyun ve mühürleyin." Masanın yanına oturdum, zarfı açtım ve okudum. "Kolarova yoldaş, bildirilen işte çalışmaya başlamaya hazır mısınız?" Cevabımda şöyle yazdım: " Razıyım. İzin belgesi gönderin." Zarfı kapattım. Kalktım ve amire verdim. "Gidebilir miyim?", "Bir dakika." Zarfın üzerine kırmızı balmumundan beş tane mühür koydu. Elini uzattı ve her şeyin iyi olmasını diledi.

Engels'e döndüm ve izin kâğıdını beklemeye başladım. Kısa zaman sonra geldi. Yayınevinden bir grupla bir yük vagonuna atlayıp Moskova'ya hareket ettik.

Askerler eve gelip bana randevu verdiler. Onlara parti üyesi kabul edilmediğimi söyledim ve bu işe BKP nezdinde yapılacak bir rehabilitasyon işi olarak baktığımı ifade ettim. "Parti durumunuzu açıklığa kavuşturun!" dedi asker. Bir daha beni aramadılar. Komintern'de kadro yöneticisi olan Belov'a gittim. "Araştırma talep edeceğim" dedi. İkinci gidişimde, savaş halinde evrak alınamadığını söyledi. Komintern Ufa'daydı.[75] "Üzülme, kadroları gelişigüzel serpiştirme zamanı geçti. Senin de sıran gelecek." İçim daralmış olarak çıktım. Dedikodu ve tasarlanmış kötülük yumağı yapacağını yapmıştı. Maalesef üstesinden gelemedim. Ancak şimdi, geçmiş yıllar-

75 Ufa: Başkir otonom cumhuriyeti başkenti.

18 Ekim 1981,1. Bilen'in doğum gününde.

da olan her şeyin atasözündeki gibi olduğunu düşünüyorum: Her kötü, iyi için. Böyle yaşadım. Ama o zamanlar... Sevindim dersem... Oh, hayır, tersine! Çok acı çekiyordum. Kat komşularından biri olan Türk Komünist Partisi temsilcisi Marat bunu fark etti. Üzüntülerimi onunla paylaşıyordum. Beni teskin ediyordu. Bir kere Engels'ten bizim takımla Marat'm odasında toplanmıştık. Ne yedik, ne yaptık hatırlamıyorum. Ama Finlandiyalı Mayra Vaks'ın takılmalarını hatırlıyorum: "Maroçka, sen Marat'ın hoşuna gidiyorsun!" Şaşırdım, fark etmemiştim. Ancak Marya haklı çıktı.

Marat'ın Türkiye'ye dönme planı vardı. Onunla beraber Türkiye'ye gidip gitmeyeceğimi sordu. Oradan beni Bulgaristan'a geçireceklerdi. Sevinçle kabul ettim. Karşılaşmalarının birinde Marat, Dimitrov'a benden bahsetmiş ve onunla birlikte gitmeye razı olduğumu söylemiş. "Kim bu yoldaş?" Marat cevap vermiş: "BKP üyesi, politik mülteci, iki mahkûmiyeti var, iki defa hapiste yatmış, iki defa kaçmış." "Ne diyorsun sen, anlaşılıyor ki, o bir savaşçı." Demek Dimitrov'un benim hakkımda başka bilgileri varmış. Maalesef bu yolculuk da gerçekleşmedi.

İnsan, komünist ve erkek olarak Marat hakkında çok iyi izlenimlerim vardı. 1942 yılında onun yanma gittim ve beraber yaşamaya başladık. Oda 143, 5. kat, otel "Lüks", Komitem yurdu. Bu geçişin nedeni Senkeviç'ti. Çoktan ben okuldaydı. Yurtdışına göndermeye hazırlıyorlardı. Bir gelişinde saçmalamaya başladı. "Beni bekle, dönerken sana çok hediye getireceğim." Hayretle ona baktım. "Eğer, o kategorideki kadınlardan olsaydım burada olmaz, zengin bir erkek bulmak için Bulgaristan'da kalırdım. Bu da komünistmiş!" İkinci bir gelişinde tuhaf bir ruh hali içindeydi. Deli numarası yapmaya başladı. "Tavana çıkacağım ve orada dans edeceğim." Bakışlarını tavana dikmiş, çocuk gibi konuşuyordu. Yunanlı bir komünistin kızı olan komşum Jenya'nm yanında saçma sapan şeyler söylüyor, Jenya da sadece gülümsüyordu. Ertesi sabah eşyalarımı topladım. Gitmekte olduğumu görünce büsbütün anormal hareketler yapmaya

başladı, büroya haber vermemi söyledi. Hayatını düzene sokmak istiyormuş. Bunca zaman böyle ahmak bir kurnazla uğraşmış olduğum için acı duyuyordum. Ben Milev'in odasında kalmak istedim. Ancak Marat şöyle dedi: "Orasının nasıl bir kaos olduğunu bilmezsin. En iyisi benim odamda kal, ben Milev'in odasında yatarım."

Daha sonra öğrendim ki, Senkeviç okulda, kadınını elinden almak için kendisi başka yerde çalışmaya Marat'm gönderdiğini söylemiş. O zaman, Özel Bölüm Yönetimi eve göndermiş, o da komik tiyatro sahnelerine başlamış. Şterü Atanasov'un ısrarlı tavsiyesiyle o gece evde kaldım ve komedi gösterilerine tanık oldum.

Tahliye dönüşü yayınevi başka bir binaya taşındı. Oraya metroyla gidiyordum. Anton Ivanov'un ölümünden sonra yayın grubuna artık îvanka Anton İvanova atanmıştı. Marksizm-Leninizm klasiklerinin çevirisi ve bakım işi devam ediyordu. Bense hep sekreter olarak kaldım. Ailesiyle birlikte tahliye olan Poptomov, o zamana kadar ev kadını olan eşini tercüman yaptı. Müdür Kasradze bir kere bana şöyle dedi: "Sen neden çeviri yapmıyorsun?" "Editöre söyleyin, bana çeviri işi versin" diye cevap verdim. Ama hiçbir şey değişmedi. Tabii ben, kendi seçimimle işten sonra çeviri yapıyordum. Bir keresinde Poptomova bana geldi ve bana yardım teklifinde bulundu. Neyle? Onun öğrenimi de benimki gibi orta dereceydi.

Savaşın ağır günlerini yaşıyorduk. Her şey fiziksel ve psikolojik olarak beni sarsıyor, dehşetle sıkıştırıyordu, illegal çalışma zamanında kalbimin kaburgalarıma şiddetle vurduğu olurdu. Bir keresinde aniden hızlı, sık sık çarptı ve durur gibi oldu. Doktorlar, ilaçlar derken işe başladım. Ne yazık ki gücüm çok az şeye yetiyordu. Kalp işi yine kötüleşiyordu. Beni hastaneye yatırdılar. Konsültasyonda profesör, daha uzun bir süre işe ara vermemi önerdi: Kapakçıkta arıza. Sağlık kuruluna sevk edildim. Komisyon "çalışamaz" raporu verdi. 1943 yılının ilk yarısında tekdüze ve sıkıntılı günler arka arkaya dizilmeye başladı. Kâh hastanede, kâh evde, üstelik yalnız. Marat sabahlan Komintern'deki işine gidiyordu. Sovyetler Birliği

İ. Bilen'e Dimitrov Nişanı verilme töreni.

Radyosu Türkçe yayınları için, Erdem takma adıyla haftada iki kez yorum yapıyordu. Komintern'in gevşetilmesinden sonra evde çalışmaya başladı. Türkçe gazeteleri eve getiriyorlardı. Faşist koalisyon ülkeleri ve Alman faşizmi tarafından işgal edilmiş ülkelerin komünist partilerinin radyo istasyonları olan Enstitü 205'teki işine devam etti. Özel kısım Enstitü 100 de muhafaza edildi.

1943 sonbaharında diş doktorluğu enstitüsüne girdim. Ama Bulgaristan'da muayenehane açmak için gerekli araç gereçleri bana kimsenin sağlayamayacağını göz önünde bulundurarak "diş teknisyenliği" bölümüne geçtim. Her şey kendi başına değil miydi? Birinci yılı bitirdim. 1944 ilkbaharında Marat Bulgaristan'a gitti. Ancak bunu ben bilmiyordum. Marek'in[76] uçak felaketinde ölümünden sonra önlemler artırılmıştı.

9 Mayıs geldi: Zafer günü. Savaşın bütün acılarını yaşamış Sovyet insanları için bundan daha büyük bir sevinç mümkün mü? Radyodan "Kızıl Meydan"da kutlama yapılacağı duyuruldu. Ve en beklenmeyeni... Marat aradı. Artık gitmiştir diye düşünüyordum. Hareketinden önce gizli bir evde birkaç gün geçirmiş. Sokakta buluştuk, biraz dolaştık. Anlaşılan, hemen gitti. Bir daha aramadı. Gece Kızıl Meydan'da coşkulu bir insan denizi dalgalanıyordu. Meydana Lenin ve Stalin'in ışıklandırılmış portreleri asılmıştı.

Yaz geçti. 9 Eylül 1944 geldi: Bulgar mültecilerin büyük görülmemiş sevinci. Herkes yurduna dönmeye hazırlanıyordu. Bulgar Büyükelçiliği'nde müsteşar Slayev'e gittim. Maalesef, büyük hayal kırıklığı! Marat nedeniyle benim sorunumu o çözemezmiş. Birkaç defa daha gittim. Son defasında bana: " Dimitrov'a yaz !" dedi. Yazdım. Dimitrov, Marat'la ilişki kurmuş ve ona ne zaman döneceksin diye sormuş; arkadaşın Bulgaristan'a gitmek istiyor demiş.

76 Stanke Dimitrov-Marek: BKP MK ve Sınırötesi Bürosu üyesi. 1944 yılında Bulgaristan'da illegal olarak (dönme denemesi sırasında) dönerken uçak kazasında öldü.

Çok geçmeden Marat döndü. Askeri elbiseyle Bulgaristan'a gittiğini, orada doktorla[77] görüştüğünü daha sonra anlatmıştı. Galiba dönüşte, Sliven'e uğrayıp annemi görmüş. Damadı olduğunu söylememiş tabii. Kendisine Hristo Kabakçiev'in[78] damadı Minçev refakat etmiş.

Gidiş hazırlığına başladım. Sovyet vatandaşıydım. Epey bekledim. 1946 Eylül veya Ekim ayında uçakla hareket ettim. Beni Sofya havaalanında, şimdi de BKP MK bölümünde çalışan Mladen Gılabev karşıladı. Bir oda buluncaya kadar birçok otel dolaşıldı. Her şey halen özel mülkiyette değil miydi!.. Kısa zaman sonra Sliven'e, annemin yanına gittim, istasyondan faytona bindim, Kultshor'a girdiğimde, alçak, birbiri içine girmiş evler beni şaşırttı. Annem bana bakıyor ve gözyaşları yanaklarından süzülüyordu. 12 yıldır beni görmemişti. Parti II Komitesi'ne gittim. Sekreter Petır Semerciev[79] (Bu provakatör şimdi BBC'den Bulgaristan aleyhine çirkef saçıyor), bu pislik, beni sendikalarda ücretsiz bir işe gönderdi. Tek kuruş emekliliği olmayan annem, üç odasını kiraya vermiş, bununla geçiniyordu.

Parti üyeliği işimi çözmek için Sofya'ya gitmem gerekiyordu. Bu işle, Merkez Kontrol Komisyonu'nda Hristo Apostolov ilgileniyordu. O, her şeyin iyi gideceğini söyleyerek beni teselli ediyordu. Diğer ihraç edilenlerin sorununun daha 1936 yılında çözüldüğünü, benim sorunumun çözülmemiş olmasının benim suçum olmadığını, zira SSCB'ye gidişimin kendi irademle değil MK kararıyla olduğunu söylüyordu.

77 Doktor (takma ad).

78 Hristo Kabakçiev: Bulgaristan'da sosyal demokrat ve komünist hareketin kurucularından. Halk temsilcisi. 1926'dan 1940'taki ölümüne kadar SSCB'de politik mülteci.

79 Petır Semerciev: BKP MK üyesi. Polisle işbirliği yaptığı için partiden ihraç edildi. Eşi Prof. Emma Geron ile birlikte israil'e iltica etti. BBC'nin Bulgarca yayınlarında çalışıyor.

Yordan Kantarciev, İzrael Mayer ve Hristo Apostolov'dan oluşan üç kişilik komisyon, beni sorunumla ilgili yapacakları oturuma katılmaya çağırdı. Kantarciev henüz gelmemişti, bekliyorduk. Sonunda geldi ve başladı: "Yoldaş, genel hükümlere göre partiye üye alınma isteğine dair evraklarını versin." "Kantarciev Yoldaş, ben Slivenliyim. Orada beni tanımayan komünist yoktur. Benim kefillik ricam onlar tarafından nasıl karşılanacak?" Boğazım düğümleniyordu. Ağlamaktan korkuyordum. Kalktım ve odadan çıktım. Büyükanne Tine Kirkova'ya[80] doğru yürümeye başladım. 6 Eylül sokağında otururdu. Girer girmez boşandım, ağlamaya başladım. Büyükanne Tine beni avutmaya başladı, içime su serpti. "Bu kadar nasıl beklersin bu tohumu? (Altı aylık hamileydim) Sakin ol! Her şeyin kolayı bulunur."

Sakinleştiğim zaman büyükanne sordu: " Sen Moskova'da Poptomov'la çalışıyordun, değil mi?" "Evet" dedim. "Dimitrov'a yazacaksın, o senin kocanı tanıyor, değil mi?" "Evet", "Dimitrov'a yazacaksın. Poptomov'a gideceksin ve mektubunu Dimitrov'un eline vermesine rica edeceksin."

1947 ilkbaharıydı. Maalesef, Stalin dönemiydi. Marat'ın Bulgaristan'a gelmesini bekliyordum. Dimitrov'la konuştuklarını söyledi.

Dimitrov'a yazdığım mektubu vermek üzere Poptomov'un evine gittim. Mektubu aldı ve şöyle dedi: "Kaygılanma Mara. Mektubunu bizzat Dimitrov'un eline vereceğim."

Birkaç gün sonra MK Sekreterliği'ne çağrıldım. Odada Yordanka -soyadını unuttum- ve bir erkek vardı. Masada benim yazdığım mektup ve karar duruyordu: "Parti sorunu çözülsün ve Moskova'ya gönderilsin."[81] Konuşurken Moskova'dan Mirov odaya girdi. "Nere-

80 Tina Kirkova: Sosyalist ve komünist kadın hareketi militanı. 1918 yılında Bulgar Komünist Partisi içinde dar sosyalistler olarak adlandırılan sosyal demokrat parti kurucularından biri olan Georgi Kitkov'un eşi.

81 Karara rağmen Mara Kolarova, 1958 yılında temelli Bulgaristan'a dönüşünden sonra, genel esaslara göre BKP'ye üye olarak alındı.

18 Ekim 1981,1. Bilen'in doğum gününde Mara, Marat, Nataşa (kızları) ve Miroslav (damatları).

lerdesin? Kaç defadır Moskova'dan telefon ettiler, seni bulamıyorum." "işte buradayım, kendilerine lazım olduğum zaman yoldaşlar beni buldu." ikisi de yere bakıyor ve susuyorlardı. "Sana araba vereceğim, eşyalarını topla, yann uçakla gidiyorsun." "Mirov Yoldaş, üyelik meselesini halletmek istiyorum, ondan sonra gideyim." Sekiz aylık hamileydim. Yapılacak başka şey yoktu. Gittim, çabucak eşyalarımı topladım ve ertesi sabah Moskova'ya hareket ettim.

Bir askeri uçaktı. Uçakta birkaç general ve çeşitli rütbelerden subaylar vardı. Beni görünce bakıştılar. Metal sıranın üzerine 2-3 battaniye serdiler, içlerinden biri mırıldandı: "Hey, anne, yat hadi! Ve uçakta doğurmamaya bak!" Bu kelimelerdeki telaşı hissettim ve şöyle dedim: "Endişe etmeyin yoldaşlar, faşizm döneminde öyle şeyler yaşandı ki, uçak beni korkutmaz." Bakışıp gülüştüler: "Ha, demek, savaşkan Bulgar" dedi, alçak sesle içlerinden biri.

Yolculuk genellikle sakin geçti. Havaalanında beni MK'dan birileri karşıladı, arabayla "Lüks" otele götürdüler. Marat'ı aradım, aşağı indi ve bana yaklaşınca irkildi. Değişen sadece şeklim değildi, yüzümü ilkyaz benekleri kaplamıştı. Savaş sonrası gıdalar kötüydü, iki bin ruble olan uçak parasını Bulgar Büyükelçiliği'ne götürdüm.

Oğlum 6 aylık olunca Sovyetler Birliği radyo komitesi Bulgarca yayınlarda işe başladım. "Lüks"ten komşum olan Dora Kalinkova orada çalışıyordu. Romen Komünist Partisi PB üyesi ve Dobrucalı olan kocası "Sigurantsa"da[82] can vermiş. Sonra çocuğu da ölmüş ve o, acısıyla baş başa yaşıyor, bir an önce Bulgaristan'a dönmek istiyordu. BKP MK tarafından gönderilen Mois Beneş -muhasebeciydi- ve Kosta Naumov -opera artisti- geldiler. Bulgarca yayınların Rus editörü Tatyana Ivanovna'ya Naumov'un anlattığına göre, geldiklerinde kendilerini Dimitrov kabul etmiş ve önceden ne iş yaptıklarını sormuş. Beneş, muhasebecilik demiş, Kosta da operette artist-

82 Segurentsa: Romanya'da devlet güvenlik organlarının genel adı.

lik. Bu durum Dimitrov'u herhalde çok şaşırtmış olacak ki Kosta'yı uyarmış: "Dikkat edin de yayınları operete çevirmeyin." Kosta bunu başkalarına anlatmadı, ama kısa sabah toplantılarında konuşmalarına sık sık şu kelimelerle başlardı: "Ben Dimitrov Yoldaş'm yarandayken..." Tabii ki bunun çevrede etkisi oldu.

Ama neden MK'dan daha ciddi insanlar gönderilmemişti? Çok geçmeden ikisi de radyo müdürüne başvurarak, rejisörlük öğrenimine devam etmelerine izin vermesini istediler. Hepimizin hayretli bakışları arasında onlara bu izin verildi. İşe öğleden sonra gelmeye başladılar. Dora Kalinkova artık Bulgaristan'a gitmişti ve günlük olarak 30 sayfadan fazla olan her üç yayının çevirilerini sık sık ben yapmak zorunda kalıyordum. 1950 yılı ikinci yansında Nataşa'ya[83] hamileydim. Hava bana yetmez oldu. Yıl sonunda kan şekerim 220'ye yükseldi, karaciğerim büyüdü, idrarda albümin saptandı. Hastaneye yatırdılar. Bazı inceleme isteklerini kabul etmedim. Kan şekerim tedaviye müsait değildi. Doktorlar bana sormadan doğumu çabuklaştıran iğne yaptılar. Ve... Nataşa doğdu: 2400 gram, mavi benekli bir kurbağacık. Doğumdan sonra 3-4 ay hastanede kaldım. Taburcu ederken doktorlar şiddetle uyardılar, "Hiçbir işte çalışamazsın, sakin bir hayat ve rejim." Bu çocukları doğurduktan sonra, onları korumam ve büyütmem gerektiğini çok iyi anladım.

Marat her zamanki gibi işe gömülmüştü. Onu anlayışla karşılıyordum ve bu sayede ailemiz korunmuş oldu.

Doğumla ilgili telaş Bulgaristan'daki yakınlarımı da sardı. O benim yarı okur yazar, ölçülü ve akıllı anacağım 70 yaşında uçağa atlayıp küçük kızının yanma geldi. 1951'in Aralık ayıydı. Moskova'da onun 70. doğum gününü kutladık.

83 Nataşa: Mara Kolarova'nın kızı. 1951 yılında Moskova'da doğdu. Sofya Üniversitesi'nde tarih okudu. Miroslav Durmov'la evlendi. BKP MK nezdindeki Georgi Dimitrov Müzesi'nde çalıştı. 1993 yılında kanserden öldü.

r

Nâzım'dan Mara'ya

1951 yazında bir gün, bana önerildiği gibi, çocuklarla ve küçük Ermeni kızı Jüliette'le daçadaydım. Marat daha uzaktan el salladı. Gelir gelmez beni kucakladı ve haykırdı: "Biliyor musun, Nâzım[84] Türkiye'den kaçmış, şimdi sizin orada, Bulgaristan'da." Çok şaşırmıştım. Kaç gün geçti, hatılamıyorum. Nâzım Rady Fiş'le birlikte daçaya geldi. İri, güzel bir erkek; açık renk, beyaz yüzlü, kıvırcık saçlı. Biraz avluda oturduk, hatta Nâzım uzandı. Hayretle bakıyordum. Hapiste geçirdiği ağır ve uzun yıllar orda hiçbir iz bırakmamıştı. Marat savaştan hemen sonra, Dimitrov vasıtasıyla Nâzım'm kurtarılması için faaliyete geçtiydi. Sovyet Yazarlar Birliği de protesto eylemi başlattı. Protesto dalgası Batı ülkelerinde de başladı. Ve, işte o aramızdaydı. Kendisini Malenkov[85] kabul etmiş, Stalin'in iyi olmadığını söyleyerek özür dilemiş. Üç odalı bir âpartıman dairesi, büyük bir araba, Peredelkino'da[86] bir daça verdiler. Bizzat kendisinin şaka yolla söylediği gibi "Moskova'nın en büyük yıldızı" olmuştu.

Nâzım'ın gelişinden kısa zaman sonra Türk azınlığa yardım etmesi için BKP MK kendisini Bulgaristan'a davet etti. Pek çok Türk Türkiye'ye gitmek için ayağa kalkmıştı. Dönüşünde, büyük toplantı ve mitingler yapıldığını ve oralarda konuşarak Türkiye'deki fakir ve işsizlerin ağır durumunu anlattığını nakletmişti. Bu toplantılardan sonra pek çok kimse pasaportlarını atmış ve gitmekten vazgeçmiş. Nâzım, bize Bulgar Türklerinden pek çok hediye getirdi.

Pablo Neruda[87] ve eşinin Nâzım'a misafir oluşları hafızamda unutulmaz bir anı olarak kaldı. İkisi de Nâzım'a Bulgaristan'da hediye edilmiş olan zengin broderli erkek gömleği giymişlerdi. Gü-

84 Nâzım Hikmet.

85 Grigoriy Malenkov: TKP(B) (VKP[B]) Politik Büro üyesi. SSCB başbakanı.

86 Peredelkino: Moskova yakınlarında bir yer.

87 Pablo Neruda: Şilili şair Neftali Rikardo Reyes'in takma adı. Pek çok uluslararası edebiyat ödülü var.

lümsemelerinden birbirlerini ne çok sevdikleri ve birlikte olmaktan ne kadar memnun oldukları anlaşılıyordu. Değişik uluslararası forumlarda karşılaşmış, tanışmış ve arkadaş olmuşlardı.

Nâzım'la Marat birbirlerini seviyorlardı. Nâzım Marat'a "kardeş" diyordu, bana da "yenge". (Kardeş karısına Türkçe'de böyle denirmiş.) "Sen benim kurtancımsın" derdi Marat'a. Bunu kendisinden pek çok defa duydum. Kuruluşundan bir veya iki sene önce faşist basın, Nâzım Hikmet'in komünist değil vatan haini olduğu biçiminde bir kampanya başlattı. Nâzım umutsuz ve çaresiz intihara hazırlanmıştı; uzun yıllar süren hapisten sonra böyle bir suçlama, şaka mı. Ancak Türk basınını izleyen Marat, bu konuda derhal bir yorum hazırladı. O artık Türk halkı ve ilerici aydınlar arasında değeri takdir edilen biriydi. Bu pis iftiranın yalanlanmasına ve Nâzım'ın sakinleşmesine yardım etti.

Marat daha savaşın başında "Erdem" takma adıyla Konintern'de yorum yapmaya başladı. Bütün parti temsilcileri yazıyor, Dimitrov bu yazılanları gözden geçiriyordu. Hitler Almanya'sı uydusu ve onun tarafından işgal edilmiş ülkeler komünist partilerin yorumlan Komintern radyosu tarafından veriliyordu. Komintern'in dağıtılmasından sonra ise yine aynı radyo istasyonundan, yeni adıyla Enstitü 205 olarak yayın başladı. Türkiye doğu sınırına asker yığdığı halde savaşta tarafsız kaldığı için, Marat yorumlarını Türk yayın grubu adına Sovyetler Birliği Radyo Istasyonu'nda okunuyordu.

Bu sıralarda (1942-1943) Ali[88] ortaya çıktı. Doğu sınınndan asker kaçağıydı. Sovyet sınır askerlerine teslim olmuştu. Kontrol edildikten sonra, onu Dimitrov vasıtasıyla Marat'a verdiler. Otel Lüks'te kendisine bir oda verildi. Sovyetler Radyo Komitesi Türkçe yayınlarına spiker olarak atandı. Savaştan sonra spikerlerin maaşlan artmıştı. Ali şık giyinirdi. Kül rengi astragan bir kalpak aldı. Sa-

88 Ali: Türk politik mültecinin takma adı.

vaşta milyonlarcası öldüğü için kendi erkek kuşağından yoksun olan zavallı Sovyet kadınları bu doğulu çapkın erkeğin çevresinde fır dönüyorlardı. Bir keresinde kendisiyle birlikte bir yere misafir gitmemizi rica etti. Gittiğimiz yer bir general ailesiydi. Kız, generalin baldızıydı. "Gorki" sokağında, pastanenin karşısmda bir bina. Çıkarken kendisini azarladım: "Böyle bir aileye neden sokuluyorsun? Mültecisin, Sovyet vatandaşı değilsin." Ama o, bu sözlerimi dikkate almadı. Bundan bir müddet sonra bana, bizim misafirhanenin karşısındaki binada olan Rokosovski'nin[89] kızıyla tanıştığını övünerek anlatmıştı. Hayatı hakkında bir şey bilmiyorum. Ancak 40'lı yıllarda onu tutuklayıp kampa gönderdiler. Belki onun yüzünden Salih Hacıoğlu ve karısı ikinci defa felakete uğradılar. Salih Hacıoğlu karısı ve üvey kızıyla birlikte Kamenskipreulok'ta yaşıyordu. 1937 yılında Marat TKP temsilcisi olarak Komintern'e geldiği zaman, Salih sıkı kontrol altındaydı. Marat, sanırsam Dimitrov vasıtasıyla Salih'e arka çıktı ve Salih serbest bırakıldı. Marat onu Moskova'ya getirdi ve Komintern yayınevinin Türkçe yayınlarına atadı. Yayınevi mi, radyo mu tam olarak hatırlamıyorum. Salih'in karısı [Sabiha Sümbül], kızı ölünce Türkiye'ye dönmek istedi ve bu sebeple Türkiye Büyükelçiliği'ne gitti. Ali sık sık onlarda misafir oluyordu. Ali'yi tutukladıkları zaman, Salih'i ve eşini de tutukladılar. Dönem putlaştırma dönemiydi. Komintern artık yoktu ve Marat ona yardım edemedi. Stalin'in ölümü ve kişiyi putlaştırmanın iç yüzünün ortaya çıkması, herkese yardım etti. Ali ve Salih'in eşi serbest bırakıldılar. Salih ise kampta bir yerlerde ölmüş.

Ali'yi radyoya almadılar. Marat Romen MK ile anlaşarak, onu Bükreş'deki Türkçe yayınlarda işe gönderdi. Orada birkaç yıl çalıştı ve Viyana üzerinden kaçıp Türkiye'ye döndü. Gazetelerde Marat'nm,

89 Konstantin Rakosovski: Sovyetler Birliği mareşali. 1919-1956 yıllan arasında Polonya Halk Cumhuriyeti başbakan yardımcısı ve savunma bakanı. 1956 yılında SSCB savunma bakanı yardımcısı.

benim ve bazı başka kimselerin hakkında yazılar yazmaya başladı. Gelecek, Ali'nin tam olarak ne olduğunu ortaya çıkaracaktır.

Sabiha ise -sanfVim Salih'in eşinin adı buydu- Moskova'da kaldı. Serbest bırakıldıktan sonra ona bir oda verdiler ve emeklilik aylığı bağladılar. Ben artık çocuklarla birlikte Sofya'ya dönmüştüm, bana misafir geldi ve altı ay bende kaldı. Ali de kaçışmdan kısa bir süre sonra Bükreş'ten Sofya'ya geldi. Leipzig'e de gitmişti, yani Türkiye'de gazetelere anlatacağı şeyler vardı.

1956-1957 yıllarında "Bizim Radyo" istasyonunun kurulması işi başladı. O şuralar Sabiha Sertel, kocası ve onların ikinci kızları, mülteci olarak yurtdışında bulunuyorlardı. Marat onları Budapeşte'ye gönderdi. "Bizim Radyo"da gelecekteki işlerini anlatmak üzere onların yanına gitti. Derhal Leipzig'e getirildiler. Oraya Aram [Pehlivanyan] da geldi; Istanbulda hapis yatmış bir Ermeni komünistti, îko [Hayk Açıkgöz] ve Merih [Anjel Açıkgöz] de geldiler; onlar da Ermeniydi. Iko doktordu, bir süre çalıştıktan sonra, serbest bırakılmasını istedi ve doktorluk yapmaya başladı. Aram ölünceye kadar çalıştı. Kanserden öldüğü zaman artık TKP PB üyesiydi.

1952 yılında "Mayakovski" meydanındaki "Çaykovski" salonunda Nâzım'ın 50. doğum günü büyük törenlerle kutlandı. Prezidyumda Sovyet yazarları ve Nâzmı... Şair Nikolay Tihonov, Nâzım'ı, anayurt savaşına katılmış, Maksim Gorki bursiyeri ressam Sofiya Sergeevna Uranova'yla tanıştırmıştı. Sofiya Sergeevna'nm koltuğunun altında resim defteri vardı, ikimiz de birinci sırada oturuyorduk. O hemen defteri açtı ve Nâzım'ı çizmeye başladı. Nâzım, sağ eliyle çenesini tutmuş, öyle sakin duruyordu. Sofiya Sergeevna bu resmi Nâzım'a verdi. Nâzım da sonra bize bir gelişinde yanaklarımda öperek o resmi bana verdi. Sağ alt köşesinde şunlar yazılıydı: "Bu resim Nâzım Hikmet'in 50. doğum gününde yapılmıştır. S. Uranova. Yıl 1952." Daha sonra Sergeevna'nm asker üniformalı bir resmini gördüm. Resmi kestim ve çerçevenin alt sol köşesine koydum. Bundan birkaç yıl önce Nâzım'ın bu portresi ressamının resmiyle birlikte Federal Almanya Cumhuriyeti'nde yayımlandı.

1953 yılında Nâzım ağır bir enfarktüs geçirdi. Uzun müddet Kremövska hastanesinde yattı, ardından Barviha'da. Bir süre sonra sonra Marat'ı da aynı dertten Barviha'ya gönderdiler.

Senatoryumdan taburcu olduktan sonra Nâzım, kendisini tedavi eden doktor Galina'yı -soyadını hatırlamıyorum- dairesine getirdi. Haklıydı. Yalnız yaşamaması lazımdı. Eğlence ve arkadaş grubu toplantılarından uzak durması gerekiyordu. Galina'nın bir ince hesabı varmış... Bir kere bana sormuştu; böyle nasıl, evliliğimiz tescil edilmemişken Marat'la ikimizin iki Çocuğu varmış?[90] "Galya, eğer anlaşamazsak, tescilin ne faydası var? Sovyet vatandaşlarının Sovyet vatandaşı olmayanlarla evliliklerini tescil edilmeyeceğine dair Stalin yasasını bilmiyor musun? Marat'ın vatandaşlığı yok, bense Sovyet vatandaşıyım." diye cevapladım sorusunu.

Çok zaman geçmemişti. Bir sabah Nâzım aradı ve benimle konuşmak istediğini söyledi. Geldiğinde çok heyecanlıydı. Şaşırdım, hatta korktum. Ne olmuştu? "Yengeciğim, senin fikrini almak istiyorum." Kekeliyordu, elini tuttum. "Sakin ol, Nâzım!" "Ben Galya'yı biraz seviyorum. Evliliğimizi tescil etmemize ne dersin?" Susuyordum, hayretle ona baktım. "Nâzım, sen ve Galya birlikte yaşıyorsunuz ve her şey iyi gidiyor. Münevver ne olacak? O polis gözetimi altındayken... Onun için kötü olur, çok kötü olur diye düşünüyorum. Böyle bir hayal kırıklığına o nasıl dayanacak? O senin tek oğlunun anası. Oğlunu sana düşman etmesini ister misin? Hayır Nâzım, lazım değil! Çok rica ediyorum, bunu yapma!" Gözleri parladı. Ayağa kalktı, ikinci defa elimi öptü ve odadan çıktı.

Bu, Galina'nın kurnazlığı, kör bencilliğiydi. Nâzım'm ona 35.000 rubleye aldığı -annesinin oturduğu- daça Galina'ya yetmedi. İnsan gözünün doymazlığına dair eski masal boşuna değil... Galina doktor olarak sahip olduğu yetkilerde de aşırıya kaçıyordu.

90 Mara Kolarova ve Marat 1956 yılında medeni nikâh kıydılar.

Ben 1957'de çocuklarla birlikte temelli Sofya'ya döndüğüm zaman, Nâzım, kendisinden 30 yaş küçük olan Vera'yla tanışmıştı. İkisi birlikte Bakü'ye gittiler. Döndükleri zaman "Pesçanaya ulitsa"daki apartman dairesinde kalıyorlardı, Galya ise Nâzım'ın Peredelkino'daki daçasında. Daha ilginci, Galya Nâzım'a arşivi de vermiyordu. Arabaya da el koydu. Oysa zaten büyük, iki katlı ve iyi döşenmiş bir daçada yaşıyordu.

O sıralarda Moskova'ya gittim. Marat Moskova'da değildi. Beni Nâzım'la Vera karşıladılar. Daha ilk karşılaşmamızda Nâzım'ın, kendisinden çok genç olan bu kokonaya nasıl olup da âşık olduğuna şaştım. "Şimdi, yenge, şimdi taksi çağıracağım." Ben hayretle ona bakıyordum. Vera ise kışkırtılmış tavuk gibi yüksek sesle bağırıyordu: "Anlıyor musunuz Mara, Galine herşeye el koydu, arabaya bile." Nâzmı, Nâzım... diye düşündüm; yağmurdan kaçarken doluya tutulmuş olmayasın...

Nâzım onunla beraber Riga'ya gitmemi teklif etti. Baltık cumhuriyetlerinden hiçbirine gitmemiştim. Trenle yola çıktık, yataklı vagonda seyahat ediyorduk. Bu yolculuktan içimde hazin, acı hatıralar kaldı. Vera zevzeklik etmeye ve şakalar yapmaya başladı: "Babacık... babacık..." İçimden kalkıp tokadı yapıştırmak geçiyordu, ama... Madem ki o susuyor...

Ertesi sabah vardık, bir taksi tuttuk ve otelin önünde durduk. Heyhat!.. Yine can sıkıntısı. Vera pasaportunu unutmuş. Nerede kalacağız? Özel apartman dairesi adeta baraka; holde iki sedir ve ve küçük bir oda. Vera, Nâzım'la odada yatmayı reddetti. Benimle birlikte otelde kaldı. Hava soğudu. Gece yağmur yağdı. Sabah Nâzım'a döndüm. "Rica ediyorum anlayışlı ol. Bu rutubet ve soğukta..." "Tamam, yenge. Yazarlar Birliği'nde randevum var, ondan sonra gideriz. Haklısın."

Moskova'ya döndük. Kısa zaman sonra Marat da geldi ve Kırım'a tatile gittik. Vera evliliği tescil ettirmek için Nâzım'ı ikna etti. Nâzım'ın ağır hasta kalple evde yalnız kalmasından hiç kaygı duymadan işe de başladı.

Nâzım ve Vera, Sovyet Yazarları Birliği tatil yerine gittiklerinde, Vera orada birisiyle flörte başlamış. Nâzım hakarete uğramış veya sonunda aldatıldığını anlamış olarak Moskova'ya dönmüş ve Babaev'le birlikte bize gitmişler. Bizim dairenin anahtarı komşudaydı. Maalesef komşu tatilde olduğu için evde yokmuş. Babaev Nâzım'ı dönmeye ikna etmiş, o da dönmüş. Ben 1957 ilkbaharında çocuklarla birlikte Sofya'ya döndüğüm için, birkaç defa bizim daireyi tasfiye etme sorununu ortaya atmıştım. Nâzım, buna karşıydı. Kendisi için bir düşündüğü mü vardı... Bir şey diyemem.

Marat DAC'da (Demokratik Alman Cumhuriyeti) çalışmaya başladı. "Bizim Radyo"nun ilk mevcudu şöyleydi: Hapis yatmış istanbul ermenilerinden Aram, ikisi de gazeteci olan Sabiha ve Sekeriya Sertel, onların en küçük kızı ve kocası -ki yanlarında uzun müddet kalmayıp batıya geçmişti-, ikisi de Ermeni olan doktor Iko (hapiste de yatmış) ve eşi Merih. Nâzım da "Bizim Radyo" çalışmalarına yardım etmek için DAC'a giderdi. Birinci yıl Marat Sofya'ya gelir, daha uzun süre kalır, "Bizim Radyo" için yazılarını burada yazar ve makalelerini postayla gönderirdi. Gazeteleri ona BKP MK tedarik ediyordu.

1961 yılında istanbul'dan Zeki Baştımar geldi. Marat serbest kalan diğer TKP PB üyelerine ülkeden dışarı çıkmaları, toplanıp anlaşmaları için haber göndermişti. Yönetimde fraksiyon savaşı en zararlı şeydir. Bulgaristan'a ilk gelen Zeki Baştımar oldu. 150 kişinin yakalandığı büyük darbe zamanında BKP MK Dış Bölümü tarafından bir konuta yerleştirilmişti, Marat'la beraber oraya gitmiştik.

Dünkü, bugünkü ve yarınki durumu rahat rahat görüşmek üzere acilen BKP MK'nın Borovets'teki[91] dinlenme merkezine gittiler. Hruşçov zamanıydı. Ne yazık... Moskova'dan Baştımar'ın derhal Moskova'ya gelmesini istediler.

91 Borovets: Rila Dağı civarında bir sayfiye yeri.

Hangi sebeple olduğunu hatırlamıyorum, BKP MK dış bölüm yürütme vekili Vera Nevaçeva'nın yanındaydım. "Eh, biraz konuşmalarına imkân vermediler..." dedi alçak sesle.

Zeki'nin gidişinden kısa süre sonra Marat'la beraber Moskova'ya gittik. Marat'ın SBKP'nin 22. kongresine katılması gerekiyordu. Bizi eski parti oteline yerleştirdiler. Zeki de oradaydı. Zeki'ye bir şeyler olmuştu; önemli, kendini beğenmiş. Neden olduğu çabucak anlaşıldı. Hruşçov onu TKP birinci sekreterliğine hazırlıyormuş. Marat TKP'de hiçbir zaman birinci sekreter olmadığım öne sürerek buna karşı çıktı. Genel sekreter, evet, Mustafa Suphi...

Kongrenin verdiği aralardan birinde koridorlarda dolaşıyorduk. Her yerde politik yayın dolu masalar vardı. Zeki bu masalardan birinin önünde durdu ve pek büyük olmayan bir kitabı aldı. Başlığını görünce çok şaşırdım: "Sanatsal Çevirilerin Redaksiyonu." Hapisten çıktıktan sonra Zeki Milli Kütüphane'de çalışmış. Marat onu oraya nasıl atadıklarına hayret ederdi. Çeviri işleriyle uğraşırmış.

Büyük fraksiyon savaşı daha hapiste başlamıştı. Tutuklananların çoğu Zeki'ye karşıymış, hakları da varmış. Zeki bütün bağlantıları, her şeyi polise veren, ihtimal deneyimsiz biri olan genç bir komünistin ellerine teslim etmiş. Zeki'yi dövmek için üstüne yürümüşler, onu Bilal Şen kurtarmış.

Yönetimden, başka hiç kimse ülkeden çıkmadı. (...)

Belgeler

Bulgar İşçi Partisi

Suret

(Komünistler)

Merkez Komitesi

Sliven doğumlu Mara Todarova

KolarovaYoldaş'ın parti üyeliği ile ilgili

BİP (K) Merkez Kontrol Komisyonu'nun verdiği

KARAR

Merkez Kontrol Komisyonu, 13.11.1947 tarihinde, Yoldaş Yordan Kantarciev, Izrael Mayer ve Hristo Apostplov'un katılımı ve çoğunlukla toplanarak Mara Todarova Kolarova Yoldaş'ın parti üyeliği ile ilgili delilleri inceledikten ve kendisinin sözlü açıklamalarından sonra şu hususları tespit eder:

1. Mara Todorova Kolarova, daha Sliven Kız Lisesi Ticaret Okulu öğrencisi olduğu sıralarda işçi hareketi ile bağlanmıştır. Öğrenci olarak tüm ilerici öğrenci hareketlerine katılmıştır. 1930 yılında KGB (Komünist Gençler Birliği)'ye üye olmuştur. Kız Lisesi Marksist-Leninist derneklerinde yöneticilik yapmıştır.

1932 yılında liseyi bitirince tekstil endüstrisinde işe başlamış ve sendika üyesi olmuştur. 1933 yılı başında BKP üyesi olmuş ve Sliven İl Komitesi'nde göreve başlamıştır. Önce İK'da kadın bölümünü yönetmiş, daha sonra 1934 yılında ikinci bölge sekreteri olmuştur. Aralık 1934'te polisin il komitesini açığa çıkarması üzerine gizlenmeyi başarmış, ancak çok geçmeden yakalanmıştır.

Polis soruşturması esnasında dayanamamış, kendisi hakkında itirafta bulunmuş ve il komitesinin diğer üyelerinin ifadelerini tasdik etmiştir.

Bu kötü hal, polisteki teslimiyetçi tutum nedeniyle yeni il komitesi Mara Todarova Kolarova hakkında partiden çıkarma cezası vermiştir.

Merkez Kontrol Komisyonu, polis 'soruşturması esnasındaki tutumlarını bir komüniste yakışmayan tavır kabul etmiş ve partiden çı-

karma cezasını doğru bulmuştur. Daha sonra, 1936 ortalarında, ihraç edilen partililerden bazıları onunla beraber MK'ya dilekçe vererek kararın değiştirilmesini istemişlerdir. Sonuçta MK, partiden çıkarma cezasını değiştirmiş ve D. Kiskinov hakkında olduğu gibi son ihtar cezasına çevirmiştir. O sıralarda Mara Kolarova yurtdışında olduğu için kararla ilgili başvuruda bulunmamış, bundan dolayı da kendisi hakkındaki karar değiştirilmemiştir.

2. Hapishanede hastalanmış, tedavi için gönderildiği hastaneden Temmuz 1935 tarihinde kaçıp Sofya'ya gelmiştir. Bir sonraki yıl (Haziran 1936) Parti MK'nm bilgisi dahilinde SSCB'ye gitmiştir. SSCB'de kardeş partilerden üye alma ve nakilleri ile ilgili düzenleme kuralları yüzünden TKP(B) (Tümsovyetler Komünist Partisi)'ye (1) kaydı yapılmamıştır.

Aralık 1946'da Bulgaristan'a dönünceye kadar DUYÖ'de (2) fabrikada teknik kontrol işinde ve Bulgarca Yayınevi'nde çalışmıştır. Her yerde büyük bir dikkat ve özenle çalışmış, yaptığı her işin üstesinden gelmeyi başarmıştır.

Merkez Kontrol Komisyonu, Kolarova Yoldaş'ın ihracından sonraki iyi tutumu ve SSCB'deki iyi çalışmalarını göz önünde tutarak:

1. İlgili temel örgütte gerekli işlemi yapan Mara Todorova Kolarova'nın İP(K) saflarına alınmasına,
2. 1933-1935 süresinin parti stajı olarak sayılmasına,

KARAR VERMİŞTİR

Merkez Kontrol Komisyonu

1. Yordan Katranciev
2. Izrael Mayer
3. Hristo Apostolov

Aslına uygundur.

Merkez Kontrol Komisyonu Başkanı

1. VKP(B)
2. DUYÖ (MOPR) Devrimcilere Uluslararası Yardım Örgütü.

* * *

Miriya Todorova

Kolarova Yoldaş,

70. yaşgününüz dolayısıyla en büyük Bulgar nişanı olan "Georgi Dimitrov" nişanı ile ödüllendirilmenizi en içten duygularımla selamlamamı kabul ediniz.

Sliven tekstil işçilerinin sıralarında, faşist hapishanelerde, illegal savaşta, politik mültecilikte, barışçıl sosyalist kuruculukta geçen hayat yolunuzu siz, aydınlık komünist ideallerin gerçekleşmesine hasrettiniz.

Size sağlık, esenlik, mutlu uzun yıllar diliyorum.

Kutlarım!

8 Eylül 1984 Todor Jivkov

* * *

Sofya Bakanlar Meclisi

Sayın Kolarova Yoldaş,

Mutlu jübileniz ve "Georgi Dimitrov" nişanı ile ödüllendirilmeniz nedeniyle sizi en yürekten duygularla kutlamaktan sevinçliyim. Size en iyi sağlık ve basan dileklerimi sunarım.

Çudomir Aleksandrov

* * *

Bakanlar Meclisi (Kurulu)

Mariya Todora Kolarova

Sayın Kolarova Yoldaş,

Mutlu yıldönümünüz ve faşizme ve kapitalizme karşı savaşa ve sosyalizmin kuruluşuna aktif olarak katılışınızın hak edilmiş bir takdiri olarak, en yüksek nişan olan "Georgi Dimitrov" nişanı ile ödül-

lendirilmeniz sebebiyle sizi kutlamamızı kabul etmenizi rica ediyorum.

Size sağlık ve basanlar dileriz.

Sizin Mariya ve Georgi Yordanov

Bulgar Komünist Partisi
Sofya Blagoev Bölge Komitesi

Sofya, 25.07.1984
No. 154

Kıymetli Kolarova Yoldaş,

Bulgar Komünist Partisi Bölge Komitesi ve Faşizme ve Kapitalizme Karşı Savaşanlar Bölge Komitesi

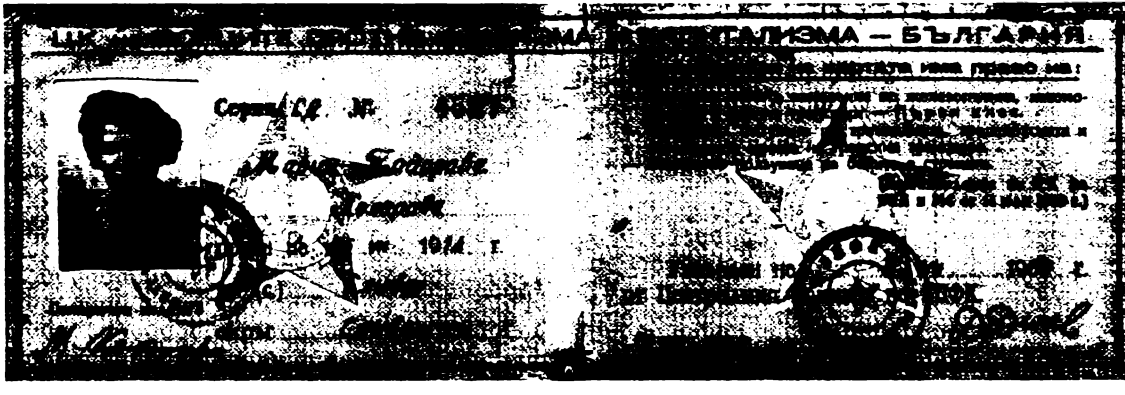
Faşizme karşı mücadele ve güzel yurdumuzda sosyalizmin kuruluşuna aktif olarak katılmış olan sizi, 70. yaşgününüzde,

En içten duygularla selamlar.

Kolarova Yoldaş, bütün kalbimizle size sağlık, güç, esenlik ve uzun yıllar daha yaşayarak büyük sosyalist başanlanmızla sevinmenizi diliyoruz.

FKKS Blagoev
Bölge Komitesi
(Faşizme ve Kapitalizme
Karşı Savaşanlar)

BKP Blagoev
Bölge Komitesi
Sekreter Başkan

Mara Kolarova'nın Faşizme ve Kapitalizme Karşı Savaşanlar kartı.

Manya Kolarova

Doğum gününü kutlar, sana sürekli sağlık, esenlik ve uzun ömürler dilerim.

BKPİK Sliven
Veliçko Petrov
Birinci Sekreter

* * *

Kolarova Ailesine

Aziz fikirdaşımız ve Sliven parti örgütümüzün değerli kızının ölümü münasebetiyle en derin başsağlığı dileklerimizi kabul ediniz.

Kapitalizm ve faşizme karşı zaferde Mara Kolarova'nın savaşı, proletarya tarihimizin kahramanlık destanında ebediyen yaşayacak. Mücadeleci ve emektar Mara Kolarova'nın önünde saygıyla eğiliyoruz.

BKP Belediye Komitesi
Faşizme ve Kapitalizme Karşı Savaşanlar Belediye Komitesi Halk Meclisi
Başkan R. Vasilev

FKKS II Komitesi
(Faşizme ve Kapitalizme Karşı Savaşanlar)

* * *

Sayın Kolarova Yoldaş,

70 yaşınız dolayısıyla en içten kutlamalanmızı kabul edin.

Size yürekten sürekli sağlık, esenlik ve nice mutlu yıllar dileriz.

Faşizme ve Kapitalizme Karşı Savaşanlar II Komitesi
Başkan Petır Kınev

TÜRKİYE KOMÜNİST PARTİSİ

MERKEZ KOMİTESİ

Değerli Mara Kolarova yoldaş.

Sevgili bir eş, değerli bir yoldaş, iyi bir baba kaybeden ailenizin ve sizin büyük acınızı paylaşmak isteriz.

Partimiz TKP, Bilen yoldaş gibi seçkin bir üyesi ve önderini, Marksizm-Leninizm ve proleter enternasyonalizmine bağlı uluslararası komünist hareketin tanınmış bir savaserini yitirdiği için derin bir üzüntü duymaktadır. TKP, tüm bilinçli yaşamını partisi, işçi sınıfı ve halkı için harcayan, TKP'nin güçlenmesi için aralıksız çalışan Bilen yoldaşımızı unutmayacak, onun anısını yaşatacaktır.

Sizler ve Partimiz onunla her zaman övünebilir ve övüneceğiz.

Size, Natasa'ya, oğlunuz Erol'a ve Bilen yoldaşın tüm aile fertlerine başsağlığı dileriz. Sizlerin en yakın dostlarınız olarak her zaman yanınızda olacağız.

18 Kasım 1983

Türkiye Komünist Partisi
Merkez Komitesi
Genel Sekreteri
Haydar KUTLU

I. Bilen'in ölümü üzerine TKP MK Genel Sekreteri Haydar Kutlu'nun Mara Kolarova'ya gönderdiği mektup.

I. Bilen'in cenaze töreni.

İsmail Bilen-Marat Ailesine

Değerli Kolarova Yoldaş,

Çok değerli eşiniz ve yoldaşınız İsmail Bilen-Marat'ın ölümü ile uğradığınız ağır kaybı derin acı ile öğrendim.

Uzun yıllar Türk Komünist Partisi 'nin genel sekreteri ve başkanı olarak Marat Yoldaş bütün hayatını, bütün bilgisini, tecrübe ve yönetici enerjisini, komünist ideallerin zaferine ve Türkiye emekçilerinin mutluluğuna vakfetti.

Biz Bulgar komünistleri, ateşli bir yurtsever ve enternasyonalist İsmail Bilen'in şahsında, sadık bir yoldaşı ve samimi bir dostu kaybettik.

Ağır kayıp dolayısıyla en samimi yakınlık duygularımızı kabul ediniz.

21 Kasım 1983
Sofya

Todor Jivkov
Bulgar Komünist Partisi
Merkez Komitesi Genel Sekreteri

TODOR JIVKOV YOLDAŞ'A
BULGAR KOMÜNİST PARTİSİ
MERKEZ KOMİTESİ
GENEL SEKRETERİ

Değerli Jivkov Yoldaş,

Yoldaşım ve eşim ismail Bilen-Marat'ın ölümü dolayısıyla aileme ilettiğiniz başsağlığı dileğiniz için size, en içten minnetlerimi arz etme ihtiyacı duyuyorum.

Bizim için acı bir anda bize ulaşan mektubunuz, komünist enternasyonal ilkelerine sadık bir kimse olarak Türk Komünist Partisi çalışmalarına her zaman gösterdiğiniz yardımın bir ifadesidir.

Bunun yanı sıra mektubunuz, Marat'ın ailesinin kişisel kaderini insanca paylaşma duygusuna, teveccüh ve özene tanıklık ediyor. Bunun beni derinden etkilediğini ve duygulandırdığını gizlemeyeceğim. Bunun için söylediklerinizi, unutulmaz kaybımızın bu günlerinde hem bana hem çocuklarıma moral destek oldu.

işte bunun için, gösterdiğiniz yakınlıktan dolayı size teşekkür ederken, Bulgaristan Halk Cumhuriyeti vatandaşı bu genç insanların babalarının hayatını hasrettiği yüksek ideallerin gerçeğe dönüşmesi için tüm çabalarını sarfedeceklerine, sizi temin ederim. Şimdiye kadar onlar, Marat'ın illegal çalışmaları dolayısıyla özel bir durumdaydılar. Şimdi artık ülkemizin yaşamına entegre olmaları, ona yararlı olmaları, Bulgaristan'da gelişmiş sosyalist toplumun kurulmasına kendi katkılarını hasretmeleri zamanıdır. Babalarının arzusu da böyleydi.

Durumlar yüzünden şimdiye kadar bölünmüş olan bizler ülkede bir araya gelmek istiyoruz. Ancak bu yönde birçok problem var ve bu problemlerin çözümüne şahsen sizin katılmanız ricasıyla size başvurmama izin veriniz.

Oğlum Erol Kolarov, eşi ve oğlu ile birlikte DAC'de babasının yanında yaşıyordu. Birkaç seneden beri ailesiyle birlikte Bulgaris-

tan'a dönmek istiyor. Bu yöndeki engel, kendisine ve eşine uygun bir iş ve ev olmaması. Erol Moskova Devlet Üniversitesi'ni bitirdi. Üç dil biliyor, eşi Edit Kolarova ise DAC yurttaşı ve uzmanlık alanı zooloji mühendisliği.

Kızım Natalya Kolarova BKP üyesi, "Ludmila Jivkova" Halk Kültür Sarayı'nda "sanat-yaratıcılık" müdürlüğnde uzman olarak çalışıyor. Onun uzmanlık alanı tarih olduğu için, çalıştığı iş uzmanlığına uygun düşmüyor. Babasının illegal çalışmalarından esinlenerek kendi seçimi, güvenlikle ilgiliydi. Sanıyorum ki, hazırlıkları ve hâkim olduğu diller, şu ana kadar biriktirdiği hayat tecrübesi, uluslararası komünist ve işçi hareketi alanına yönelik kişisel ilgisi ile o, BKPMK nezdindeki toplumsal bilimler ve siyasal yönetim akademisinde bilimsel çalışmaları ile özellikle yararlı olurdu.

Damadım Miroslav Durmov -uzmanlığı psikoloji- NVR-SGU'da subay. SGU ve VGU'ya evrak verdi. Ancak naklinde zorluklarla karşılaşıyoruz. Bu sorunun çözümü için desteğinizi rica ediyorum.

Son olarak değerli Jivkov Yoldaş, ağır kaybımız günlerinde beyan ettiğiniz yakınlık, teveccüh ve yoldaşça desteğiniz için, ailemin ve şahsen benim takdirlerimi bir kez daha belirtmek istiyorum.

30 Kasım 1983 Saygıyla,

Sofya Mariya Kolarova-1932'den beri BKP üyesi
FKKAS(1)/Birinci Kategori

(1) FKKAS: Faşizme ve Kapitalizme Karşı Aktif Savaşanlar (ABPFK)

* * *

Mariya Todorova Kolarova'nm yakınlanna

Yaslı yakınlar,

Unutulmaz Mariya Todorova Kolarova'nm ölümü ile uğradığınız ağır kaybı derin üzüntü ile öğrendik.

O, faşizme ve kapitalizme karşı baş eğmez bir savaşçı, ateşli bir enternasyonalist ve partimizin sadık bir üyesiydi.

Mariya Kolarova Yoldaş, genç yaşta Bulgar Komünist Partisi saflarına girdi. Sliven tekstil işçilerinin savaşına aktif olarak katıldı. 1936'da Sovyetler Birliği'ne göç etmek zorunda kaldı.

O, hayatını Moskova'da uluslararası ve Türk komünist hareketinin mümtaz faaliyetçisi İsmail Bilen-Marat'la birleştirdi ve örnrünü komünist düşüncenin zaferine vakfetti.

Mariya Todorova Kolarova Yoldaş her yerde ve değişmez biçimde, bir komünistin ataklığını, kudretini ve atılım ruhunu kendisinde taşıyordu.

Onun aydınlık anısı önünde saygıyla eğiliyoruz.

23 Kasım 1988

Dimitır Stanişev

Bulgar Komünist Partisi

Merkez Komitesi Sekreteri

* * *

Nataşa Kolarova,

Annenizin aramızdan ayrılışının verdiği sonsuz acı ve yas dolayısıyla en içten başsağlığı, derin saygılarımızla.

Kolarovlar Traykovlar